

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Tarihselcilğin Sefaleti

Karl R. Popper

inceleme-araştırma
insan yayınları

Tarihseleiliğin Sefaleti

insan yayınları: 19

inceleme araştırma: 9

orijinal ismi

the poverty of historicism

tarihselcilğin sefaleti-karl r. pöpper

ikinci baskı

haziran 1998

ISBN 975-7732-91-5

dizgi-içdüzen

insajans

kapak düzeni

yunus karaaslan

baskı-cilt

çalış ofset

kapak baskı

emirler

insan yayınları

keresteciler sitesi, mehmet akif cad.,

kestane sk., no:1, merter, istanbul

tel: (0212) 642 74 84 - 507 10 93

fax: (0212) 554 62 07

Tarihselciliğin Sefaleti

Karl R. Popper

Çeviren

SABRİ ORMAN

insan yayınları

KARL RAIMUND POPPER

1902 Viyana doğumlu Avusturyalı bilim ve toplum felsefecisi. Üniversite öğrenimi sırasında matematik, fizik ve felsefe okudu. İlk kitabı mantıkçı pozitivistlerin merkezi olan Viyana Çevresi yayınları arasında çıkmakla birlikte Çevreyle ilişkisi her zaman tartışma ve eleştiri düzeyinde sürdü. Bu yüzden kimilerince "resmî muhalif" ilan edildi. 1937 yılında okutman olarak gittiği Yeni Zelanda'da kendisine asıl ününü kazandıran "Açık Toplum ve Düşmanları" kitabım (Türkçeye çevirisi: C. 1, Mete Tunçay, Ankara, 1967, C. 2 Harun Rızatepe, Ankara, 1968; Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları) yayınladığı yıl olan 1945'e kadar kaldı. Aynı yıl Londra Üniversitesi London School of Economics'de okutmanlığa başladı. 1969'da emekli oluncaya kadar burada mantık ve bilimsel yöntem profesörlüğü yaptı. Halen İngiltere'de Buckinghamshire'da bulunuyor.

İlk kitabı Almanca 1934'te Viyana'da *Logik der Forshung* adıyla yayınlandı. (İngilizce çevirisi, *The Logic of Scientific Discovery*, (Bilimsel Buluş Mantığı) 1959). *The Open Society and Its Enemies* (Açık Toplum ve Düşmanları) 1945, 2 cilt., *Conjectures and Refutations Knowledge* (Tahminler ve Yadsımlar: Bilimsel Bilginin Gelişmesi) 1963, *Objective Knowledge An Evolutionary Approach* (Nesnel Bilgi: Evrimsel Bir Yaklaşım) 1972. Ayrıca kendi hayat öyküsü *Unended Quest* (Bitmeyen Arayış), J. Eccles ile yazdığı *The Self and Its Brain* (Kişi ve Beyni) ve H. Marcuse'le birlikte yazdığı *Revolution der Reform* (Devrim mi Reform mu?) kitaplarının yanı sıra *The Open Universe* adlı bir kitabı da yayınlanmıştır.

İçindekiler

Sunuş	7
Tarihi Not	17
Önsöz	19
Giriş	23

I. BÖLÜM

TABIATÇILIK ALEYHTARI TARİHSELÇİLİK DOKTRİNLERİ 27

Genelleme	28
Deney	29
Yenilik (Novelty)	30
Karmaşıklık (Complexity)	32
Öndeyinin Kesinsizliği	33
Objektiflik ve Değerleme	34
Bütüncülük (Holism)	36
Sezgisel Anlayış (Intuitive Understanding)	38
Nicel (Kemmî) Metodlar	41
Adcılığa Karşı Özcülük (Essentialism)	43

II. BÖLÜM

TABIATÇILIK TARAFTARI TARİHSELÇİLİK DOKTRİNLERİ 49

Astronomi ile Karşılaştırma	50
Gözlemsel Temel	52
Sosyal Dinamikler	52
Tarihsel Kanunlar	54
Sosyal Mühendisliğe Karşı Tarihsel Kehanet	54
Tarihsel Gelişme Teorisi	57
Sosyal Değişmeyi Planlamaya Karşılık Sosyal	
Değişmeyi Yorumlama	60
Analizin Sonucu	62

III. BÖLÜM
TABIATÇILIK ALEYHTARI DOKTRİNLERİN
ELEŞTİRİSİ 67

- Bu Eleştirinin Pratik Amaçları 67
Sosyolojiye Teknolojik Yaklaşım 69
Ütopyacı Mühendisliğe Karşı Lehimci
Tarzı Mühendislik 72
Ütopyacılıkla Kutsuz İttifak 77
Bütüncülüğün Eleştirisi 80
Sosyal Deneylerin Bütüncü Teorisi 85
Deneysel Şartların Değişkenliği 92
Genellemeler Dönemlerle Sınırlı mıdır? 95

IV. BÖLÜM
TABIATÇILIK TARAFTARI
DOKTRİNLERİN ELEŞTİRİSİ 107

- Bir Evrim Kanunu Var mıdır, Kanunlar ve Trendler 107
İrca Metodu, Nedensel Açıklama, Öndeyi ve Kehanet 115
Metod Birliği 122
Teorik ve Tarihî Bilimler 130
Tarihte Durumsal Mantık: Tarihî Yorum 133
İlerlemenin Kurumsal Teorisi 137
Sonuç: Tarihseleciğin Duygusal Çekiciliği 142

Sunuş

Karl Raimund Popper *

k.R. Popper, bilim felsefesi, metodolojisi, bilgi teorisi (epistemoloji) ve siyaset felsefesi konularında yaptığı orijinal çalışmalarla bilinen günümüzün tanınmış filozoflarından birisidir. Popper, bu çalışmalarında bir yandan kuantum fiziği, relativist fizik, biyoloji gibi bilimlerde yapılan çalışmalardan yararlanıp bu çalışmaların felsefi yorumlarını ortaya koyarken, öte yandan I. ve II. Dünya savaşlarını yaşayan bir kişi olarak bu savaşların getirdiği problemleri siyaset felsefesi içinde ele almıştır.

1902 yılında Viyana'da doğan Popper'in felsefeyle ilk ilgisi, aile çevresi içinde olmuştur. Avukat olan babasının, felsefe de dahil olmak üzere çeşitli konulara merakının olması, bu ilgide rol oynamıştır. Aile çevresine daha sonra okul çevresi katılmıştır. Popper'in bilgi teorisi çerçevesinde birtakım felsefi problemler üzerine düşünmeye başlaması, özellikle 1922-1924 yıllarına rastlamaktadır. Popper'in Viyana'da marangoz çıraklığı yaptığı bu yıllarda ustası A. Pösch ile yaptığı konuşmalar onda felsefi problemlerin uyanmasına vesile olmuştur. Aynı yıllarda Popper,

*Bu yazıda Popper'in hayatıyla ilgili olarak aktarılan bilgiler, onun otobiyografisinden derlenmiştir. (Bkz. Popper 1974)

üniversite öğrencisidir. Aldığı dersler arasında felsefenin yanı sıra teorik fizik, matematik, tarih, edebiyat ve psikoloji vardır. Popper'in bu yıllarda ele aldığı felsefî problemlerin çözümünde psikoloji ve müzik, önemli dayanak noktaları olmuştur. Nitekim 1928 yılında doktorasını verdiğinde felsefenin yanısıra psikoloji ve müzik tarihinden de imtihanı girmiştir. Psikoloji ve (annesinin etkisiyle ilgilendiği) müzik, onun bilimsel bilginin gelişim problemini (diğer bir deyişle, keşfetme sürecini) incelemesinde önemli bir rol oynamıştır. Popper'i tanıtan ilk eserin* konusu da bu problemle ilgilidir.

Popper'in felsefe anlayışı ve felsefe problemlerine getirmek istediği çözümler üzerinde durulmak istenirse, onun felsefe çalışmalarına başladığı yıllarda ortaya çıkan Viyana Çevresi felsefe ekolünün de dikkate alınması gerekir. Çünkü Viyana Çevresinin felsefî görüşleriyle Popper'in felsefe görüşleri arasında karşıtlığın getirdiği bir etkileşim vardır. Bu karşıtlık, Popper'in Çevre düşünürlerinin görüşlerini eleştirmesiyle başlamıştır. Fakat neticede her iki taraf da yeni problemlerle uğraşmak durumunda kalmıştır. Bu sebeple ilkin Viyana Çevresi felsefe anlayışı ve bu düşünürlerce ele alınan felsefe problemlerinin neler olduğu üzerinde kısaca duralım.

Başlangıçta "Viyana Çevresi" adıyla anılan, daha sonraları "Mantıkçı Pozitivizm", "Mantıkçı Empirizm", "Yeni Pozitivizm" gibi isimlerle anılacak olan bu felsefe ekolü, M. Schlick'in 1923 yılından itibaren Viyana'da bir grup bilim adamının katıldığı seminerler düzenlemesiyle doğmuştur. Bu seminerlerde H. Hahn (matematikçi), O. Neurath (sosyolog), V. Kraft (tarihçi), E. Kaufmann (hukukçu), K. Reidenmeister (matematikçi), P. Frank (fizikçi), E. Kalla (psikolog), K. Goedel (matematikçi) gibi veya E. Zilsel, H. Feigl, B. V. Juhos, H. Neider, R. Carnap, F. Waismann gibi çeşitli bilimlerle uğraşmış ve felsefeye ilgi duyan düşünürler yer almışlardır. Nitekim M. Schlick de doktorasını M. Planck'ın yanında yapmış bir fizikçi olup, felsefeyle de yakından ilgilenmiştir.

Çevre düşünürlerinin seminerlerde üzerinde çalıştıkları belli bir metin veya program olmamıştır. Bu düşünürleri birarada tutan ortak bir amaç ve zihniyet birliğinden söz etmek gerekir. Çünkü bu düşünür-

*Bu eser, 1934 yılında "Araştırma Mantığı" (Logic der Forschung) adı altında yayınlanmış, aynı eser 1959 yılında "Bilimsel Keşif Mantığı" (The Logic of Scientific Discovery) adı altında ün yapmıştır.

ler, E. Mach'ın da (1838-1916) etkisiyle felsefeyi metafiziğe karşı bir anlayış içinde ve doğrulanabilir (verifiable) bir yapıda olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Çevre düşünürlerine göre doğrulanamayan bir yargı metafizik bir yargıdır ve anlamsızdır. Bilimi doğrulanabilir olmakla, metafiziği ise doğrulanamaz ve dolayısıyla anlamsız olmakla bir tutan bu görüş neticesinde, "anlam nedir?", "doğrulama nedir?" soruları ön plana çıkmış ve çevre düşünürlerinin üzerinde durduğu problemleri oluşturmuştur.*

Popper, Çevre düşünürlerinin bu temel görüşlerine tamamen karşıdır. Çünkü Popper'e göre bilimin özelliği, doğrulanabilir değil, yanlışlanabilir (falsifiable) olmaktır. Popper'e göre Einstein Relativite teorisini kurduğunda şu soruyu sormuştur: "Hangi şartlar altında teorimi savunamam veya hangi olguların teorimi yanlışlaması ya da çürütmesi (refutation) söz konusu olabilir?" Nitekim Einstein Genel Relativite teorisi içinde, ışığın gök cisimlerinin çekim alanından geçerken yolundan sapması gerektiğini, böyle bir hadisenin gözlenmemesi halinde teorisinin yanlışlanacağını ileri sürmüştür. 1919 yılında yapılan gözlemler, Einstein'ın öngördüğü biçimde bir sapmanın olduğunu göstermiştir. Bu örnek, bilimsel teorilerin çürütülebilir bir özellik taşıdığını göstermektedir.

Şüphesiz bilimsel teorilerin, olgularla uygunluk içinde olmaları, olgular tarafından doğrulanabilmeleri de gerekir. Fakat bir teorisin bilimsel olma niteliği kazanabilmesi için, bu teorisin mevcut veya mümkün bir olgu tarafından yanlışlanmaya açık olması —Popper'in deyişiyle (1974 cilt II, s. 987) potansiyel olarak yanlışlanabilir olması gerekir. Nitekim bazı teoriler olaylara uygunluk içinde görülebilirler; bu teorileri savunanlar, teorilerinin olup-biten hadiseleri açıkladığına inanırlar. Bu gibi teorileri yanlışlama imkanı yoktur. Popper, bu gibi teorilere Marksizmi, Freud ve Adler'in görüşlerini örnek olarak göstermektedir. Bu gibi teoriler çerçevesinde teoriyi çürütebilecek bir olgu tasarlamak mümkün değildir. Çünkü gözlenen her hadisenin teori tarafından öngörüldüğü ve teoriye uyduğu kabul edilir. Bu bakımdan bilimsel olmanın ölçüsü olaylarla uygunluk yani doğrulanabilirlik değil, olgular tarafından çürütülebilirlik veya yanlışlanabilirlik olarak alınmalıdır.

*Vienna Çevresi ve problemleriyle ilgili olarak daha geniş bilgi için bkz. Ural (1981, 1982 ve 1985)

Doğrulanabilirliği bilimsel teorilerin kriteri olarak almanın başka bir mahzurlu tarafı daha vardır: Bir teoriyle dile getirilen bir genellemenin bütün örneklerini gözleyebilmek umumiyetle mümkün olmaz. Basit bir örnekle, “bütün kargalar siyahtır” gibi bir genelleme bile, yeryüzünde şu anda mevcut bütün kargaların değil, sadece sınırlı sayıda karganın gözlenmesiyle doğrulanmak durumundadır. Bu gibi eleştiriler neticesinde Viyana Çevresi düşünürleri “doğrulama” kavramı yerine “pekiştirme” (confirmation) ve “test etme” gibi kavramları kullanmışlardır.

Popper, Çevre düşünürlerinin “anlam” problemiyle uğraşmalarına da karşıdır. Çünkü bu problemle uğraşmak laf ebeliği (verbalizm) yapmaktır. Popper, anlam problemi yardımıyla bilimsel ifadeleri metafizik ifadelerden ayırmak yerine, bilimsel bir ifadenin bilimselmiş gibi duran sahte (pseudo) ifadelerden ayrılması üzerinde durmuştur. Sınır-koyma (demarcation) adını verdiği bu problemi Popper, Çevre düşüncesiyle tanışmadan önce 1919 yılında ele almıştır.

Popper’e göre sınır-koyma bilimsel teorilerin temel özelliğidir. Çünkü her bilimsel teori, birtakım olguları açıklarken, birtakım olguları da kapsam dışında tutar. Yani bazı olguların bir teorinin çerçevesi içinde ele alınması, yine aynı teori tarafından yasaklanır. Bilimsel bir teori ne kadar çok olguyu kapsamı dışında tutabiliyorsa, gücü de o oranda fazla demektir. Bilimsel teorilerin aksine sahte-bilimsel teoriler, hiçbir sınırlandırma yapmadan, geniş ve çeşitli olgu yığınına açıklamak amacı ve özelliğine sahiptirler. Halbuki bilimsel bir teoriye bakıldığında hangi olguların teorinin kapsamı dışında kaldığını tesbit etmek mümkündür.

Bilimsel teorilerin sınır-koyma özelliği, teorilerin bilgi veren içerikleriyle (informative content), diğer bir deyişle empirik içerikleriyle de ilgilidir. (1974, cilt, I, s. 31)

Bir teorinin empirik içeriği, bu teoriyle bağdaşmayan yani bu teoriyi yanlışlayabilecek önermelerden meydana gelir. (1974, cilt 1, s. 18, 31, 158). Meselâ Newton’un gravitasyon teorisi Einstein’ın gravitasyon teorisine karşıt durumdadır. Diğer bir deyişle Newton teorisinin sınırı, bu teoriyle uyuşmayan (meselâ, t-değil gibi) bir önermeyle belirlenmiştir. İşte bu t-değil önermesi Newton teorisinin bilgisel içeriği çerçevesinde bulunur. Şüphesiz t-değil önermesini Newton teorisinden hareketle otomatik olarak elde etmek mümkün değildir. Fakat sözkonusu t-değil önermesine yine ancak Newton teorisi sayesinde ulaşmak müm-

kündür. Diğer bir ifadeyle, olgular hakkında yeni bir bilgi ortaya koyabilmek, mevcut teorinin sınırları dışına çıkmakla sağlanabilir. Bu durumda bir teoriyi yanlışlayabilecek, bu teoriye zıt ve önceden bilinmeyen fakat bizi yeni olguların izahına götürebilecek sonsuz sayıda önerme, mevcut teorinin bilgisel içeriği çerçevesinde yer almış olur. İşte bilimsel bir teorinin güçlülüğü de dışta bırakabildiği olgular nisbetinde artacaktır. Bu durumda bilimsel tutum, teorinin bilgisel içeriğini belirleyecek, yani teoriyi çürütebilecek canalcı (crucial) deneyler peşinde koşmak olacaktır.

Teoriler, zamanla ortaya çıkan ve teoriyle uyuşmayan çeşitli hadiselere karşı birtakım yardımcı (auxiliary) ve ad hoc (duruma göre uydurulmuş) hipotezler yardımıyla bağışıklık kazanırlar. Bu suretle de yeni olgular karşısında başarıyla test edilmiş olurlar. Böyle bir başarı teoriye duyulan güvenin artmasına ve teoriye dogmatik olarak bağlanılmasına yol açar. Bu durum Popper'e göre, gerek bilim-öncesi (prescientific) bilgilerin gerekse bilimsel bilgilerin oluşabilmesi için gerekli bir safhadır. (1974, cilt, I, s. 31) Büyük dogmalar, yani güvenilirliği büyük teoriler, insan zihninin büyük başarılarıdır. Dogmatik düşünce ayrıca, kritik düşüncenin meydana gelebilmesi için bir ön-safhadır. Dogmatizm, kritizm ile birlikte büyük dogmaların yani bilimsel gelişmenin kaynağını meydana getirir. (1984, cilt, I, s. 37).

Dogmatik düşünce, içgüdüsel olarak düzeni arayan, düzenliliğin mekanizmasını keşfetmek isteyen organizmanın doğuştan getirdiği bir özelliktir. Organizmanın diğer bir özelliği, kritik etme yeteneği üzerine kurulmuş olan yaratıcı düşüncedir. İnsan bu özellikleri dolayısıyla ve birtakım tecrübeler (trial) yardımıyla teori kurar; birtakım yanlışlar (error) vasıtasıyla da bu teoriyi eleştirip yeni teorilere yönelir. Bu özellik Popper'e göre (1974 cilt, I, s. 40-41) bir amipten insana kadar bütün canlılarda ortak olup, öğrenme işlemi de, tecrübe etme ve yanlışla sürecine bağlı olarak cereyan eder.

Popper'e göre (1974, cilt, I, s. 35) bu süreçle sadece öğrenme işleminde değil, teorilerin kurulmasında da karşılaşılır: çünkü teori kurma da bir öğrenme işlemidir. Bu işlem, indüktif olmayan bir tarzda gelişir. Çünkü indüktif bir süreçte, aynı şeylerin tekrarlanması, bu tekrardan bir sonuç çıkarılması söz konusudur. Halbuki öğrenme, tecrübe etme ve yanlışla üzerine kurulmuştur; yani dedüktif bir süreçtir. Diğer bir ifadeyle teori kurma veya öğrenme işlemi, mevcut bir yargıdan, bu yargıyı kritik etme, çürütme, yanlışlama yoluyla (dedüktif bir tarzda) yeni

bir bilgi elde etme işlemidir. Bu durumda, önce teori sonra gözlem gelir.

Popper, bu görüşleriyle, endüksiyonu bilginin ve bilimsel teorilerin temeline koyan empirist görüşlerden tamamen ayrılmış olmaktadır. Nitekim Popper'e göre (1974 cilt I, s. 68 ve 105), teori gözleme öncülük eder; teori olmadan gözlem tek başına bir işe yaramaz. Gözleme yol gösteren teoriler bizim tasarılarımızdır (inventions). Tahminler, varsayımlar, hipotezler demek olan teorilerle, gerçek dünyanın dışında başka bir dünya yaratırız. Bu teoriler, gerçek dünyayı yakalamada kullandığımız ağılardır. (1974, cilt, I, s. 46)

Bilgi, realitenin bir kopyası, realiteden alınan bir izlenim değildir. Bilgi, genetik veya psikolojik olarak apriori'dir. Popper bu konuda Kant gibi düşünmekle birlikte, herhangi bir bilginin apriori geçerli olduğunu kabul etmenin yanlış olacağını söylemekle Kant'tan ayrılmaktadır.

Popper, ele aldığı problemler bakımından da Viyana Çevresi düşünürlerinden ayrılır. Çünkü Çevre düşünürlerinin problemi, teorilerin anlamını analizlemek ve dilsel özelliklerini ortaya koymak olmuştur. Bu yolla bilimin yapısının aydınlatılabileceği düşüncesindedirler. Halbuki Popper'in amacı, Viyana Çevresi düşünürlerinden tamamen ayrıdır. Çünkü çevre düşünürlerinin (ve daha sonra gelen pozitivistlerin) bilimde anlam problemini araştırma konusu yapmalarına karşılık Popper, bilimsel bilginin gelişimini temel problem olarak ele almıştır.

Popper ile Çevre düşünürleri arasındaki diğer bir karşılık, metafizik karşısındaki tutumdur. Çevre düşünürleri, metafiziğe kesin olarak karşı olmuşlar (her ne kadar yargıları zamanla değişmişse de başlangıçta) metafizik yargıları doğrulanamayan, dolayısıyla da anlamsız yargılar olarak kabul etmişlerdir. Halbuki Popper'e göre, bir antimetafizikçi de anlamsız bir yargıda bulunabileceği gibi, bir metafizikçi anlamlı ve işe yarar bir yargıda bulunabilir. Nitekim atomizm yararlı bir metafizik görüş olarak ileri sürülmüş ve bilimsel gelişmede yararlı bir rol üstlenmiştir. Bu sebeplerle Popper, kendini metafizikçi realist olarak adlandırmaktadır. (1974, cilt II, s. 963)

Popper'in yararlı bir metafizik araştırma taslağı olarak nitelendirdiği diğer bir çalışma, Darwinizm'dir. Popper'e göre Darwinizm test edilebilir değildir. dolayısıyla da bilimsel bir teori değildir. (1974, cilt I, s.

* Kant'ın özellikle Popper'in ele aldığı bu gibi konular ve bu konuların günümüz bilim felsefesiyle ilgisi hususunda mesela bkz. Oeser 1982 ve 1984.

133). Bu tür teoriler eleştiriyi açıktırlar ve doğruya ulaşmada bir çıkış noktası oluşturabilirler.

Buraya kadar yapılmaya çalışılan açıklamalardan Popper'in bilimsel teorileri, biyoloji ve psikolojiye indirgeme amacı taşıdığı düşünülmelidir. Çünkü aralarında yakın bir ilişki olsa da Popper için bilimsel teoriler bağımsız bir varlığa sahiptirler. Popper, bilimsel teorilerin fiziksel nesnelerle ve ayrıca (nöroloji, genetik de dahil olmak üzere geniş anlamıyla) biyoloji ve psikolojiyle olan ilgisini Dünya 1, Dünya 2 ve Dünya 3 kavramları vasıtasıyla ele almıştır.

Popper'e göre Dünya 1, her türlü canlı, cansız, tabii ve insan eliyle yapılmış nesnelerden ibarettir. Dünya 2 ise, beynin çeşitli fonksiyonları neticesinde ortaya çıkan psikolojik hadiseleri temsil etmektedir. Bilimsel teoriler, Dünya 2 vasıtasıyla ve ancak dolaylı bir şekilde fiziksel nesnelerle ilgi içinde olurlar. Bilimsel teoriler kendi başlarına bir varlık alanını yani Dünya 3'ü meydana getirirler. Görüldüğü gibi, Popper bu görüşleriyle yukarıda yapılan açıklamalarına adeta sistematik bir bütünlük vermektedir.

Popper'in bilim felsefesi dışında üzerinde durduğu diğer alan siyaset felsefesidir. Siyaset felsefesi, bir yönüyle, onun metodoloji konusundaki görüşlerinin uygulandığı bir alan durumundadır. Fakat Popper'in siyaset felsefesiyle ilgilenmesinin ana motiflerinden birisi, I. ve II. Dünya savaşlarını ve totaliter rejimleri görmesidir. Popper'in siyaset felsefesiyle ilgili olarak kaleme aldığı "Açık Toplum ve Düşmanları" (cilt I ve II) ile "Tarihselciliğin Sefaleti" isimli eserlerinde totaliter rejimlere karşı olmasını, hem metodolojik gerekçelere hem de yaşadığı olaylardan kazandığı tecrübelerle bağlayarak açıklamak mümkündür. Şimdi kısaca, Popper'in hangi görüşlere niçin karşı olduğunu ve niçin açık toplumdan yana olduğunu açıklamaya çalışalım.

Marksist görüşe göre, filozofların yaptığı dünyayı farklı şekillerde yorumlamak olmuştur. Yapılması gereken, dünyayı değiştirmektir. Bu görüş anti-bilimsel bir görüşü yansıtmaktadır. Çünkü, eğer değiştirilmesi istenen dünya içinde yaşadığımız fiziksel nesneler dünyasıysa, burada ancak ve ancak teknoloji ve dolayısıyla bilimsel çalışmalar yoluyla değişiklik yapılabilir. İkinci olarak, değiştirilmek istenen dünya, biyolo-

* Popper'in bu konudaki çalışmaları için bkz. Popper 1968a, 1968b, 1973, 1974, Popper-Eccles 1977. Popper bu konudaki çalışmalarında tanınmış nörolog J. Eccles ile işbirliği yapmıştır. Eccles'in bu konudaki görüşleri için bkz. Eccles 1970.

jik ve psikolojik özellikleriyle insan dünyası olabilir. Fakat burada da felsefecinin bir değişiklik yapabilmesi mümkün değildir. Değişiklik ancak, biyolojinin, gen mühendisliğinin, psikolojinin veya başka bir disiplinin eseri olabilir. Üçüncü olarak, değiştirilmesi istenen dünya toplum-dünyası (!) (daha uygun bir deyişle toplum yapısı) olabilir. Yani bir toplum felsefesi sözkonusu edilebilir. Fakat böyle bir durumda, filozofların farklı farklı yorumladıkları fiziksel nesneler dünyası ile toplum dünyasına ait felsefe arasına bir sınır koymak gerekir. Çünkü günümüz fiziğinde çözülmemiş çeşitli bilimsel problemler vardır ve bu kavramların birbirinden farklı nitelikte yorumlarının yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu sebeple, fizik felsefesinden toplum felsefesine kadar uzanan bir alanda tek ve tartışmasız olarak kabul edilebilecek felsefi bir yorumdan söz edilemez. Bu durumda, sadece toplum olaylarını konu olarak alan ayrı bir felsefe dalından söz etmek gerekir.

Toplumlara en uygun şekilde biçim verebilmek, Popper'in kullandığı deyimle "açık toplum"larda olabilir. Çünkü ancak bu toplumlarda hangi görüşlerin doğru olduğunu tartışma imkânı vardır. Halbuki totaliter rejimler tek görüş dışında diğer görüşlere kapalıdırlar. Dolayısıyla bu rejimler, bilginin ilerlemesi için gerekli olan tecrübe etme ve yanılma sürecine imkân vermezler. Çünkü mevcut görüşü kritik etme imkânı yoktur. Böyle bir durumda, olgulardan teorilere geçebilmek, mevcut teorisinin yanlışlanabilir yerlerini bulabilmek ve böylece yeni bir bilgi ortaya koyabilmek de mümkün olmaz. Halbuki, Popper'e göre, insan toplumları mükemmel değildir. İnsan toplumları dostluğun ve uzlaşmazlığın olduğu toplumlardır. Ancak karınca toplumlarında bu özelliklere rastlanmaz. (1974, cilt, I, s. 92).

"Tarihselciliğin Sefaleti" sadece, totaliter rejimlerin sonuçlarını görmüş bir insanın bu olayları yorumlayışı değil, günümüz felsefe problemlerini belirlemiş bir düşünürün felsefi görüşlerini ifade eden sosyal ve empirik bilimlerde yöntem problemini ele alan bir eserdir.

Şafak Ural

Kaynakça

- Eccles, J.C. (1970): Facing Reality, Springer Verlag
- Popper, K. (1968 a): "Epistemology without a knowing subject", Logic, Methodology and Philosophy of Science (Eds. Rootselaar, Staal), North-Holland.
- Popper, K. (1968 b): "On the theory of the objective mind" XIV. Internationalen Kongress für Philosophie Vol I., Wien.
- Popper, K. (1974): "The Philosophy of Karl Popper", Ed. P.A. Schilipp, Open Court, I. ve II. ciltler.
- Popper, K. Socies, J.C. (1977): The Self and its Brain, Springer.
- Oeser, E. (1982): "Kants beitrage zur progressiven Begründung, der komparativen Wissenschaftstheorie" Philosophie Naturalis, Bant 19, Heft 1-2.
- Oeser, E. (1984) "The Evolution of scientific method" Concepts and Approaches in Evolutionary Epistemology, Ed. F. M. Wuketits, D. Reidel.
- Ural, Ş. (1981): Pozitif Bilimde Basitlik İlkesinin Belirlenmesi Yolunda Bir Deneme, Ed. Fak. Yay.
- Ural, Ş. (1982): Doğrulama Kavramı, Ed. Fak. Yay. arasında çıkacak.
- Ural, Ş. (1985): Temel Mantık, Remzi Kitabevi

Tarihî not

bu kitabın -tarihî kadere inanışın düpedüz hurafe olduğu ve insanlık tarihinin akış yönünü ne bilimsel, ne de başka herhangi bir akli metodla tahmin etmenin mümkün olmadığı şeklindeki—temel tezin hikâyesi 1919-1920'nin kışına kadar geri gider. Anahatları 1935'de tamamlanmış ve ilk olarak Ocak ya da Şubat 1936'da dostum Alfred Braunthal'ın Brüksel'deki evinde yapılan özel bir toplantıda "Tarihselciliğin Sefaleti" (The Poverty of Historicism) başlığı altında bir tebliğ olarak okunmuştu. Bu toplantıda eski bir öğrencim, tartışmaya önemli katkılarda bulunmuştu. Bu çok geçmeden Gestapo'ya ve Nazi Almanya'sının tarihsel bâtıl itikatlarına kurban gidecek olan Karl Hilferding'di. Diğer bazı filozoflar da hazır bulunmuştu, o toplantıda. Kısa bir süre sonra Profesör F.A. von Hayek'in London School of Economics'deki seminerinde de benzer bir tebliğ okudum. Yayınlanması birkaç yıl gecikti; çünkü tebliğimin metni, teslim edildiği felsefe dergisi tarafından reddedilmişti. İlk olarak üç bölüm halinde *Economica*, N.S. c.XI, no. 42 ve 43, 1944 ve c. XII, no. 46, 1945'de yayınlandı. O zamandan beri her ikisi de kitap şeklinde bir İtalyanca tercümesi (Milano, 1954) ve bir Fransızca tercümesi (Paris, 1956) çıktı. Simdiki basımının metni gözden geçirilmiş ve bazı ilaveler yapılmıştır.

Önsöz

Tarihselciliğin Sefaleti (*The Poverty of Historicism*)'nde tarihselciliğin (historicism) yoksul bir metod, hiçbir meyve taşımayan bir metod olduğunu göstermeye çalıştım. Fakat, tarihselciliği bilfiil çürütmedim.

Ondan sonra geçen zaman içinde, tarihselciliği çürüten bir reddiye hazırlamaya muvaffak oldum. *Tamamen mantıkî olan sebeplerden hareketle, bizim için, tarihin gelecekteki akış yönünü önceden haber vermenin imkânsız olduğunu gösterdim.*

Bu düşünce 1950'de yayınladığım "Klasik Fizik ve Kuantum Fiziği'nde İndeterminizm" adlı bir tebliğimde yer almıştı. Fakat, artık bu tebliği doyurucu bulmuyorum. Daha doyurucu bir irdeleme, *Bilimsel Keşif Mantığı* (Logic of Scientific Discovery) adlı eserime yaptığım ilave "Not: Yirmi Yıl Sonra"nın bir parçası olan indeterminizm üzerine bir bölümde bulunabilir.

Okuyucuya, daha yakın zamanlara ait bu sonuçlar hakkında bilgi vermek amacıyla, burada birkaç kelimeyle bu *tarihselciliğe reddiye*nin bir özetini vermek istiyorum. İleri sürülen düşünce, aşağıdaki gibi beş önermede toplanabilir.

1. İnsan(lık) tarihinin akışı, insan bilgisinin artışından şiddetli bir şekilde etkilendir. (Bu öncülün doğruluğu, düşüncelerimizi—bilimsel nitelikte olanlar dahil—sadece şu veya bu türden maddi gelişmelerin yan ürünleri olarak görenler tarafından da kabul edilse gerektir.)

2. Akıl (rational) veya bilimsel metodlarla, bilimsel bilginin gelecekteki artışını önceden haber veremeyiz. (Bu iddia, aşağıda özetlenen düşüncelerle mantıklı olarak ispatlanabilir.)

3. Bu sebeple, insan(lık) tarihinin gelecekteki akış yönünü de önceden haber veremeyiz.

4. Bu demektir ki, bu teorik (nazari) tarih, yani teorik fiziğe tekabül eden bir tarihi sosyal bilim imkânını reddetmemiz gerekir. Tarihsel öndeyi için temel görevi yapacak herhangi bir bilimsel tarihi gelişme teorisi olamaz.

5. Bünden dolayı tarihselci metodların (bu kitabın 11'den 16'ya kadar olan kesimlerine bakınız) ana hedefi yanlış kavranmıştır; ve böylece de tarihselcilik (historicism) çöker.

Elbette ki ileri sürülen bu tez, her türden sosyal öndeyi imkânını reddetmez. Tam tersine o, sosyal teorileri —meselâ, iktisadî teorileri— belli şartlar altında belli gelişmelerin ortaya çıkacağı şeklinde öndeyilerde bulunarak test etme (testing) imkânıyla pekâlâ bağdaşır. O tarihi gelişmelerin önceden haber verilmesi imkânını, yalnızca onların bilginin artışından etkilenme ihtimallerinin bulunduğu ölçüde reddeder.

Bu argümanda sonucu belirleyici adım, (2) numaralı önermedir. Öyle sanıyorum ki, bu önerme kendi içinde ikna edicidir. *Eğer insan bilgisinin artması diye birşey varsa, o takdirde bugünden yarına ne bileceğimizi kestiremeyiz.* Bu sanırım doğru bir akıl yürütmedir; fakat söz konusu önermenin *mantıklı bir delili* olabilecek durumda değildir. (2) numaralı önermenin, sözü geçen yayınlarda verdiğim kanıtlaması karmaşıktır; ve eğer daha basit kanıtlamalar bulunabilirse hiç şaşırmayacağım. Benim kanıtlamam, *hiçbir bilimsel öndeyicinin* (scientific predictor) —bu ister insan, ister bir hesap makinası olsun— *bilimsel metodlarla kendisine ait gelecekteki sonuçları önceden haber vermesinin mümkün olmadığını* göstermekten ibarettir. Bu yöndeki girişimler, ancak olay gerçekleşikten sonra, yani bir öndeyide bulunmak için zamanın artık çok geç olduğu bir sırada sonuca ulaşabilirler. O zaman da öndeyi (prediction), artık bir geriye doğru tahmin (redrodiction) haline dönüşmüş olur.

Bu argüman, tamamen mantıkî nitelikte olduğundan, karşılıklı olarak etkileşen öndeyici "toplulukları" dahil, her karmaşıklık derecesindeki bilimsel öndeyicilere uygulanabilir. Fakat bu demektir ki, hiçbir toplum, gelecekteki kendi bilgi durumunu, bilimsel olarak önceden kestiremez.

Benim argümanının bir dereceye kadar formel (biçimsel)'dir ve mantıkî geçerliliği kabul edilse bile, bu sebeple gerçekte bir değerinin olmasından şüphe edilebilir.

Bununla beraber, iki çalışmada sorunun önemi ve değerini göstermeye çalıştım. Bu iki çalışmanın zaman bakımından daha sonra geleni olan *Açık Toplum ve Düşmanları*'nda, Heraklitus ve Eflâtun'dan Hegel ve Marx'a kadar toplum ve politika felsefesi üzerindeki sürekli ve zararlı etkisini örneklendirmek üzere, tarihselci düşüncenin tarihinden bazı olaylar seçtim. İki çalışmanın daha önce geleni olan ve şimdi kitap şeklinde İngilizce'de ilk defa yayınlanmakta olan *Tarihselciliğin Sefaleti* (The Poverty of Historicism)'de ise tarihselciliğin büyüleyici bir entelektüel yapı olarak önemini göstermeye çalıştım. Onun —çoğunlukla çok karmaşık, çok zorlayıcı ve aldatıcı olan— mantığını çözümlmeye ve aslî yapısında telâfisi imkânsız bir zayıflık taşıdığını göstermeye çalıştım.

K.R.P.

*Penn, Buckinghamshire,
Temmuz, 1957.*

Bu kitabın başlığı, onun hakkında değerlendirme yazısı yazan bazı çok dikkatli kimseleri şaşırtmıştı. Bu başlık, Marx'ın yine Proudhon'un *Sefaletin Felsefesi* adlı kitabına telnihte bulunan *Felsefenin Sefaleti* adlı kitabının başlığına bir telnih olsun diye düşünülmüştür.

K.R.P.

*Penn, Buckinghamshire,
Temmuz 1959*

Giriş

Sosyal ve politik sorunlara duyulan bilimsel ilginin, kozmoloji ve fiziğe duyulan bilimsel ilgiden daha az eski bir tarihi olduğu zor söylenebilir. Hatta antikitede öyle dönemler olmuştu ki (bunu söylerken Eflâtun'un siyasal teorisiyle Aristo'nun anayasalar koleksiyonunu düşünüyorum) toplum biliminin tabiat biliminden daha ilerlemiş olduğu görülebiliyordu. Fakat Galileo ve Newton'la fizik umulanın ötesinde başarılı olmuş ve diğer bütün bilimleri büyük ölçüde aşmıştı. Ve biyolojinin Galileo'si olan Pasteur'den beri biyolojik bilimler de hemen hemen eşit bir biçimde başarılı olmuşlardır. Fakat öyle görünüyor ki, sosyal bilimler henüz Galileo'lerini bulamamışlardır.

Bu durumda, sosyal bilimlerin herhangi birinde çalışmakta olanlar, metod sorunlarına büyük ilgi göstermektedirler ve bu sorunlar üzerindeki tartışmalarının büyük bir kısmı, daha gelişmiş bilimlerin, özellikle fiziğin metodları göz önünde tutularak yürütülmektedir. Meselâ Wundt'un kuşağını psikolojide bir reforma götüren şey, fiziğin deneysel metodunu kopya etmeye yönelik bilinçli bir girişimdi. J.S. Mill'den beri, sosyal bilimler metodunu hemen hemen benzer çizgiler üzerinde yeniden şekillendirmek için de mükerrer teşebbüslerde bulunulmuştur. Birçok hayal kırıklığına rağmen bu reformlar, psikoloji alanında bir öl-

cüde başarılı olmuş olabilirler. fakat teorik sosyal bilimler alanında, iktisat hariç tutulursa, bu tesebbüslerden hayal kırıklığından başka pek az şey elde edilmiştir. Bu başarısızlıklar tartışılırken, çok geçmeden fizik metodlarının sosyal bilimlere gerçekte uygulanabilip-uygulanamayacağı sorusu ortaya atıldı. Acaba bu çalışmaların acıklı durumundan, o metodların uygulanabilirliğine olan katı inanç sorumlu değil miydi?

Süphe ifade eden bu soru, daha az başarılı bilimlerin metodlarıyla ilgili düşünce ekollerinin basit bir sınıflamasını öneriyor. Fizik metodlarının uygulanabilirliği hakkındaki görüşlerine göre ekolleri *tabiatçılık-taraftarı* veya *tabiatçılık-aleyhtarı* diye ikiye ayırıp, fizik metodlarının sosyal bilimlere uygulanmasını destekledikleri takdirde “pro-naturalistic” (tabiatçılık-taraftarı) veya “positive” (olumlu) diye, bu metodların kullanılmasına karşı çıktıkları takdirde ise “anti-naturalistic” (tabiatçılık-aleyhtarı) veya “negative” (olumsuz) diye yaftalayabiliriz.

Metodla uğraşan birinin tabiatçılık-aleyhtarı veya tabiatçılık-taraftarı öğreti (doktrin)’leri mi, yoksa her ikisini birleştiren bir teoriyi mi benimseyeceği, büyük ölçüde söz konusu bilimin ve onun konusunun karakteri hakkındaki görüşüne bağlı olacaktır. Fakat onun benimseyeceği tavır, fizik metodları hakkındaki görüşüne de bağlı olacaktır. Bu ikinci noktanın, şimdiye kadar sayılanların en önemlisi olduğuna inanıyorum. Ve öyle sanıyorum ki, metodolojik tartışmaların çoğundaki hayatî yanlışlar, fizik metodlarının bazı çok yaygın yanlış anlaşılmalardan ileri gelmektedir. Onların, özellikle fizik teorilerinin mantıkî formunun, bu teorilerin test edilmesi metodlarının ve deney ve gözlemin mantıkî fonksiyonunun yanlış yorumlanmasından kaynaklandığını sanıyorum. Kanaatim odur ki, bu yanlış anlamaların ciddi sonuçları vardır ve bu çalışmanın III. ve IV. bölümlerinde bu kanaatimin haklılığını göstermeye çalışacağım. Orada çeşitli ve bazen çatışan argümanlar (argument) ve doktrinlerin —ister tabiatçılık-aleyhtarı, ister tabiatçılık-taraftarı olsunlar— gerçekte fizik metodlarının yanlış anlaşılmasına dayandığını göstermeye çalışacağım. I. ve II. bölümlerde ise kendimi her iki doktrin çeşidinin içinde birleştiği karakteristik bir yaklaşım tarzının parçalarını oluşturan bazı belli tabiatçılık-aleyhtarı ve tabiatçılık-taraftarı doktrinlerin açıklanmasıyla sınırlayacağım.

Önce açıklayıp, daha sonra eleştirmeyi düşündüğüm bu yaklaşıma “historicism” (tarihselcilik) diyorum. Sosyal bilimler metodu üzerine yapılan tartışmalarda onunla sık sık karşılaşılır ve çoğu kez eleştiri süzgecinden geçirilmeden, hatta olduğu gibi alınarak kullanılır. “Histori-

cism" (tarihselcilik)'le ne demek istediğim, bu çalışmada uzun uzun açıklanacaktır. Burada "tarihselcilik"le, *tarihsel öndeyi*'nin sosyal bilimlerin esas hedefi olduğunu ve bu hedefe, tarihin evriminin temelinde yatan "ritimler" ve "modeller" (patterns), "kanunlar" ve "trendler"i'n açığa çıkarılmasıyla varılabileceğini kabul eden bir yaklaşım tarzını kastedtiğimi söylemem yeterli olacaktır. Bu tür tarihselci metod doktrinlerinin, (iktisat teorisi dışındaki) teorik sosyal bilimlerin doyurucu olmayan durumlarının temel nedeni olduğuna kani olduğumdan, benim onlarla ilgili takdimim hiç şüphesiz tarafsız olmayacaktır. Fakat, müteakip eleştirime zemin hazırlamak amacıyla tarihselciliğin lehine bir savunma yapmak için çok çalıştım. Tarihselciliği, iyi düşünülmüş ve sıkı dokunmuş bir felsefe olarak takdim etmeye çalıştım. Ve onu desteklemek için, bildiğim kadarıyla tarihselcilerin kendileri tarafından asla ileri sürülmemiş argümanları bile geliştirmekten çekinmedim. Böylece saldırılmaya gerçekten değen bir hedef meydana getirmeyi başardığımı umuyorum. Başka bir ifadeyle, sık sık, fakat belki de hiçbir zaman tam anlamıyla geliştirilmiş bir biçimde olmadan ileri sürülmüş bir teoriyi mükemmelleştirmeye çalıştım. Pek alışılmamış bir yafta olan "historicism"i (tarihselcilik) maksatlı olarak seçmiş olmam da bundandır. Bu kelimeyi kullanmakla, sadece sözel nitelikte olan, kaçamaklardan sakınabileceğini umuyorum. Çünkü, umuyorum ki, hiç kimse burada tartışılan argümanların herhangi birinin gerçekten veya tam olarak veya esas itibariyle tarihselciliğe ait olup olmadığını, veya "historicism" (tarihselcilik) kelimesinin gerçekten veya tam olarak veyahut esas itibariyle ne anlama geldiğini sormaya yeltenmeyecektir.

I

TABİATÇILIK ALEYHTARI TARİHSELÇİLİK DOKTRİNLERİ

Sosyoloji alanında metodolojik tabiatçılığın tam aksine, tarihselcilik, sosyoloji ile fizik arasındaki derin farklılıklar yüzünden, fiziğin bazı karakteristik metodlarının sosyal bilimlere uygulanamayacağını iddia eder. O bize, fiziksel kanunların, ya da "tabiat kanunları"nın daima ve her yerde geçerli olduğunu söyler; çünkü fiziksel dünya, yer ve zaman içinde değişmeyen bir fiziksel tekbecimlilikler (uniformities) sistemi tarafından yönetilir.

Halbuki sosyolojik kanunlar, yahut sosyal hayatın kanunları, yer ve zamana göre değişirler. Tarihselcilik, düzenli olarak tekrarlanışları gözlemlenebilen birçok tipik sosyal şartlar olduğunu kabul etmesine rağmen, sosyal hayatta görülebilen düzenliliklerin, fiziksel dünyanın değişmez düzenlilikleri karakterinde olduklarını reddeder. Çünkü onlar tarihe ve kültürdeki farklılıklara dayanırlar. Onlar belirli bir tarihî duruma dayanırlar. Bundan dolayı, daha ileri nitelendirmeler yapmadıkça, meselâ iktisat kanunlarından değil, sadece feodal dönemin, veya endüstriyel dönemin ilk yıllarının, vs.'nin iktisadî kanunlarından söz etmek gerekir; daima; söz konusu kanunların hüküm sürdükleri kabul edilen tarihî dönem zikredilerek...

Tarihselcilik, sosyal kanunların tarihî göreliliğinin, fizik kanunlarının çoğunu sosyolojiye uygulanamaz hale getirdiğini iddia eder. Bu gö-

rüşün üzerine dayandığı tipik tarihselci argümanlar, genelleme, deney, sosyal fenomenin karmaşıklığı, kesin öndeyinin güçlükleri ve metodolojik özcülüğün (essentialism) önemine ilişkin olanlarıdır. Bu argümanları sırasıyla ele alacağım.

1. GENELLEME

Tarihselciliğe göre fiziksel bilimlerde genelleme imkânı ve bundaki başarı, tabiatın genel tekbiçimliliğine; benzer durumlarda benzer şeylerin olacağı şeklindeki gözleme (belki, varsayıma demek daha iyi olabilir) dayanır. Her yerde ve her zamanda geçerli olduğu kabul edilen bu ilkenin, fizik metodunun temelini teşkil ettiği söylenir.

Tarihselcilik bu ilkenin, sosyolojide zorunlu olarak kullanışsız olduğunda ısrar eder. Benzer şartlar, ancak bir tek tarihî dönemde ortaya çıkar. Onlar asla bir dönemden diğerine devam etmezler. Bundan dolayı toplumda üzerine uzun dönem genellemelerinin kurulabileceği hiçbir uzun dönem tekbiçimliliği yoktur. Tabii eğer, insanlar daima toplu halde yaşarlar veya bazı şeylerin arzı sınırlı ve hava gibi bazı şeylerin arzı ise sınırsızdır ve ancak birincilerin bir piyasa ve değişim değeri vardır, gibi bedahatlerin tasvir ettiği türden önemsiz düzenlilikleri (trivial regularities) saymazsak...

Bu sınırlamayı gözdardı eden ve sosyal tekbiçimlilikleri genellemeye yeltenen bir metod, tarihselciliğe göre, örtük olarak söz konusu düzenliliklerin ebedî olduğunu kabul eder; öyle ki, metodolojik yönden toy bir görüş —genelleme metodunun sosyal bilimlerden fizikten devralınabileceği görüşü— buradan hareketle yanlış ve tehlikeli bir biçimde saptırıcı bir sosyolojik teori üretebilir. Bu da toplumun geliştiğini, veya hatta onun herhangi bir şekilde önemli ölçüde değiştiğini, yahut sosyal gelişmelerin —eğer öyle birşey varsa— sosyal hayatın temel düzenliliklerini etkileyebileceğini inkâr eden bir teori olacaktır.

Tarihselciler sık sık bu tür yanlış teorilerin gerisinde genellikle bir mazur gösterme amacı bulunduğunu ve gerçekte, değişmez sosyal kanunlar varsayımının bu tür maksatlar için kolaylıkla kötüye kullanılabileceğini vurgularlar. Bu amaç, ilk olarak nahoş ve arzulanmayan şeylerin kabul edilmesi gerektiği, çünkü onların değişmez tabiat kanunları tarafından belirlendiği tarzındaki argüman şeklinde görünebilir. Mese-lâ, ücret pazarlıklarına kanunî (mevzuat yoluyla) müdahalenin beyhudediliğini göstermek için iktisadın —“amansız kanunlarına” başvurulmuştur. Süreklilik varsayımının, mazeret gösterme yolunda ikinci bir kötü-

ye kullanma örneği, genel bir kaçınılmazlık duygusunun ve böylece kaçınılmaz olanı sükûnetle ve itirazsız olarak kabule hazır olmanın teşvik edilmesidir. Şimdi olan, ilelebet devam edecektir; ve olayların akışını etkileme, hatta değerlendirme çabaları gülünçtür: Tabiat kanunlarına karşı fikir ileri sürülmez ve onları devirmeye yönelik teşebbüsler ancak felakete götürür.

Tarihselci, bunların sosyolojide tabiatçı bir metodun benimsenmesi gerektiği iddiasının kaçınılmaz sonuçları olan tutucu, mazur gösterici ve hatta kaderci argümanlar olduğunu söyler.

Tarihselci, sosyal tekbiçimliliklerin tabii bilimlerrinkinden geniş ölçüde ayrıldıklarını savunarak bunlara karşı çıkar. Onlar bir tarihi dönemden diğerine değışirler ve onları değıştiren güç de insan faaliyetidir. Çünkü sosyal tekbiçimlilikler (uniformities) tabiat kanunları olmayıp, insan yapısıdır. Onların insan tabiatına dayandıklarının söylenmesi de insan tabiatının onları değıştirme, hatta kontrol altında tutma gücünün bulunmasından hareketledir. Bundan dolayı, eşya daha iyiye veya daha kötüye götürülebilir. Aktif reform girişimlerinin beyhüde olması gerekmez.

Tarihselciliğin (historicism'in) bu eğilimleri, aktif olma, özellikle insanî meselelere müdahale etme özlemi içinde olan ve içinde bulunan durumun kaçınılmaz olduğunu kabul etmeyi reddeden kimselere çekici gelir. Faaliyete (activity) yönelik ve her türlü kayıtsızlığa karşı olan eğilime "aktivizm" denebilir. 17. ve 18. kesimlerde tarihselcilik ile aktivizmin ilişkileri üzerinde daha uzun duracağım; fakat, burada ünlü bir tarihselcinin, yani Marx'ın "aktivist" tavrı çarpıcı bir biçimde dile getiren pek ünlü bir öğüdünü iktibas edebiliriz: "Filozoflar, çeşitli yollardan dünyayı yalnızca yorumladılar; halbuki asıl olan, onu değıştirmektir."¹

2. DENEY

Fizik, deney metodunu kullanır. Yani o sun'î kontrol ve sun'î soyutlamaya başvurarak, benzer şartların yeniden meydana getirilmesini ve bunun sonucu olarak da belli etkilerin meydana gelmesini sağlar. Bu metod, açıkça şartların benzer olduğu yerde benzer şeylerin meydana geleceği düşüncesine dayanır. Tarihselci bu metodun sosyolojide uygulanma kabiliyeti olmadığını iddia eder. Ona göre, uygulama kabiliyeti olşaydı bile, herhangi bir faydası olmayacaktı. Çünkü, benzer şartlar yalnızca bir tek dönemin sınırları içinde gerçekleştiğinden, herhangi

bir deneyden elde edilen sonucun çok sınırlı bir önemi olacaktı. Daha-
sı, sun'î soyutlama, sosyolojideki en önemli faktörleri kesinkes tasfiye
edecekti. Robinson Crusoe ve onun soyutlanmış ferdi ekonomisi, hiç-
bir zaman problemleri tamamen fertlerin ve grupların karşılıklı hare-
ketlerinden kaynaklanan, bir ekonomi için değerli bir model olamaz.

Hatta, daha da ileri giderek, gerçek bir değeri olan hiçbir deneyin
mümkün olmadığı ileri sürülür. Sosyolojide büyük-ölçekli deneyler, as-
la fizikteki anlamda deney değildirler. Onlar bu volda bilgiyi ilerlet-
mek için değil, politik başarı sağlamak için yapılırlar. Dış dünyayla bağ-
lantısız bir laboratuvarda icra edilmezler ve üstelik onların icra edilme-
si, kendi hesabına, toplum şartlarını değiştirir. İlk icra edilişleri nede-
niyle şartlar değişmiş olduğundan, tıpatıp aynı şartlar altında tekrarlan-
maları da asla mümkün olamaz.

3. YENİLİK (NOVELTY)

Az önce sözü edilen argüman irdelenmeye değer. Demiştim ki, ta-
rihselcilik, büyük ölçekli sosyal deneylerin tıpatıp benzer şartlarda tek-
rarlanabilme imkânını inkâr eder; çünkü ikinci seferki uygulamanın
şartlarının, deneyin daha önce yapılmış olması gerçeğinden etkilenmiş
olması gerekir. Bu argüman, toplumun, tıpkı bir canlı gibi, çoğunlukla
onun tarihî diye isimlendirdiğimiz bir çeşit hafızaya sahip olduğu dü-
şüncesine dayanır.

Biyojide bir organizmanın hayat hikayesinden söz edebiliriz; çün-
kü o canlı kısmen geçmişteki olaylar tarafından şartlandırılmıştır. Eğer
bu olaylar tekrarlanırsa, onları yaşayan canlı için yeni olma özellikleri-
ni kaybederek alışkanlık rengine bürünürler. Bununla beraber tekrarlan-
an olayın deneyiminin, başlangıçtaki olayın deneyimi ile niçin aynı
olmadığını, bir tekrarın sağladığı deneyimin niçin yeni olduğunu açık-
layan da aynı olayın ta kendisidir. Bu sebeple gözlemlenen olayların
tekrarlanışı, bir gözlemcide yeni deneyimlerin belirmesine tekabül ede-
bilir. Yeni alışkanlıklar oluşturduğu içindir ki, tekrarlama, yeni ve alış-
kanlığa özgü şartlar meydana getirir. Bundan dolayı, altında tek ve aynı
canlı üzerinde belli bir deneyi tekrarladığımız —iç ve dış— şartların ta-
mamı, gerçek bir tekrarlama söz edilebilecek kadar benzer olamaz-
lar. Çünkü, evrensel şartların tam bir tekrarı bile canlıdaki yeni içsel
şartlarla (bilindiği gibi canlılar deneyim yoluyla öğrenirler) kombine
edilmiş olacaktır.

Tarihselciliğe göre aynı şey toplum için de doğrudur; çünkü toplum da deneyimler geçirir ve onun da kendi tarihi vardır. O kendi tarihinin (kısmi) tekrarlanışlarından ancak yavaş bir şekilde ders alıyor olabilir; fakat geçmişi tarafından kısmen şartlandırıldığı sürece, onun öğrenmekte olduğundan şüphe edilemez. Aksi halde gelenekler ve geleneksel bağlılıklar ve kırgınlıklar, güven ve güvensizlikler, sosyal hayattaki önemli rollerini oynayamazlardı. Bundan dolayı, sosyal tarihte gerçek anlamda tekrarın mümkün olınması gerekir ve bu demektir ki, gerçek anlamda yeni özellikler taşıyan olayların ortaya çıkmasını beklemek gerekir. Tarih kendini tekrarlayabilir; fakat aynı seviyede asla! Özellikle eğer ilgili olayların tarihi bir önemleri varsa ve eğer toplum üzerinde kalıcı bir etkide bulunuyorlarsa...

Fiziğin tasvir ettiği dünyada gerçekten yeni olan hiçbir şey meydana gelemez. Yeni bir makina icad edilebilir; fakat her zaman onu, hiçbir yeni olmayan elementlerin yeniden düzenlenişi olarak çözümleyebiliriz. Fizikte, yenilik, düzenlemeler ve birleşmelerin yeniliğinden ibarettir. Bunun tam aksine, tarihselcilik sosyal yeniliğin, tıpkı biyolojik yenilik gibi gerçek ve zati bir yenilik olduğunda ısrar eder. O düzenleme yeniliğine indirgenemeyen gerçek yeniliktir. Çünkü sosyal hayatta yeni bir düzen içindeki aynı eski faktörler, artık asla gerçekten aynı eski faktörler değildirler. Hiçbir şeyin kendi kendini tıpatıp tekrarlayamadığı bir yerde, daima gerçek yeniliklerin ortaya çıkması gerekir. Bunun, her biri özü itibarıyla diğerlerinden ayrılan yeni tarihi aşamalar veya dönemlerin gelişmesi üzerindeki düşünceler bakımından önemli olduğu kabul edilir.

Tarihselcilik, gerçekten yeni olan bir dönemin başlamasından daha önemli bir şey olmadığını iddia eder. Sosyal hayatın bu son derece önemli yönü; fizik alanındaki yenilikleri, bilinen elementlerin yeniden düzenlenişi olarak kabul edip açıklarken izlemeye alıştığımız çizgiler üzerinde kalınarak araştırılamaz. Fiziğin alelade metodları, topluma uygulanabilir durumda olsaydı bile, onun en önemli özellikleri olan dönemlere ayrılması ve yeniliklerin ortaya çıkması gibi hususlara uygulanması mümkün olınayacaktı. Bir kere sosyal yeniliğin anlam ve önemini kavrayınca, alelade fiziksel metodları sosyolojinin problemlerine uygulamanın, sosyal gelişmenin problemlerini anlama yolunda bize yardımcı olabileceği fikrini terketmek zorunda kalırız.

Sosyal yeniliğin bir başka yönü daha vardır. Gördük ki, belirli her bir sosyal vak'anın, sosyal hayattaki her tekil olayın, bir bakıma yeni ol-

duğu söylenebilir.' Bu olay diğer olaylarla birlikte sınıflanabilir, bazı bakımlardan bu olaylara benzeyebilir; fakat yine de o daima çok belirgin bir şekilde nev'i şahsına münhasır (unique) kalmaya devam eder. Bu, sosyolojik açıklama söz konusu olduğu ölçüde, fiziktekinden çok farklı bir duruma götürür. Sosyal hayatı tahlil etmekle belirli bir olayın nasıl ve niçin meydana geldiğini keşfedebileceğimiz ve sezgisel yoldan anlayabileceğimiz; onun *sebepler ve sonuçlarını* (causes and effects), yani ona sebep olan güçleri ve onun diğer olay üzerindeki etkilerini açık-seçik bir biçimde anlayabileceğimiz düşünülebilir. Fakat bununla beraber, bu tür nedensel bağların genel ifadelerle anlatılmasına hizmet edecek *genel kanunları* formüle edemediğimizi de görebiliriz. Çünkü o, sadece keşfettiğimiz özel güçler tarafından doğru bir şekilde açıklanabilecek olan tek bir özel sosyolojik durumdan —başka değil— ibaret olabilir. Ve bu güçler de pekâlâ nev'i şahsına münhasır nitelikte olabilirler. Bu özel sosyal duruma özgü olarak yalnızca bir defalığına ve bir daha gelmemek üzere ortaya çıkmış olabilirler.

4. KARMAŞIKLIK (COMPLEXITY)

Biraz önce kaba çizgileri verilen metodolojik durumun başka yanları da vardır. Çok sık tartışılan (ve burada tartışılmayacak olan) bir teması, bazı kendine özgü (unique: nev'i şahsına münhasır) şahsiyetlerin sosyolojik rolüdür. Bunlardan bir diğeri, sosyal fenomenin karmaşıklığıdır. Fizikte, çok daha az karmaşık bir konu ile uğraşırız; buna rağmen deneysel soyutlama metoduyla konuyu sun'i yoldan daha ileri derecede soyutlarız. Bu metodun sosyolojiye uygulama kabiliyeti olmadığından, iki katlı bir karmaşıklıkla karşı karşıyayız demektir: sun'i soyutlama imkânsızlığından kaynaklanan bir karmaşıklık ve sosyal hayatın bireylerin zihnî hayatını önceden var kabul eden tabii bir fenomen olması gerçeğinden kaynaklanan bir karmaşıklık. Şöyle ki, bireylerin zihnî hayatı, yani psikoloji diğer taraftan biyolojiyi, biyoloji de tekrar fizik ve kimyayı peşinen varsayar. Sosyolojinin bu bilimlerin hiyerarşisinde en sonda geliyor olması gerçeği, bize açıkça sosyal hayatla ilgili faktörlerin muazzam karmaşıklığını gösterir. Fizik alanındakiler gibi değişmez sosyal tekbiçimlilikler olsa da, bu iki katlı karmaşıklık yüzünden, pekâlâ onları bulamayabiliriz. Fakat eğer onları bulamayacaksa, o takdirde herşeye rağmen var olduklarını savunmanın pek az önemi kalacaktır.

5. ÖNDEYİNİN KESİNSİZLİĞİ (INEXACTITUDE OF PREDICTION)

Tabiatçılık-taraftarı tarihselci doktrinlerin tartışılması sırasında gösterilecektir ki, tarihselcilik, bilimin görevlerinden biri olarak öndeyinin önemini vurgulamaya eğilimlidir. (*Tarihsel kehânetin* sosyal bilimlerin görevlerinden biri olduğuna inanmasam da, bu hususta tarihselcilikle tamamen aynı fikirdeyim). Bununla birlikte tarihselcilik, sadece sosyal yapıların karmaşıklığından değil, fakat onunla birlikte öndeyiler ile öndeyide bulunan olaylar arasındaki karşılıklı bağlılıktan kaynaklanan özel bir karmaşıklıktan dolayı, sosyal öndeyinin çok zor olması gerektiğini ileri sürer.

Öndeyinin (prediction) öndeyiye konu olan olayı (the predicted event) etkileyebileceği fikri pek eskidir. Efsaneye göre Oedipus, daha önce hiç görmediği babasını öldürmüştür ve bu, babasının onu terketmesine sebep olan kehanetin direkt sonucuydu. Bundan dolayıdır ki, öndeyinin, öndeyiye konu olan olay (veya daha genel bir ifadeyle, bir haberin, atıfta bulunduğu durum) üzerindeki etkisi için "Oedipus etkisi" adını öneriyorum. Bu etki ister öndeyiye konu olan olayın meydana gelmesini teşvik edici, ister bunu engelleyici yönde olsun.

Tarihselciler, son zamanlarda, bu tür etkinin sosyal bilimlerle de ilgisi olabileceğini, kesin öndeyilerde bulunma güçlülüğünü arttırabileceğini ve onların objektifliğini tehlikeye sokabileceğini ileriye sürer olmuşlardır. Onlar, sosyal bilimlerin her çeşit sosyal olgu ve olay hakkında dakik bilimsel tahminler yapmaya elverecek kadar gelişebileceği varsayımından saçma sonuçlar çıkacağını ve bundan dolayı bu varsayımın tamamiyle mantıkî zeminde kalınarak çürütülebileceğini söylerler. Çünkü eğer bu tür yeni bir bilimsel sosyal takvim yapılmış olsa ve başkaları tarafından da bilinir hale gelseydi (böyle birşeyin uzun süre gizli tutulması mümkün olmazdı; çünkü ilke olarak, herhangi bir kimse tarafından yeniden keşfedilebilirdi), hiç şüphesiz onun öndeyilerini altüst edecek eylemlere sebep olacaktı. Meselâ, diyelim ki, hisse senetlerinin fiyatlarının üç gün yükselip daha sonra düşeceği önceden görüldü, söylendi. Açık ki, piyasayla ilgili herkes elindeki senetleri üçüncü gün satacak ve böylece fiyatların o günden düşmesine yol açarak, söz konusu öndeyiyi yanlışlayacaktı. Kısacası, kesin ve ayrıntılı bir sosyal olaylar takvimi fikri kendi kendisiyle çelişkilidir ve bu sebeple *kesin ve ayrıntılı* bilimsel sosyal öndeyiler inkânsızdır.

6. OBJEKTİFLİK VE DEĞERLEME (VALUATION)

Tarihselcilğin, —sosyal bilimlerde öndeyi güçlüklerini vurgular— öndeyilerin, öndeyiye konu olan olaylar üzerindeki etkisinin çözümlenmesine (analizine) dayalı argümanlar ileri sürdüğünü gördük. Fakat tarihselcilere göre bu etkinin, belli şartlarda, öndeyide bulunan gözlemci üzerinde de önemli yansımaları olabilir. Hatta benzer düşünceler, her gözlemin gözleyenle gözleneni arasındaki bir enerji alışverişine dayandığı fizikte bile bir rol oynar. Ve bu, fiziksel öndeyilerin “belirsizlik ilkesi” (principle of indeterminacy) ile ifade edilen ve genellikle ihmal edilebilir nitelikte olan kesinsizliğine (uncertainty) yol açar. Bu kesinsizliğin —her ikisi de aynı fiziksel etki ve karşılıklı etkileşim dünyasına ait olduklarından— gözlemlenen nesne ile gözlemleyen özne arasındaki karşılıklı etkileşmeden ileri geldiğini söylemek mümkündür. Bohr’un dediği gibi, diğer bilimlerde de, özellikle biyoloji ve psikolojide fizikteki bu duruma benzeyen durumlar vardır. Fakat bilim adamı ile onun konusunun (nesnesi) aynı dünyaya mensup olması olgusu, hiçbir yerde sosyal bilimlerde olduğundan daha büyük önem arzetmez. Bu olgu (daha önce gösterildiği gibi) bu alanda, bazen büyük pratik önemi olan öndeyinin kesinsizliği gibi bir sonuca yol açar.

Sosyal bilimlerde, gözleyen ile gözlenen, yani özne ile nesne arasında tam ve karşılıklı etkileşim ilişkisiyle karşı karşıyayız. Gelecekteki bir olayı meydana getirebilecek olan eğilimlerin varlığının farkında olmak ve dahası, öndeyinin bizzat kendisinin, öndeyiye konu olan olayları etkileyebileceğini bilmek, muhtemelen öndeyinin içeriği üzerinde bazı akisler uyandıracaktır. Ve bu akisler, sosyal bilimlerdeki öndeyilerin ve diğer araştırma sonuçlarının objektifliğini ciddi bir biçimde zedeleyebilecek türden olabilirler.

Bir öndeyi, diğer sosyal olaylarla ve bu arada kendisine konu olan olayla karşılıklı olarak etkileşebilen bir sosyal olaydır. Gördüğümüz gibi o, bu olayın çabuklaştırılmasına yardım edebilir; fakat, onu başka yollardan etkileyebileceğini görmek de kolaydır. Hatta, aşırı uçta bir durum olarak, haber verdiği olaya sebep bile olabilir; öyle ki öndeyiye konu olmadığı takdirde, bu olay hiçbir zaman meydana gelmeyebilirdi. Diğer taraftan, tam aksi bir aşırı uç durumda, gerçekleşmek üzere olan bir olayın öndeyiye konu olması, onun önlenmesine yol açabilir (Öyle ki, sosyal bilimcinin, kasıt veya ilhmal eseri olarak bu olayı önceden haber vermekten kaçınmak suretiyle, onu meydana getirebilecek veyahut onun vuku bulmasına yol açabilecek durumda olduğu söylenebilir.)

Açıktır ki, bu iki aşırı uç arasında pek çok ara durum olabilir. Birşeyi önceden haber verme ve önceden haber vermekten kaçınma eylemlerinin her ikisinin her türlü sonucu olabilir.

Bu arada, sosyal bilimcilerin de bu ihtimallerin farkında olması gerektiği açıktır. Meselâ, bir sosyal bilimci, öndeyisinin onun vuku bulmasına sebep olacağını görerek, birşeyi önceden haber verebilir. Veya hut her iki durumda da, bilimsel objektifliği sağlar görünen ilkeye uyuyor olabilir: doğruyu ve sadece doğruyu söyleme ilkesine... Fakat, doğruyu söylemiş olmasına rağmen, onun bilimsel objektifliğe uyduğunu söyleyemeyiz: çünkü (yaklaşmakta olan oluşumların gerçekleştireceği) tahminler yapmakla o, bu oluşumları kişisel olarak tercih ettiği yönde etkilemiş olabilir.

Tarihselci bu tablonun bir dereceye kadar şematik olduğunu kabul edebilir; fakat onun, sosyal bilimlerin hemen hemen her bölümünde bulabileceğimiz bir noktayı ortaya çıkardığında ısrar edecektir. Sosyal bilimcinin beyanlarıyla sosyal hayat arasındaki karşılıklı etkileşim, hemen hemen değişmez bir şekilde öyle durumlar yaratır ki, onlarda yalnızca bu beyanların doğruluklarını değil, aynı zamanda onların gelecekteki gelişmeler üzerindeki fiili etkilerini de düşünüp hesaba katmamız gerekir. Sosyal bilimci, doğruyu bulmak için didiniyor olabilir; fakat, aynı zamanda o, daima toplum üzerine belirli bir etkide de bulunuyor olsa gerektir. İşte bu beyanların bir etkide *bulunuyor olmaları* olgusu, onların objektifliklerini yok eder.

Şimdiye kadar sosyal bilimcinin gerçekten sadece ve sadece doğruyu (hakikat) bulmak için çabalayıp didindiğini varsayıyorduk; fakat tarihselci, tasvir ettiğimiz durumun, varsayımımızın güçlüklerini meydana çıkardığına işaret edecektir. Çünkü özel ilgilerin ve çıkarların, bilimsel teori ve öndeyilerin muhtevası üzerinde böylesine bir etkisinin bulunduğu bir yerde, yanlış tutumların belirlenebilmesi ve onlardan kaçınılabilmesi hayli şüpheli olsa gerektir. Bundan dolayıdır ki, sosyal bilimlerde, fizikte karşılaştığımız türden objektif ve ideal bir doğruluk (truth-hakikat) arayışına benzeyen pek az şey olduğunu görmemiz bizi şaşırtmamalıdır. Sosyal bilimlerde, sosyal havattaki eğilimler ve çıkarlar (veya ilgiler) sayısınca eğilim ve tavır bulunacağını beklemeliyiz. Bu tarihselci argümanın, objektiflik ve doğruluk idealinin, sadece başarının —politik başarının— sonucu belirlediği sosyal bilimler alanına hiçbir şekilde uygulanamayacağını ileri süren rölativizmin (görelilik) o aşırı biçimine götürüp götürmediği sorulabilir.

Bu argümanları örneklendirmek için, tarihselci, her ne zaman ki sosyal gelişmenin bir döneminin özünde belirli bir eğilim varsa, bu gelişmeyi etkileyen sosyolojik teoriler bulmayı da ümid edebileceğimize dikkati çekebilir. Böylece bilim, yeni sosyal dönemlerin doğuşuna yardım eden bir ebe işlevini görebilir, fakat aynı şekilde, tutucu çıkarların elinde, pekâlâ, kapıya dayanmış sosyal değişimlerin geciktirilmesine de hizmet edebilir.

Böyle bir görüş, çeşitli sosyolojik doktrinler ve okullar arasındaki ayrılıkları, ya onların belirli bir tarihî dönemde egemen olan özel ilgiler ve çıkarlarla olan bağlantılarına (bu, kimi zaman “historisim” olarak adlandırılan bir yaklaşımdır ve benim “historicism” dediğim şeyle karıştırılmamalıdır) veya onların siyasi, iktisadî ve sınıfsal çıkarlarla olan bağlantılarına (bazen “bilgi sosyolojisi” diye adlandırılan bir yaklaşım) atıfta bulunarak çözümleme ve açıklama imkânını verebilir.

7. BÜTÜNCÜLÜK (HOLISM)

Birçok tarihselciler, fiziksel bilim metodlarının, sosyal bilimlere uygulanamayışının daha da derin bir sebebi olduğuna inanırlar. Onlar sosyolojinin, bütün “biyolojik” bilimler, yani canlılarla uğraşan tüm bilimler gibi atomcu bir tarzda değil, fakat şu sıralarda “bütüncü” (holist) diye adlandırılan bir tarzda çalışması gerektiğini düşünürler. Çünkü sosyolojinin konuları, yani sosyal gruplar, hiçbir zaman sadece kişilerin toplamları olarak kabul edilmemelidirler. Sosyal grup, üyelerinin basit bir toplamından daha öte birşey olduğu gibi, üyeleri arasında herhangi bir anda mevcut sadece kişisel ilişkilerden de *daha öte* birşeydir. Bu, üç üyeden oluşan basit bir grupta bile açıkça görülür. A ve B tarafından kurulan bir grup, aynı üyelerden oluşan, fakat B ve C tarafından kurulan bir gruptan değişik karakterde olacaktır. Bu, bir grubun kendine özgü bir *tarihi* olduğu ve onun yapısının büyük ölçüde tarihine dayalı olduğu söylenirken anlatılmak istenen şeyi gösterebilir (yukarıda “Yenilik” üzerine olan 3. kesime de bakınız). Bir grup, eğer daha az önemli bazı üyelerini kaybederse, kendi karakterinin bütünlüğünü kolaylıkla koruyabilir. Hatta, bir grubun, başlangıçtaki üyelerinin tamamının başkalarıyla ikame edilmesi durumunda bile başlangıçtaki karakterinin büyük kısmını koruyabileceği de düşünülebilir. Fakat eğer, şu anda grubu oluşturan aynı üyeler, başlangıçtaki (orijinal) gruba tek tek girmek yerine, yeni bir grup oluşturma cihetine gitseydiler, muhtemelen çok daha değişik bir grup kurmuş olacaktı. Üyelerinin kişiliklerinin,

grubun tarihî yapısı üzerinde büyük bir etkisi olabilir; fakat bu olgu, grubun kendine özgü bir tarih ve yapıya sahip olmasını engellemiği gibi, grubun, üyelerinin kişiliklerini kuvvetle etkilemesine de bir engel teşkil etmez.

Bütün sosyal grupların kendilerine özgü gelenekleri, kendilerine özgü kurumları ve kendilerine özgü (dinî) merasimleri vardır. Tarihselcilik, eğer bir grubun şimdiki halini anlamak ve açıklamak istiyorsak, ve eğer onun gelecekteki gelişmesini anlamak ve belki de önceden görmek istiyorsak, onun tarihini, geleneklerini ve kurumlarını incelememiz gerektiğini iddia eder.

Sosyal grupların bütüncül (holistic) karakteri, böyle grupların hiçbir zaman sadece üyelerinin toplamı olarak tam açıklanamamaları olgusu, tarihselcilerin, kendileri yeni olmayan faktörler ve elementlerin yalnızca yeni tertip ve bileşimlerinden ibaret fizikteki yenilik ile sosyal hayattaki gerçek ve yalnızca tertipteki yeniliğe indirgenemeyen yenilik arasındaki ayırımlarına ışık tutar. Çünkü, eğer sosyal yapılar genel olarak parçalarının veya üyelerinin bileşimleri olarak açıklanamazlarsa, o takdirde yeni sosyal yapıların bu metotla açıklanmalarının imkânsız olması gerektiği açıktır.

Tarihselcilik, diğer taraftan, fiziksel yapıların sadece “yıldız takımları” (constellations) olarak, ya da geometrik şekillenişleriyle birlikte, yalnızca parçalarının toplamı olarak açıklanabileceğinde ısrar eder. Meselâ, güneş sistemini alınız; her ne kadar onun tarihini incelemek ilginç olabilir ve bu inceleme onun şimdiki durumuna da ışık saçabilir ise da-
hi, biliriz ki bu durum, bir anlamda, sistemin tarihinden bağımsızdır. Sistemin yapısı, gelecekteki hareketleri ve gelişmeleri tamamen üyelerinin halihazırda-ki diziliş tarzı tarafından belirlenir. Üyelerinin herhangi bir andaki izafi yerleri, kütleleri ve momentleri veri alındığında, sistemin gelecekteki hareketlerinin hepsi tam anlamıyla belirlenmiştir. Gezegenlerden hangisinin daha eski olduğu, ya da hangisinin sisteme dışardan çekildiği gibi ilave bilgilere ihtiyaç duymayız. Yapının tarihi, ilginçliğine rağmen, onun davranışı, mekanizması ve gelecekteki gelişmesi hakkındaki bilgimize hiçbir şey eklernez. Açıktır ki, bu bakımdan bir fiziksel yapı, herhangi bir sosyal yapıdan büyük ölçüde ayrılır; bir anlık “dizilişi” hakkında tam bilgi sahibi olsak da, tarihinin dikkatli bir incelemesi olmadan bu ikincisi ne anlaşılabilir, ne de geleceğine ilişkin birşey söylenebilir.

Bu tür düşünceler, tarihselcilik ile sosyal yapıların biyolojik veya organik teorisi diye bilinen ve sosyal grupları canlı organizmalara benzetme yoluyla yorumlayan teori arasında yakın bir bağlantı olduğunu gösteriyor. Gerçekten bütüncülüğün genel olarak biyolojik olayların ayırıcı özelliği olduğu söylenir ve bütüncü (holistic) yaklaşım, çeşitli organizmaların tarihinin onların davranışlarını nasıl etkilediğinin değerlendirilmesinde vazgeçilmez bir unsur olarak kabul edilir. Görüldüğü gibi, kaçınılmaz olarak sosyal yapıların biyolojik teorisini kabule sürüklemeleri gerekmemekle birlikte, tarihselciliğin bütüncü argümanları, sosyal gruplarla organizmalar arasındaki benzerliği vurgulamaya eğilimlidir. Benzer şekilde, *grup-geleneklerinin* taşıyıcısı olarak bir *grup-ruhunun* varlığını ileri süren ünlü teori de, kendisi zorunlu olarak tarihselci argümanın bir parçası olmamasına rağmen, bütüncü görüşle yakından ilgilidir.

8. SEZGİSEL ANLAYIŞ (INTUITIVE UNDERSTANDING)

Buraya kadar, esas itibarıyla sosyal hayatın yenilik, karmaşıklık, organiklik, bütüncülük ve tarihinin dönemlere ayrılış tarzı gibi bazı ayırıcı özellikleriyle uğraştık; öyle özellikler ki, tarihselciliğe göre, fiziğin bazı tipik metodlarını sosyal bilimlere uygulanamaz kılar. Bundan dolayı sosyal incelemelerde daha tarihsel bir yaklaşım metodunun gerekli olduğu düşünülür. Çeşitli sosyal grupların tarihini sezgisel yoldan anlamaya çalışmamız gerektiği, tabiatçılık aleyhtarı tarihselci görüşün bir parçasıdır ve bu görüş bazen öyle bir metodolojik doktrin haline gelebilir ki, her zaman birlikte olmasalar da, tarihselcilikle çok yakından ilişkili olduğu söylenebilir.

Bu tabii bilimler metodunun aksine, sosyal bilimlerin en elverişli metodunun, sosyal olayların çok mahremce bir anlayışı üzerine dayalı olduğu doktrini (öğretisi)'dir. Aşağıdaki karşı çıkışlar ve tezatlar, genellikle bu doktrinle bağlantılı olarak vurgulanırlar. Fizik nedensel açıklamayı amaçlar: sosyoloji ise anlam ve amacı açıklamayı... Fizikte olaylar kesin ve nicel bir şekilde, matematik formüller yardımıyla açıklanır. Sosyoloji ise tarihi gelişmeleri daha nitel (qualitative) bir tarzda. Mesele çatışan eğilimler ve amaçlar şeklinde, ya da "millî karakter" veya "çağın ruhu" gibi terimleri anlamaya çalışır. Bundan dolayıdır ki, fizik tümevarımsal (inductive) genellemelerle çalıştığı halde sosyoloji ancak duygudaş hayalgücünün (sympathetic imagination) yardımıyla çalışabilir. Ve o, fizik evrensel olarak geçerli tekbiçimliliklere ulaşabilir ve tek

teko layları bu tür tekbiçimliliklerin örnekleri olarak açıklayabilirken, sosyolojinin neden nev'i şahsına münhasır olayların ve onların çıkarları, eğilimler ve kaderlerin özel mücadelesi içinde oluşan özel durumlarda oynadıkları rolün sezgisel yoldan anlaşılmasıyla yetinmesi gerektiğinin sebebini de ortaya koyar.

Sezgisel anlama doktrininin üç değişik şekli arasında bir ayırım yapmak istiyorum. Birincisi, bir sosyal olayın, onu meydana getiren güçler bakımından tahlil edildiği, yani ona karışan bireyler ve gruplar, onların amaçları ve çıkarları ve tasarruf edebildikleri güçler bilindiği zaman anlaşıldığını savunur. Bireylerin veya grupların davranışları burada amaçlarıyla olan uyumluluklarıyla, onların gerçek avantajlarını veya en azından hayal edilen avantajlarını teşvik etmeleriyle anlaşılır oluyorlar. Sosyolojinin buradaki metodu, belirli amaçlara yöneltilmiş rasyonel veya irrasyonel faaliyetlerin hayali olarak yeniden inşa edilmesi şeklinde düşünülmektedir.

İkinci şekil daha ileri gider. O böyle bir tahlilin (çözümlemenin) özellikle bireysel eylemlerin ve grup faaliyetlerinin anlaşılması hususunda gerekli olduğunu kabul eder. Fakat sosyal hayatın anlaşılması için daha fazla şeye ihtiyaç olduğunu savunur. Eğer bir sosyal olayın, meselâ bir siyasal eylemin anlamını anlamak istersek, teolojik olarak onun niçin ve nasıl meydana getirildiğini anlamak yeterli değildir. Bunun üstünde ve ötesinde, onun anlamını, meydana gelişinin önemini anlamamız gerekir. Burada "anlam" ve "önem" ile anlatılmak istenen nedir? İkinci şekil olarak tasvir ettiğim bakış açısından cevap şu olacaktır: Bir sosyal olay, sadece bazı etkilerde bulunmakla, sadece zaman içinde diğer olaylara yol açınakla kalmaz, fakat onun varlık alanına çıkmış olması da, kendi başına, çok sayıdaki diğer bazı olayların durumsal (situational) değerini değiştirir. O, söz konusu belirli alandaki tüm eylemler ile tüm nesnelerin (obje) tekrar intibak ettirilmelerini ve tekrar yorumlanmalarını gerektiren yeni bir durum yaratır. Böyle bir olayı, diyelim ki herhangi bir ülkede yeni bir ordunun kurulmuş olması gibi bir olayı anlayabilmek için, niyetleri, çıkarları ve benzeri hususları tahlil etmek gereklidir; fakat onun durumsal değerini, meselâ başka bir ülkenin o zamana kadar savunması için tamamen yeterli olan ve fakat şimdi bu yeni olayla artık pek yetersiz hale gelmiş olması mümkün olan askeri gücünü tahlil etmeden de bu eylemin anlamını veya önemini tam olarak anlayamayız. Kısacası, daha henüz olgusal nitelikte (factual) herhangi bir ilave fiziksel ve hatta psikolojik değişme meydana gelme-

den, bütün sosyal durum (social situation) değişmiş olabilir; çünkü herhangi bir kimse tarafından değişikliğin farkına varılmasından çok önce durumun değişmiş olması mümkündür. Bundan dolayı, sosyal hayatı anlamak için, sadece olgusal (factual) sebep ve sonuçları, yani saikleri, çıkarları ve eylemlerin (etkiler) sebep olduğu karşı eylemleri (tepkileri) analiz etmenin ötesine geçmeliyiz. Her olayı, bütün içinde kendine özgü bir rol oynuyor diye anlamamız gerekir. Olay, anlam ve önemini bütün üzerindeki etkisinden alır ve bu sebeple onun anlam ve önemi, kısmen bütün tarafından belirlenir.

Sezgisel anlama doktrininin üçüncü şekli, birinci ve ikinci şekilleri tarafından ileri sürülen herşeyi bütünüyle kabul ettiği gibi, daha da ileri gider. O bir sosyal olayın anlam ve önemini anlamak için onun kaynağının, etkilerinin ve durumsal değerinin tahlilinden daha fazla şeye ihtiyaç olduğunu düşünür. Böyle bir tahlilin üstünde ve ötesinde, söz konusu dönemde yaygın olan (bazı geleneklerin veya güçlerin büyümesi veya ortadan kalkması gibi) objektif ve alttan alta işleyen tarihsel trendler ve eğilimlerin (tendency) ve söz konusu olayın sayesinde bu tür trendlerin açığa çıktığı tarihsel sürece olan katkısının tahlil edilmesi gerekir. Meselâ, Dreyfus Olayının tam olarak anlaşılabilmesi, kaynağı, sonuçları ve durumsal değerinin tahlil edilmesine ilaveten; onun, Fransa Cumhuriyetinin gelişmesi içindeki demokratik ve otokratik, ilerici ve reaksiyoner diye ayrılan iki tarihsel eğilim arasındaki mücadelenin bir belirtisi olduğu gerçeğinin (olgusu) kavranılmış olmasını da gerektirir.

Sezgisel anlama metodunun bu üçüncü şekli, tarihsel trendler ve eğilimler üzerindeki vurgulamasıyla, öyle bir konuma sahiptir ki, bir dereceye kadar bir tarihsel dönemden başka bir tarihsel döneme *benzetme* yoluyla sonuç çıkarmanın (inference by analogy: analoji yoluyla çıkarım) uygulanışını ifade eder. Çünkü o, tarihsel dönemlerin esas itibarıyla yekdiğerinden farklı olduğunu ve hiçbir olayın, sosyal gelişmenin başka bir döneminde kendini gerçek anlamda tekrarlayamayacağını tamamen kabul etmesine rağmen, farklı ve belki de birbirinden çok uzak olan dönemlerde benzer eğilimlerin yaygın bir hal alabileceğini de kabul edebilir. Böyle benzerlikler veya analogilerin, meselâ, İskender öncesi Yunanistan ile Bismarck öncesi Güney Almanya arasında var olduğu söylenmiştir. Sezgisel anlama metodu, böyle durumlarda yeni gelişmeleri tahmin etmemize yardım etmesi için bazı olayların anlamını, onları daha önceki dönemlerdeki benzer olaylarla mukayese ederek de-

ğerlendirmemiz gerektiğini söyler; ama tabiidir ki, iki dönem arasındaki kaçınılmaz farkların, uygun bir şekilde hesaba katılması gerektiğini asla unutmadan...

Görürüz ki, buna göre, sosyal olayların anlamını kavramaya elverişli bir metod, nedensel açıklamanın çok ötesine uzanmalıdır. O bütüncü (holistic) karakterde olmalı ve olayın oynadığı rolü karışık bir yapı içinde, sadece çağdaş parçaları değil, fakat zaman içindeki bir gelişmenin birbirini izleyen aşamalarını da kapsayan bir bütün içinde belirlemeyi amaçlamalıdır. Bu, sezgisel anlama metodunun üçüncü şeklinin neden bir grup ile bir organizma arasındaki benzerliğe dayanma eğilimi gösterdiğini ve neden —sosyolojik olayların anlamını belirlemede bu kadar önemli bir rol oynayan bütün bu tarihsel eğilim ve trendlerin kaynağı ve nezaretçisi olarak gördüğü— çağların ruhu veya zihniyeti gibi fikirlerle çalışma eğilimi taşıdığını açıklayabilir.

Fakat sezgisel anlama metodu, sadece bütüncülük (holism) fikirleriyle uyumakla kalmaz. O pekâlâ tarihselcilerin yenilik (novelty) üzerindeki vurgulamalarıyla da uyuşabilir; zira yenilik, nedensel veya rasyonel olarak açıklanamaz, ancak ve sadece sezgisel olarak kavranabilir. Dahası, tarihselciliğin tabiatçılık taraftarı doktrinlerinin tartışması sırasında görülecektir ki, onlarla tarihsel eğilim ve “trendler”i vurgulayan sezgisel anlama metodunun anlattığımız “üçüncü şekli” arasında çok yakın bir bağ vardır. (Meselâ, 16. kesime bakınız).

9. NİCEL (KEMMİ) METODLAR

Sezgisel anlama doktriniyle bağlantılı olarak genellikle ağırlık verilen karşı fikirler arasında aşağıdakisi tarihselcilerce sık sık vurgulanır. Denir ki, fizikte olaylar, nicel ifadelerle ve matematik formüller yardımıyla açık ve kesin bir tarzda açıklanır. Diğer taraftan sosyoloji, tarihsel gelişmeyi daha çok nitel (kalitatif) bir tarzda, meselâ çatışan eğilimler ve amaçlar şeklinde anlamaya çalışır.

Nicel ve matematik metodların uygulanabilirliğine karşı ileri sürülen düşünceler, hiçbir şekilde tarihselcilere özgü değildir; ve gerçekte, bu tür metodlar bazen şiddetli tarihselcilik aleyhtarı görüşlere sahip yazarlar tarafından da reddedilir. Fakat nicel ve matematiksel metodlara yöneltilen şu inandırıcı itirazların bir kısmı, benim tarihselcilik (historicism) dediğim bakış açısını pek güzel ortaya koyar ve bu itirazlar burada tartışılacaktır.

Nicel ve matematiksel metodların sosyolojide kullanılmasına karşı gösterilen muhalefeti düşündüğümüzde, güçlü bir itiraz hemencecik akla gelecektir. Bu tavır, nicel ve matematiksel metodların bazı sosyal bilimlerde fiilen büyük başarıyla kullanılmakta olduğu gerçeğiyle çatışır görünmektedir. Bu durum karşısında, onların uygulanabilir olduğu nasıl inkâr edilebilir?

Bu itiraza karşılık, nicel ve matematiksel bakış açısına karşı gösterilen muhalefet, tarihselci düşünme tarzına özgü bazı argümanlarla desteklenebilir.

Tarihselci diyebilir ki, söylediklerinize tamamen katılıyorum; fakat yine de sosyal bilimlerin istatistiksel metodlarıyla fiziğin nicel ve matematiksel metodları arasında muazzam bir fark vardır. Sosyal bilimler, fiziğin *matematiksel olarak formüle edilmiş nedensel kanunları* ile mukayese edilebilecek hiçbir şeyi bilmez.

Örnek olarak, içinden bir ışık (dalga uzunluğu verilmiş herhangi bir ışık olabilir) ışınının geçtiği delik ne kadar küçük olursa, kırılma açısı da o kadar büyük olur şeklindeki fizik kanununu düşünelim. Bu tipte bir fizik kanunu, şu şekilde ifade edilebilir: “Belli şartlar altında, eğer A büyüklüğü bir tarzda değişirse, o zaman B büyüklüğü de önceden kestirilebilecek bir tarzda değişir.” Başka bir anlatımla, böyle bir kanun, ölçülebilir bir nicelik (kemmiyet)’in bir diğeri üzerine dayandığını ve birinin diğeri üzerine dayanma şeklinin kesin nicel terimlerle formüle edildiğini ifade eder. Fizik, bütün kanunlarını bu şekilde ifade etmeyi başarmıştır. Bunu gerçekleştirmek için yapması gereken ilk iş, bütün fiziksel nitelik (keyfiyet: quality)’leri, nicel terimlere çevirmek olmuştur. Meselâ, o belli bir ışık çeşidinin —örneğin parlak yeşilimtrak sarı ışığın— nitel tarzda yapılmış tasvirlerini nicel bir tasvirle değiştirmek zorunda kalmıştı: belli bir dalga uzunluğundaki ve belli bir yoğunluktaki ışık. Böyle bir fiziksel nitelikleri nicel tarzda tasvir etme süreci, açıktır ki, fiziğin nedensel kanunlarını nicel olarak formüle etmenin gerekli bir ön-şartıdır. Bu, birşeyin neden meydana geldiğini açıklayabilmemizi sağlar; meselâ, bir deliğin genişliği ile kırılma açısı arasındaki ilişkiye dair olan kanunun varsayımı altında kırılma açısındaki bu büyümenin, deliğin daralması olgusundan hareketle nedensel bir açıklamasını yapabiliriz.

Öyle görünüyor ki, nitelikler —ister fiziksel olsun, ister olmasın— ancak sezgi yoluyla değerlendirilebilir. Bu sebeple, burada tartıştığımız argümanlar, sezgisel anlama metodu lehinde ileri sürülmüş olanları desteklemek için de kullanılabilir.

10. ADCILIĞA KARŞI ÖZCÜLÜK (ESSENTIALISM)

Sosyal olayların nitel karakteri üzerindeki vurgu, daha öteye giderek, nitelikleri gösteren terimlerin statüsü problemine, yani felsefenin en eski ve en esaslı problemlerinden biri olan *tümeller* (*külliler*) problemine götürür.

Orta Çağda üzerinde önemli kavgalardan birinin patlak verdiği bu problemin kökleri, Eflatun ile Aristo'nun felsefelerindendir. Genellikle, saf bir metafizik problem olarak yorumlanır; fakat metafizik problemlerin çoğu gibi, bilimsel metodun bir problemi olacak şekilde yeniden formüle edilebilir. Bir girişle problemin metafizikle ilgili tarafının kısa bir özetini verdikten sonra, burada onun sadece metodolojik yanıyla uğraşacağız...

Her bilim, tümel (universal) terimler denilen “enerji”, “hız”, “karbon”, “beyazlık”, “evrim”, “adalet”, “devlet”, “insanlık” gibi terimler kullanır. Bunlar bizim tekil terimler veya bireysel kavramlar dediğimiz “Büyük İskender”, “Halley kuyruklu yıldızı”, “Birinci Dünya Savaşı” gibi terimlerin oluşturduğu çeşitten farklıdır. Bu gibi terimler özel isimlerdir; yani gösterdikleri bireysel şeylere gelenek tarafından yapıştırılan yaftalar...

Tümel (külli) terimlerin tabiatı üzerine, iki taraf arasında uzun ve bazen şiddetli bir tartışma patlak vermiştir. Biri tümellerin özel isimlerden, sadece bir tek şey yerine, tek tek şeylerin oluşturduğu küme veya sınıfların üyelerine atfedilmesi bakımından ayrıldığını düşünüyordu. Meselâ bir tümel olan “beyaz” terimi, bu anlayıştakilere, çok sayıdaki değişik şeylerin (kar tanesi, masa örtüsü, kuğular, vs. gibi) hepsine birarada yapıştırılan bir yaftadan başka birşey gibi görünmüyordu. Bu nominalist (adcı, isimci) tarafın doktrini. Bu doktrine, geleneksel olarak “realism” (“realist” teoriye “idealist” de denilmiş olmasından da anlaşılabilir) gibi, bu, bir dereceye kadar yanlış izlenimlere yol açabilecek bir isimdir) adı verilmiş olan bir doktrin tarafından karşı çıkmıştır. Yanlış izlenimlere yol açabilmesinden dolayı, bu nominalizm aleyhtarı teoriyi, yeni bir isimle, “essentialism” (özcülük) diye isimlendirmek istiyorum. Özcüler, tek tek şeylerden oluşan bir grup meydana getirip, daha sonra onları “beyaz” diye yaftaladığımızı reddederler; aksine, derler, her tekil beyaz şeye “beyaz” dememiz, onun diğer beyaz şeylerle paylaştığı bir içsel (intrinsic) hassa, yani “beyazlık” dolayısıyla, Tümel terim tarafından gösterilen bu hassa, bireysel şeylerin kendileri kadar araştırılınaya değer bir nesne (object) olarak kabul edilir.

("Gerçekçilik=realizm" adı, tümel nesnelerin, meselâ beyazlığın, tekil şeylerin ve tekil şeylerin oluşturdğu kümelci veya grupların ötesinde "gerçekten" varolduğu iddiasından türer). Böylece tümel terimlerin, upkı tekil terimlerin tekil şeyleri göstermesi gibi, tümel nesneleri gösterdiği düşünülür. Tümel terimler tarafından gösterilen bu (Eflatun'un "formlar" veya "idealar" dediği) tümel nesnelere "özler" (essences) de denilmiştir.

Fakat özcülük, sadece tümelerin (yani tümel nesnelerin) varolduklarına inanmakla kalmaz, onların bilim için önemli olduklarını da vurgular. O, tekil nesnelerin çok sayıda arızî çehreler, bilim için hiç de ilginç olmayan çehreler gösterdiğini ileri sürer. Sosyal bilimlerden bir örnek vermek gerekirse, iktisat para ve kredi ile ilgilenir, fakat madeni paraların, banknotların ve çeklerin aldığı özel şekillere aldırılmaz. Bilim, arızî olanı sıyrıp atmalı ve eşyanın özüne nüfuz etmelidir. Fakat herhangi birşeyin özü de daima tümel (universal) birşeydir.

Bu son ifadeler, bu metafizik problemin metodolojik bakımdan ifade ettiği anlamların bir kısmını göstermektedir. Bununla beraber konunun şimdi tartışacak olduğum metodolojik yanı, gerçekte metafizik yanından bağımsız olarak da düşünülebilir. Biz ona başka bir yoldan, tümel ve tekil nesnelerin varlıkları ve birbirinden farklı oluşları sorunundan sakınan bir yoldan yaklaşacağız. Biz sadece bilimin amaç ve araçlarını söz konusu edeceğiz.

Benim *metodolojik özcüler* (methodological essentialists) diye adlandırmayı önerdiğim düşünürler okulu Aristo tarafından kurulmuştu. O Aristo ki, eşyayı açıklayabilmek için, bilimsel araştırmanın onun özüne nüfuz etmesi gerektiğini öğretiyordu. Metodolojik özcüler, bilimsel soruları "Madde nedir?", "Güç nedir?" veya "Adalet nedir?" gibi ifadelerle formüle etmeye eğilimlidirler ve bu tür sorulara bu terimlerin gerçek veya aslı anlamını ve bu arada onlar tarafından gösterilen özlerin gerçek veya doğru tabiatlarını açığa çıkaran nafile (derine işleyen) bir cevabın verilmesinin, bilimsel araştırmanın ana görevi olmasa da, en azından gerekli bir ön şartı olduğuna inanırlar. Metodolojik adçılar (methodological nominalists), bunun tam tersine, problemlerini "Bu madde parçası nasıl davranır?" veya "Diğer cisimlerin varlığı sırasında nasıl hareket eder?" gibi ifadelerle dile getirirler. Zira *metodolojik adçılar*, bilimin görçevinin, sadece eşyanın nasıl davrandığının tasvir edilmesi olduğuna inanırlar ve bunun, gerektiği her yerde serbestçe yeni terimlerin icad edilmesi veya elverişli olduğu her yerde eski terimlerin yeniden tanım-

lanması ve eski anlamlarının sevince ihmal edilmesi yoluyla olacağını söylerler. Çünkü onlar kelimelere sadece tasvirin kullanışlı araçları gözüyle bakarlar.

Çok kimse metodolojik adcılığın tabii bilimlerin alanında zaferler kazandığını kabul eder. Fizik, meselâ atomların veya ışığın özünü (esasını) araştırılmaz; fakat bunun yerine bu terimleri büyük bir serbestlik içinde bazı fiziksel gözlemleri tasvir etmede ve açıklamada ve ayrıca bazı önemli ve karmaşık fiziksel yapıların adları olarak kullanır. Biyolojide de durum böyledir. Felsefeciler, biyologlar “Hayat nedir?” veya “Evrim nedir?” gibi problemlerin çözümünü isteyebilirler ve bazı zamanlarda biyolog, kendini bu tür istekleri karşılamaya hevesli hissedebilir. Bununla beraber bilimsel biyoloji, tamamiyle farklı problemlerle uğraşır ve fizikte kullanılanlara çok benzeyen açıklayıcı tasvirî metodları benimser.

Bundan dolayı sosyal bilimlerde, metodolojik tabiatçıların adcılığa; tabiatçılık aleyhtarlarının ise özcülüğe taraftar olmalarını beklemeliyiz. Bununla beraber burada özcülük fiilen daha büyük bir ağırlığa sahip görünüyor, hem de öyle pek şiddetli bir muhalefetle karşılaşmadan... O nedenle, *tabii (doğal) bilimlerin metodlarının esas itibarıyla adcı olmasına karşılık, sosyal bilimlerin metodolojik özcülüğü benimsemeleri gerektiği ileri sürülür.*² Sosyal bilimin görevinin devlet, iktisadî faaliyet, sosyal grup, vs. gibi sosyolojik varlıkları anlamak ve açıklamak olduğu ve bunun da ancak onların özlerine nüfuz etmekle yapılabileceği savunulur. Her önemli sosyolojik varlık, kendi tasviri için tümel (evrensel: universal) terimleri önceden varsayar ve tabii bilimlerde çok başarılı bir tarzda öyle yapılmakta olmasına bakılarak serbestçe yeni terimler icad edilmesi anlamsız olur. Sosyal bilimin görevi böyle varlıkları açık ve uygun bir tarzda tasvir etmek, yani öze ait olanı, gelip geçici olandan ayırmaktır; fakat bu da onların özlerinin bilinmesini gerektirir. “Devlet nedir?” ve “Yurttaş nedir?” (Aristo, bu problemleri Siyaset adlı eserinin temel problemleri olarak almıştır) veya “Kredi nedir?” veya “Kilise adamı ile kilise dışı fırkalara mensup adam (veya kilise ile fırka) arasında özde ne fark vardır?” gibi problemler sadece tam anlamıyla makul olmakla kalmaz; bununla beraber tam olarak sosyolojik teorilerin cevap bulması istenen soru çeşidini de oluştururlar.

Tarihselciler konunun metafizik yanına karşı tavırları ve tabii bilimlerin metodolojisine ilişkin düşünceleri bakımından ayrılabilirlerse de, sosyal bilimin metodolojisi söz konusu oldukça onların özcülüğün

yanında ve adcılığın karşısında yer almaya eğilimli olacakları açıktır. Gerçekten, tanıdığım hemen hemen her tarihselci bu tavır içindedir. Fakat, bu duruma yol açan şeyin sadece tarihselciliğin genel tabiatçılık aleyhtarı eğilimi mi olduğu, yoksa metodolojik özcülüğü teşvik eden bazı özel tarihselci görüşlerin mi bulunduğu, yine de üzerinde düşünülmeğe değer bir husustur.

İlk olarak, sosyal bilimde nicel metodların kullanılmasına karşı olan düşüncenin bu hususla ilgili olduğu açıktır. Sosyal olayların nitel (qualitative) karakteri üzerindeki vurgu, sezgisel anlama üzerindeki vurgu (sırf tasvir etmenin zıddına) ile birlikte özcülükle çok yakından ilişkili olan bir tutumu ifade eder.

Fakat, okuyucunun artık aşinâ olması gereken bir düşünce trendini izleyen ve tarihselciliğe çok daha özgü başka argümanlar da vardır. (Tesadüfen onlar Aristo'ya göre, Eflatun'u ilk özler teorisini geliştirmeye iten argümanların aynısıdır).

Tarihselcilik değişimin önemi vurgular. İmdi, tarihselci, her değişimde, değişen birşeyin bulunması gerektiğini savunabilir. Hiçbir şey değişmemiş halde kalmasa da, herhangi bir değişmeden söz etmek için değişen şeyin hüviyetini tesbit edebilmemiz gerekir. Fizikte bu nisbeten kolaydır. Mekanikte, meselâ bütün değişmeler, fizikî cisimlerin hareketleri, yani zaman ve mekâna ilişkin değişiklikler şeklindedir. Fakat herşeyden önce sosyal kurumlarla ilgilenen sosyoloji, daha büyük zorluklarla karşılaşır; çünkü bir kere değişikliğe uğradıktan sonra bu tür kurumların hüviyetini tesbit etmek o kadar kolay değildir. Basit tasvirî anlamda bir değişiklikten önceki bir sosyal kurumu (müesseseyi), o kurumun bir değişiklikten sonraki haliyle aynı kabul etmek mümkün değildir; tasvirî bakış açısından o, bütünüyle farklı olabilir. Meselâ, İngiltere'deki çağdaş devlet kurumlarının tabiatçı bir tasviri, onları dört asır önce olduklarından çok farklı bir tarzda göstermek zorunda kalabilir. Bununla beraber diyebiliriz ki, ortada hâlâ bir devlet bulunduğuna göre, önemli ölçüde değişmiş de olsa, *özü itibariyle* aynıdır. Onun modern toplumdaki fonksiyonu, *özü itibariyle* o zaman gördüğü fonksiyonun benzeridir. Tasvir edilebilir özelliklerinden herhangi birinin aynı kalmış olması çok zor ise de, kurumun özsel kimliği (esas hüviyeti) korunmuştur; öyle ki kurumlardan birini diğerinin değişik bir şekli olarak kabul edebiliriz. Değişmez bir *öz* önceden kabul etmeden ve bu sebeple de metodolojik özcülüğe uygun bir şekilde hareket etmeden, sosyal bilimlerde, değişmelerden ve gelişmelerden söz edemeyiz.

Tabii, depresyon, enflasyon ve deflasyon vs. gibi bazı sosyolojik terimlerin başlangıçta tamamen adcı bir tarzda meydana getirildikleri açıktır. Fakat böyle de olsa adcı karakterlerini devam ettirmemişlerdir. Şartlar değişince, çok geçmeden sosyal bilimcilerin bazı olayların gerçekten enflasyon olup olmadığı hususunda anlaşılmadıklarını görürüz; bundan dolayı kesinlik hatırına enflasyonun aslı tabiatını (veya esas anlamını) araştırmak gerekli olabilir.

Böylece herhangi bir sosyal varlık için “özü söz konusu olduğu sürece, başka herhangi bir yerde ve şekilde bulunabileceği ve yine gerçekte değişmeden kaldığı halde değişebileceği veya fiilen değiştiği tarzdan başka bir tarzda değişebileceği” söylenebilir (Husserl). Mümkün olan değişikliklerin derecesi a priori olarak sınırlanamaz. Bir sosyal varlığın hangi çeşit değişikliklere dayanabileceğini ve buna rağmen aynı kalabileceğini söylemek imkânsızdır. Bazı bakış açılarından özü itibarıyla değişik olabilen fenomenler, diğer açılardan tamamen aynı olabilirler.

Yukarda geliştirilen tarihselci argümanlardan, sosyal gelişmelerin çıplak bir tasvirinin imkânsız olduğu; yahut daha doğrusu sosyolojik bir tasvirin, nominalist anlamda sırf bir tasvir olamayacağı ortaya çıkıyor. Ve eğer bir sosyolojik tasvir özlerden vazgeçemiyorsa, bir sosyal gelişme teorisinin bunu yapabilmesi daha da zor olacaktır. Çünkü, gerginlikleri, içsel eğilim ve trendleriyle birlikte bir sosyal dönemin karakteristik özelliklerinin belirlenmesi ve açıklanması gibi problemlerin, adcı metodlarla çalışmaya yönelik bütün çabaları boşa çıkaracağını kim inkâr edebilir?

Bu duruma göre metodolojik özcülük, Eflatun’u fiilen metafizik özcülüğüne yönelten tarihselci argüman, yani değişen şeylerin rasyonel tasviri reddettiği şeklindeki Heraklitçi argüman üzerine temellendirilebilir. Buradan hareketle bilim veya bilgi, değişmeyen ve kendisiyle aynı kalan bir şeyin, bir özün varlığını peşinen kabul eder. Burada *tarih*, yani değişimin tasviri ve öz, yani değişim sırasında değişmeden kalan şey, karşılıklı ilişki içindeki kavramlar olarak ortaya çıkıyorlar. Fakat bu karşılıklı ilişkinin (correlation) bir başka yanı daha vardır: Bir anlamda bir öz de değişmeyi ve bu arada tarihi peşinen kabul eder. Çünkü, ilgili şey değiştiği halde onda değişmeden ve aynı kalan bir şey olduğu ilkesi, onun özü (veya ideası, veya formu, veyahut tabiatı veyahut da cevheri) demek ise o zaman o şeyin maruz kaldığı değişiklikler onun ve bu sebeple onun özünün değişik yanlarını ve yönlerini veyahut imkânlarını günyüzüne çıkarır. Buna göre öz; eşyada saklı bulunan kuvvet (potan-

siyel güç)'lerin toplamı veya kaynağı olarak. değişmeler (veya hareketler) ise onun özünde saklı kuvvetlerin gerçekleşmesi veya fiile geçmesi olarak yorumlanabilir. (Bu teori Aristo'nun eseridir). Bu demektir ki, birşey, yani onun değişmeyen özü ancak onun *değişmeleri yoluyla* bilinebilir. Örnek olarak, birşeyin altın olup olmadığını öğrenmek istersek, onu dövmemiz veya kimyasal olarak test etmemiz, böylece onu değiştirememiz ve bu yoldan da onun bazı gizli güçleri (kuvvetleri)'ni açığa çıkarmamız gerekir. Aynı şekilde bir adamın özü —onun kişiliği— de ancak kendini onun biyografisinde açmasıyla bilinebilir. Bu ilkeyi sosyolojiye uyguladığımızda, bir sosyal grubun özünün, ya da gerçek karakterinin kendini ancak tarihi yoluyla açığa vurabileceği ve bilinebileceği sonucuna varırız. Fakat eğer sosyal gruplar ancak kendi tarihleri yoluyla bilinebilirlerse, onları tasvir etmede kullanılan kavramların tarihi kavramlar olması gerekir. Gerçekten de Japon *Devleti* veya İtalyan *Milleti* ve Arî *Irkı* gibi sosyolojik kavramlar, tarih incelemesine dayalı kavramlar olmanın dışında başka bir şekilde, zor yorumlanabilirler. Aynı şey, sosyal sınıflar için de geçerlidir. Meselâ burjuvazi ancak kendi tarihi ile tanımlanabilir: Sanayi devrimi yoluyla iktidara gelen, toprak sahibi asilleri bir kenara iten ve proleterya karşı mücadele etmekte ve proleterya tarafından da kendisine karşı mücadele edilmekte olan, ilh. sınıf olarak...

Özcülük, değişen şeylerde bir özdeşlik (identity) keşfetmemizi mümkün kılan bir yaklaşım olarak ortaya konmuş olabilir; fakat diğer taraftan o kendi hesabına sosyal bilimlerin tarihi bir metod benimsemesi gerektiğini savunan doktrini, yani tarihselcilik doktrinini destekleyen en güçlü argümanların bir kısmını da sağlar.

¹ Onun, Feuerbach Üzerine Tezler (Theses on Feuerbach: 1845)'nin onbircisine; ayrıca aşağıda 17. kesime bakınız.

² Open Society and Its Enemies (Açık Toplum ve Düşmanları) adlı kitabının 3. bölümünün VI. kesimine, özellikle 30 nolu nota ve ayrıca 11. bölümün "ii" kesimine bakınız.

II

TABIATÇILIK TARAFTARI TARİHSELÇİLİK DOKTRİNLERİ

Tarihselcilik temelde tabiatçılık aleyhtarı olsa da, fiziksel ve sosyal bilimlerin metodları arasında ortak bir taraf bulunduğu fikrine hiçbir zaman karşı değildir. Bu, tarihselcilerin kural olarak sosyolojinin de fizik gibi aynı zamanda hem *teorik* hem de *empirik* olmayı amaçlayan bir bilgi dalı olduğu görüşünü benimsiyor olmaları (bu görüşü ben de bütünyle paylaşırım) gerçeğinden ileri gelebilir.

Teorik (kuramsal, nazari) bir disiplin olduğunu söylemekle, sosyolojinin, (keşfetmeye çalıştığı) evrensel kanunlar veya teoriler yardımıyla olayları *açıklamak* ve *önceden söylemek* zorunda olduğunu anlatmak istiyoruz. Sosyolojiyi *empirik* diye tanımlamakla ise, onun deneyimle desteklendiğini, onun açıkladığı ve önceden haber verdiği olayların *gözlemlenebilir* olgular olduğunu ve *gözlemin* ileri sürülen herhangi bir teorinin kabul veya reddedilmesinde temel unsuru teşkil ettiğini söylemek istiyoruz. Fizikte başarıdan söz ettiğimizde aklımızda onun *öndeyilerinin* başarısı vardır ve onun *öndeyilerinin* başarısının da fizik kanunlarının empirik olarak teyid edilmesiyle aynı şey demek olduğu söylenebilir. Sosyolojinin nisbi başarısını fiziğin başarısıyla karşılaştırdığımızda da sosyolojideki başarının aynı şekilde esas itibariyle *öndeyilerin* teyid edilmesinden ibaret olduğunu farzediyoruz demektir. Bundan, bazı metodların —kanunlar yardımıyla öndeyide bulunmak ve

gözlem vasıtasıyla kanunları test etmek— fizik ve sosyoloji arasında ortak olması gerektiği sonucu çıkar.

Tarihselçiliğin temel varsayımlarından biri olarak kabul etmeme rağmen, bu görüşe tamamen katılıyorum. Fakat, bu görüşün aşağıda anlatacağım tarzdaki çok sayıda düşünceye yol açan daha ayrıntılı biçimine katılmıyorum. İlk bakışta bu düşünceler, biraz önce özetlenen genel görüşün dürüst ve haklı sonuçları gibi görülebilir. Fakat, gerçekte onlar başka varsayımları, yani tabiatçılık aleyhtarı tarihselcilik doktrinlerini ve özellikle *tarihî kanunlar ve trendler* doktrinini işe karıştırırlar.

11. ASTRONOMİ İLE KARŞILAŞTIRMA, UZUN VADELİ TAHMİNLER VE BÜYÜK ÖLÇEKLİ TAHMİNLER¹

Çağdaş tarihselciler Newtoncu teorinin başarısından ve özellikle onun çok önceden gezegenlerin yerlerini tahmin edebilme gücünden büyük ölçüde etkilenmişlerdir. Onlara göre böylece mümkün hale gelen bu tür uzun dönemli tahminler, uzak geleceği önceden haber vermeye ilişkin eski rüyaların insan aklının sınırlarını aşmadığını gösterir. Sosyal bilimler de aynı derecede yüksek hedeflere yönelmelidir. *Eğer astronominin ay ve güneş tutulmalarını önceden görüp haber vermesi mümkün olabiliyorsa, sosyolojinin aynı şeyi ihtilaller için yapması neden mümkün olmasın?*

Fakat bu kadar yüksek hedefler peşinde olmamız gerekmesine rağmen, tarihselci, sosyal bilimlerin astronomik tahminlerin dakiklığına ulaşmayı ümit edemeyeceklerini ve böyle birşey için uğraşmamaları gerektiğini hatırdan çıkarmamamız icab ettiği hususunda ısrar edecektir. Sosyal olayların, mesela Nautical Almanack (Denizcilik Almanacağı) ile karşılaştırılabilecek tam bilimsel bir takvimin mantiken imkânsız olduğu (5. ve 6. kesimlerde) gösterildi. Her ne kadar ihtilaller, sosyal bilimlerin tarafından öndenebilirse de, bu türden hiçbir öndeyi kesin olamaz; onun ayrıntıları ve zamanı ile ilgili bir belirsizlik marjı bulunması gerekir.

Sosyolojik öndeyilerin ayrıntı ve kesinlik bakımından yetersizliklerini kabul etmek, hatta bunu vurgulamakla birlikte tarihselciler, böyle tahminlerin yaygınlık alanı ve önemlerinin onların yetersizliklerini telâfi edebileceğine inanırlar. Yetersizlikler esas itibarıyla sosyal olayların karmaşık olmalarından, onların karşılıklı bağlarından ve sosyolojik teorinlerin kalitatif (nitel) karakterinden kaynaklanır. Fakat onların sonu-

cu olarak sosyal bilimler belirsizlik zaafını taşırlarsa da, onun kalitatif terimleri aynı zamanda ona bir anlam genişliği ve zenginliği sağlar. “Kültür çatışması”, “başarılı giriş”, “dayanışma”, “şehirleşme”, “fayda” bu terimlere verilebilecek örneklerdir. Anlatılan tarzdaki öndeyilere, yani belirsizlikleri yaygınlık alanları ve önemleri tarafından dengelenen öndeyilere “*büyük ölçekli tahminler*” veya “*büyük ölçekli öndeyiler*” demeyi öneriyorum. Tarihselciliğe göre sosyolojinin teşebbüs etmek zorunda olduğu öndeyi çeşidi budur.

Bu tür büyük ölçekli tahminlerin —geniş bir alana ait uzun vadeli ve muhtemelen bir dereceye kadar belirsiz tahminlerin— bazı bilimlerde başarılılabileceği şüphesiz doğrudur. Önemli ve pek başarılı büyük ölçekli öndeyilerin örnekleri, astronomi alanında bulunabilir. (İklim değişimleri bakımından önemli olan) güneş lekelerinin faaliyetine veya (telsiz haberleşmesi bakımından önemli olan) yukarı atmosferdeki iyonlaşmadan meydana gelen günlük ve mevsimlik değişimlere ilişkin öndeyiler, bu alanda verilebilecek örneklerdir. Bunlar, olaylarla nisbeten uzak bir gelecek içinde ilgilenmeleri ölçüsünde Güneş ve Ay tutulmalarına ilişkin öndeyilere benzerler, fakat çoğunlukla sadece istatistiksel olmaları ve her hâlükârda ayrıntılara, zamana ve diğer özelliklere ilişkin hususlarda daha az kesin olmaları bakımından onlardan ayrılırlar. Görüyoruz ki, büyük ölçekli öndeyiler kendi içlerinde kullanışsız (impracticable) değildir; ve eğer şu veya bu şekilde sosyal bilimlerde uzun vadeli tahminler yapılabilirse, onların ancak büyük ölçekli tahminler diye tasvir ettiğimiz türden tahminler olabileceği yeterince açıktır.

Diğer taraftan, tarihselciliğin tabiatçılık aleyhtarı doktrinlerine ilişkin sergilememizden sosyal bilimlerde *kısa vadeli öndeyilerin* büyük dezavantajları olacağı ortaya çıkıyor. Kesinlikten yoksun oluşları, onları önemli ölçüde etkilese gerekir; çünkü kısa dönemlerle sınırlı olmaları nedeniyle, yapıları gereği onlar ancak ayrıntılarla, sosyal hayatın daha küçük taraflarıyla uğraşabilirler. Fakat kendi ayrıntılarında kesin olmayan ayrıntılara ilişkin bir öndeyi, tam anlamıyla faydasızdır. Böylece, tarihselciliğe göre, ille de sosyal öndeyilerle ilgileneneceksek, (aynı zamanda uzun vadeli tahminler olan) büyük ölçekli tahminler, sadece en çekici değil, fakat aynı zamanda fiilen uğraşmaya değer tek tahmin çeşidi olarak kalır.

12. GÖZLEMSEL TEMEL

Bir bilim, eğer deneysel olmayan bir gözlemsel temele dayanıyorsa, bu temel, terimin belli bir anlamında daima "tarihsel" karakterdedir. Bu hatta astronominin gözlemsel temeli için bile böyledir. Astronominin üzerinde temellendirildiği olgular, rasathane kayıtlarında yer alır. Bunlar öyle kayıtlardır ki, bize mesela şu şu tarihte (saat, saniye) Merkür gezegeninin bay filanca tarafından belli bir pozisyonda gözlemlendiğini bildirir. Kısacası onlar bize "olayların zaman sırası"na göre bir "kütüğü"nü, gözlemlerin oluş sıralarına göre yazılmış bir tarihini (bir vakâyinâmesini) verir.

Aynı şekilde sosyolojinin gözlemsel temeli de olayların, yani siyasî ve sosyal vakıaların sadece bir vakayinâmesi (chronicle) şeklinde verilebilir. Siyasî ve sosyal hayattaki diğer önemli vakıaların bu vakayinâmesi, geleneksel olarak "tarih" denen şeydir. Bu dar anlamında tarih, sosyolojinin temelini oluşturur.

Bu dar anlamıyla tarihin sosyal bilim için empirik bir temel oluşturması bakımından taşıdığı önemi inkâr etmek gülünç olurdu. Fakat tarihselciliğin, deneysel metodun uygulanabilirliğini inkâr edişyle yakından ilgili olan karakteristik iddialarından biri, (siyasî ve sosyal) tarihin, sosyolojinin *tek* empirik kaynağı olduğudur. Böylece tarihselci, sosyolojiyi ampirik temelini tek başına tarihsel olguların bir vakayinâmesinin (chronicle) oluşturduğu ve amacı tahminlerde, tercihan büyük ölçekli tahminlerde bulunmak olan teorik ve empirik bir disiplin olarak görür. *Bu tahminlerin aynı zamanda tarihsel bir karakterde* olacağı açıktır; zira onların deneyim yoluyla test edilmesinin, onların doğrulanması veya çürütülmesinin gelecek tarihe bırakılması gerekir. Bu suretle, büyük ölçekli tarihî tahminlerin yapılması ve test edilmesi, tarihselcilikle anlaşılan şekliyle sosyolojinin görevi olmaktadır. Kısacası tarihselci *sosyolojinin teorik tarih olduğunu* iddia eder.

13. SOSYAL DİNAMİKLER

Sosyal bilimle astronomi arasındaki benzerlik daha da ileri götürülebilir. Tarihselcilerin genellikle gözönünde tuttıkları astronomi dalı, yani gök mekaniği; dinamik üzerine, yani kuvvetler tarafından belirlenmiş hareketlerin teorisi üzerine kuruludur. Tarihselci yazarlar sık sık sosyolojinin de benzer bir yoldan bir sosyal dinamik üzerine, yani sos-

yal (veya tarihsel) güçler tarafından belirlenmiş sosyal hareketlerin, teorisi üzerine kurulması gerektiğinde ısrar ederler.

Fizikçi bilir ki Statik, yalnızca Dinamikten yapılan bir soyutlamadır. Nitekim o, belli şartlar altında neden ve nasıl hiçbir şeyin meydana gelmediğinin, yani neden değişme olmadığının teorisidir. Bunu da zıt yönde işleyen (karşılıklı etkileşen) güçlerin denkliliğiyle açıklar. Diğer taraftan Dinamik, genel durumla, yani denk olan veya olmayan güçlerle uğraşır ve birşeyin neden ve nasıl meydana geldiğinin teorisi diye tarif edilebilir. Bundan dolayı bize gerçek, evrensel olarak geçerli mekanik kanunlarını ancak Dinamik verebilir. Çünkü tabiat bir süreçtir; hareket eder, değişir, gelişir; her ne kadar bütün bunlar bazı zamanlar bir kısım gelişmelerin gözlenmesini zorlaştıracak kadar yavaş bir şekilde olabilir ise de...

Dinamiğe ilişkin bu görüşün, tarihselcilerin sosyolojiye ilişkin anlayışlarına olan benzerliği açıktır ve daha fazla birşey söylenmesine ihtiyacı yoktur. Fakat tarihselci, bu benzerliğin daha derinlere gittiğini iddia edebilir. Meselâ diyebilir ki, tarihselcilik tarafından düşünülen şekliyle sosyoloji, özü itibarıyla nedensel bir teori olduğu için Dinamiğe benzer; zira genel olarak nedensel açıklama, bazı şeylerin neden ve nasıl meydana geldiğinin açıklanmasıdır. Böyle bir açıklamanın temelinde daimâ bir tarihî unsurun bulunması gerekir. Bacağı kırılmış birine, bunun neden ve nasıl olduğunu sorduğunuzda, onun size kazanın tarihini anlatacağını umarsınız. Fakat teorik düşünce düzeyinde bile, ve özellikle öndeyiye izin veren teoriler düzeyinde, bir olayın nedenlerinin tarihsel analizi gereklidir. Tarihe dayalı nedensel analizlere olan ihtiyacın tipik bir örneği, diye tekid yollu devam edecektir tarihselci, savaşın kaynağı veya esas sebepleri problemidir.

Fizikte böyle bir analiz, karşılıklı etkileşen güçlerin belirlenmesi (determination) yoluyla, yani Dinamik adlı bilim dalı tarafından gerçekleştirilir. Tarihselci aynı şeye sosyoloji tarafından da teşebbüs edilmesi gerektiğini savunur. O, sosyal değişmeyi meydana getiren ve insanlık tarihini yaratan güçleri analiz etmek zorundadır. Dinamikten karşılıklı etkileşen güçlerin nasıl yeni güçler oluşturduğunu öğreniriz; tersine, güçleri çözümleyerek bileşenlerine ayırmakla ise söz konusu olayların daha esaslı sebeplerine nüfuz edebilme imkânına kavuşuruz. Aynı şekilde tarihselcilik, ister ruhî, ister maddî olsunlar, tarihî güçlerin, meselâ dinî ve ahlâkî ideallerin veya iktisadî çıkarların büyük önemlerinin kabul edilmesini ister. Analiz yapmak, bu çatışan güçlerin

ve eğilimlerin oluşturduğu sık çalılgı ayrıştırmak ve onun köklerine, yani sosyal değışmenin evrensel itici güçlerine ve kanunlarına nüfuz etmek: Tarihselciliğin gözünde sosyal bilimlerin görevi budur. Teyid edilmeleri sosyal teorilerin başarısı anlamına gelecek olan büyük ölçekli tahminleri üzerine dayandırabileceğiniz teorik bir bilimi ancak bu yolla geliştirebiliriz.

14. TARİHSEL KANUNLAR

Gördük ki, tarihselciye göre, sosyoloji teorik tarihtir. Onun bilimsel tahminleri (forecasts) kanunlara dayalı olmalıdır; ve onlar, yani tarihsel tahminler sosyal değışmenin tahminleri oldukları için de, tarihsel kanunlara dayalı olmalıdır.

Fakat tarihselci aynı zamanda, genelleme metodunun sosyal bilimlere uygulanamayacağını ve sosyal hayatın tekbiçimliliklerinin her zaman ve her yerde değışmez bir şekilde geçerli olduklarını farzetmememiz gerektiğini, çünkü onların genellikle sadece belirli bir tarihsel veya kültürel döneme uygun düştüklerini düşünür. Bundan dolayı sosyal kanunların —eğer gerçekten sosyal kanunlar diye birşey varsa, tabii— tekbiçimliliklere dayalı alelâde genellemelerin yapısından bir dereceye kadar farklı bir yapıya sahip olmaları gerekir. Gerçek sosyal kanunların “genel olarak” geçerli olması gerekir. Fakat bu da onların, insanlık tarihinin tamamına uygun düşmesi, bu tarihin sadece bazı dönemlerini değil, bütün dönemlerini kuşatmasından başka bir anlama gelmez. Halbuki tekil dönemlerin ötesinde de değerini koruyabilen hiçbir sosyal tekbiçimlilik (uniformity) olamaz. Bundan dolayı evrensel (tümel) olarak geçerli sosyal kanunlar, ancak *birbirini izleyen dönemleri yekdiğerine bağlayan kanunlar* olabilir. Onlar bir dönemden başka bir döneme geçişi belirleyen tarihsel gelişmenin kanunlarıdır. Tarihselcilerin, sosyolojinin gerçek kanunları ancak tarihsel kanunlardır derken anlatmak istedikleri şey, işte budur.

15. SOSYAL MÜHENDİSLİĞE KARŞI TARİHSEL KEHÂNET

Gösterildiği gibi bu tarihsel kanunlar (eğer keşfedilebilirlerse), ayrintılarda tam bir kesinlik sağlamasalar da, pek uzak olayların bile önceden haber verilmesini mümkün kılabilirler. Böylece gerçek sosyolojik kanunların tarihsel kanunlar olduğu şeklindeki doktrin (esas itibariyle sosyal tekbiçimliliklerin sınırlı geçerliliğinden türetilen bir doktrindir

bu) astronomiye özenme yönündeki herhangi bir teşebbüsten bağımsız olarak “büyük ölçekli tahminler” fikrine geri gider. Ve üstelik bu fikri daha somut hale de getirir; çünkü bu tahminlerin, tarihsel kehânet karakterine sahip olduğunu gösterir.

Böylece, tarihselciye göre, sosyoloji geleceği önceden haber verme konusundaki o eski problemi çözme yönünde bir girişim olur. Şu farkla ki, buradaki gelecek, bireyinkinden çok, grupların ve insan ırkının geleceğidir. O gelecek şeylerin, kapıya dayanmış gelişmelerin bilimidir. Eğer bizi bilimsel geçerliği olan politik öngörü (foresight) ile donatma teşebbüsü başarılı olsaydı, sosyoloji; politikacılar, özellikle görüş ufukları şimdiki zamanın zaruretlerinin ötesine uzanan politikacılar, bir tarihî kader duygusuna sahip politikacılar için en büyük değeri ifade edecekti. Bazı tarihselcilerin sadece insanlığın gelecekteki yolculuğunun aşamalarını önceden haber vermekle yetindikleri, üstelik bunu da çok ihtiyatlı ifadelerle yaptıkları doğrudur. Fakat bir fikir hepsinde ortaktır: sosyolojik incelemenin siyasî geleceği keşfetmede yardımcı olması gerektiği ve onun böylece uzak görüşlü uygulamalı siyasetin en önde gelen vasıtası haline gelebileceği fikri.

Bilimin pratik değeri açısından bakıldığında bilimsel öndeyilerin önemi yeterince açıktır. Bununla beraber, bilimde iki değişik öndeyi çeşidinin birbirinden ayrılabilceği ve buna uygun olarak öndeyilerin uygulamaya geçirilişlerinin iki değişik yolu olabileceği her zaman farzedilmemiştir. (a) Bir tayfunun gelişini önceden haber verebiliriz. Bu öyle bir öndeyidir ki, halkın vaktinde sığınma ve korunma tedbirlerini almasını mümkün kılması nedeniyle çok büyük bir pratik değere sahip olabilir. Fakat (b) bir sığınığın, eğer bir tayfuna dayanacaksa, belli bir tarzda inşa edilmesi gerektiğini, meselâ kuzey tarafında betonarme payandalar bulunması gerektiğini de önceden söyleyebiliriz.

Bu iki öndeyi çeşidinin her ikisi de önemli olmalarına ve asırlık rüyaları gerçekleştirmelerine rağmen, açıkça birbirinden çok farklıdır. Birinci durumda, bize önlemek için hiçbir şey yapamayacağımız bir olaydan söz edilmektedir. Böyle bir öndeyiye “kehânet” diyeceğim. Onun pratik değeri, önceden haber verilen olay hakkında uyarılmamızda ve böylece onun yolu üzerinden kenara çekilebilmemizde veyahut onu hazırlıklı olarak (belki de diğer çeşitlerdeki öndeyilerin yardımıyla) karşılayabilmemizde yatar.

İkinci çeşit öndeyiler, bunların tam karşısında yer alır. Onlara, bir mühendislik temeli teşkil etmelerinden dolayı, *teknolojik* öndeyiler diye-

biliriz. Deyim yerindeyse, onlar, eğer belli bazı sonuçlar elde etmek istiyorsak, bize atabileceğimiz adımları gösterirler. Fiziğin en büyük bölümü (astronomi ve meteoroloji dışında hemen hemen tamamı) o şekilde öndeyiler yapar ki, pratik bir bakış açısından düşünüldüğünde, teknolojik öndeyiler diye tarif edilmeleri mümkündür. Bu iki öndeyi çeşidi arasındaki ayırım, kabaca, ilgili bilimde sadece sabırla yapılan gözlemlere karşılık, hazırlanmış deneylerin oynadığı rolün öneminin daha büyük veya daha küçük oluşuyla çakışır. Tipik deneysel bilimler teknolojik öndeyiler yapabildikleri halde, esas itibarıyla deneysel olmayan gözlem metodunu kullanan bilimler kehânetlerde bulunurlar.

Bütün bilimlerin, hatta bütün bilimsel öndeyilerin temelde pratik olduklarını, yani kaçınılmaz olarak ya kehanet ya da teknolojik öndeyi olmaları gerektiğini ve başka herhangi birşey olamayacaklarını söylemek istediğim sanılmasın! Sadece iki öndeyi çeşidi arasındaki farkla onlara tekabül eden bilimler arasındaki farka dikkat çekmek istiyorum. “Kehânetçi” ve “teknolojik” terimlerini seçmekle, hiç şüphesiz, pragmatik bakış açısından bakıldığında sergiledikleri bir özelliğe işaret etmek istiyorum. Fakat bu terminolojiyi kullanmam ne pragmatik bakış açısının mutlaka diğerlerinden üstün olduğunu, ne de bilimsel ilginin pragmatik bakımdan önemli olan kehânetler ve teknolojik karakterdeki öndeyilerle sınırlı olduğunu anlatmak niyetini taşımaktadır. Örnek olarak astronomiyi düşünürsek, onun bulgularının, her ne kadar pragmatik bir bakış açısından değersiz olmasalar da, esas itibarıyla teorik ilgiden kaynaklandıklarını kabul etmek zorunda kalırız. Fakat “kehânetler” olarak onlar, tamamen pratik faaliyetler için değeri gayet açık olan meteorolojinin ilere benzerler.

Bilimlerin bu kahince ve mühendisçe karakterleri arasındaki farkın kısa dönemli ve uzun dönemli öndeyiler arasındaki farka tekabül etmediğini belirtmek gerekir. Mühendislikle ilgili öndeyilerin çoğu kısa dönemli öndeyiler olmakla beraber, uzun dönemli teknolojik öndeyiler de vardır. Bir makinanın ömrü ile ilgili olan öndeyide olduğu gibi. Keza, astronomik kehânetler (prophecy: tahmin veya önceden söyleme de denebilir. Çev.) de uzun dönemli veya kısa dönemli olabilir. Meteorolojik tahminlerin çoğunluğu ise nisbeten kısa vadelidir.

Bu iki pratik amaç, (kehânet ve mühendislik) arasındaki farklılık ile ilgili bilimsel teorilerin yapıları arasında varlığı buna tekabül eden farklılığın, bizim metodolojik analizlerimizdeki en önemli noktalardan biri olduğu daha sonra görülecektir. Şimdilik sadece tarihselcilerin,

sosyolojik deneylerin faydasız ve imkânsız olduğu yolundaki inançlarıyla gayet tutarlı olarak, sosyal bilimlerin pratik amacı olması bakımından tarihsel kehânetin —sosyal, siyasî ve kurumsal gelişmeler konusunda kehânette bulunmanın— lehinde ve sosyal mühendisliğin aleyhinde olduklarını vurgulamak istiyorum. Sosyal mühendislik fikri, yani kapıya dayanmış sosyal gelişmeleri belki durdurmak veya kontrol altına almak yahut hızlandırmak amacıyla kurumlar planlamak ve kurmak fikri, bazı tarihselcilere mümkün görünür. Diğerlerine ise bu neredeyse imkânsız bir teşebbüs veyahut diğer bütün sosyal faaliyetler gibi siyasî planlamanın da tarihî güçlerin üstün egemenlikleri altında bulunduğu gerçeğini gözden kaçırarak bir teşebbüs olarak görünür.

16. TARİHSEL GELİŞME TEORİSİ

Bu düşünceler bizi, “historicism” (tarihselcilik) olarak isimlendirmeyi önerdiğim argümanlar gövdesinin ta kalbine getirmiş bulunuyor ve bu yaftayı seçmekte haklı olduğumuzu gösteriyor. Tez, şudur: Sosyal bilim tarihten başka birşey değildir. Bununla beraber burada söz konusu olan tarih, tarihsel olguların peşpeşe sıralanmasından ibaret vakâyinâmelerin geleneksel anlamındaki tarih değildir. Tarihselcilerin sosyolojiyle özdeşleştirmek istedikleri tarih çeşidi sadece geriye doğru ve geçmişe değil, fakat aynı şekilde ileriye doğru ve geleceğe de bakar. O faal (işleyen) güçlerin ve hepsinin üstünde, sosyal gelişmenin kanunlarının incelenmesidir. Buna uygun olarak ona tarihsel teori veyahut teorik tarih denebilir; çünkü evrensel (tümel) olarak geçerli sosyal kanunlar, sadece tarihsel kanunlar niteliğinde olanlardır. Onlar, görünürdeki sürekliliklerin veya tekbiçimliliklerin sözde kanunları değil; sürecin, değişimin, gelişimin kanunları olmalıdırlar. Tarihselcilere göre, sosyologlar, sosyal yapıların kendilerine uygun olarak değiştiği yaygın *trendler* hakkında genel bir fikir sahibi olmaya çalışmalıdırlar. Fakat bunun yanı sıra onlar bu sürecin sebeplerini, değişmeden sorumlu güçlerin işleyişini de anlamaya çalışmalıdırlar. Onlar, insanların kanunlarından geleceğe dair tahminler çıkarmak suretiyle kendilerini yaklaşımakta olan değişmelere ayarlayabilmeleri için sosyal gelişimin temelinde yatan trendlere ilişkin hipotezler formüle etmelidirler.

Tarihselcilerin sosyoloji anlayışları, iki farklı prognos çeşidi arasında ve bununla bağlantılı olarak iki bilim sınıfı arasında yaptığım ayırım izlenerek daha da açıklığa kavuşturulabilir. Tarihselci metodolojinin tam zıddına *teknolojik bir sosyal bilimi* hedefleyen bir metodoloji düşü-

nebiliriz. Böyle bir metodoloji, sosyal kurumları ıslah etmek isteyen herkesin çalışmasına vazgeçilmez bir temel teşkil edecek olan bütün olguları bulmak amacıyla, sosyal hayatın genel kanunlarının incelenmesine yöneltilir. Böyle olguların varolduğunda şüphe yoktur. Meselâ, sadece bu tür olayları yeterince hesaba katmadıklarından dolayı uygulanma kabiliyetinde olmayan birçok ütöpik sistem biliriz. Üzerinde düşünmekte olduğumuz teknolojik metodoloji, bu tür gerçek olmayan kurgulardan sakınmanın araçlarını sağlamayı amaçlar. O, tarihselcilik-aleyhtarıdır (anti historicist), fakat asla tarihsel-aleyhtarı (anti-historical) değildir. Tarihî tecrübe en önemli bir bilgi ve haber kaynağı olarak ona hizmet eder. Fakat, sosyal gelişmenin kanunlarını bulmaya çalışmak yerine, sosyal kurumların kurulmasına sınırlar koyan çeşitli kanunları veya diğer tekbiçimlilikleri (her ne kadar tarihselci böyle şeylerin olmadığını söyler ise de) araştırır.

Daha önce tartışılan türden karşı argümanları kullanmanın yanısıra tarihselci böyle bir sosyal teknolojinin olabilirliğini ve faydasını başka bir yoldan da sorgulayabilir. Farzedelim ki, diyebilir, bir sosyal mühendis yeni bir yapı için sizin tasavvur ettiğiniz türdeki sosyoloji ile desteklenmiş bir plan vücuda getirdi. Bu planın, bilinen gerçekler ve sosyal hayatın kanunlarıyla çelişmeme anlamında hem pratik hem de gerçekçi olduğunu, hatta bu planın toplumu şimdiki halinden yeni yapıya dönüştürmeye yönelik aynı derecede pratik (ve uygulanabilir) ikinci bir planla takviye edildiğini de kabul edelim. Bütün bunlar olsa dahi, tarihselci argümanlar böyle bir planın, üzerinde ciddi şekilde düşünülmeğe değer olmadığını gösterebilir. Değil mi ki tarihsel gelişmenin kanunlarını hesaba katmamaktadır, o yine de gerçekçi olmayan ve ütöpik bir rüya olarak kalmaya devam edecektir. Sosyal ihtilaller rasyonel planlar tarafından değil, sosyal güçler, meselâ çıkar çatışmaları tarafından meydana getirilir. Bazı dikkatlice düşünülp hazırlanmış planları uygulamaya sokacak güçlü bir filozof-krala dair olan o eski düşünce, toprak sahibi bir aristokrasinin çıkarı için uydurulmuş bir peri masalıdır. Bu peri masasının demokratik nitelikteki eşi ise yeterli sayıdaki iyi niyetli insanların aklı (rational) muhakeme yoluyla planlı bir eyleme girişmeye ikna edilebileceğine dair olan bätıl itikaddır. Tarih gösteriyor ki, sosyal realite tamamen farklıdır. Tarihsel gelişmenin akışı, ne kadar mükemmel olurlarsa olsunlar, teorik inşalarla (cosnstruction) asla şekillendirilemez; her ne kadar bu tür şemaların daha az aklı (veya hatta düpedüz akıl-dışı) diğer birçok etkenin yanısıra bazı etkileri olabileceği

kabul edilse dahi... Böyle bir rasyonel (aklı) plan güçlü grupların çıkarlarıyla çakışsa bile, hiçbir zaman ilk düşünüldüğü şekilde gerçekleştirilemez. Ve bu, onun gerçekleşmesi için girişilen mücadelenin artık o zaman tarihsel sürecin en önemli bir etkeni haline gelmiş olacağı gerçeğine rağmen böyledir. Ortaya çıkacak gerçek netice, rasyonel yapıdan (rational construction) daima çok farklı olacaktır. O daima mücadele halindeki güçlerin anlık kümelenişlerinin ortak sonucu olacaktır. Dahası, hiçbir hal ve şart altında, rasyonel planlamanın neticesi istikrarlı bir yapı (structure) olmayacaktır; çünkü güçler dengesi değişmek zordur. Gerçekçiliği ve bilimsel karakteriyle ne kadar gururlanırsa gururlansın, sosyal mühendisliğin her türlü ütopik bir hayal olarak kalmaya mahkumdur.

Tarihselci devam ederek diyecektir ki, şimdiye kadarki itirazlar, bir çeşit teorik sosyal bilimin desteğindeki sosyal mühendisliğin pratik imkânına (olabilirliği) karşı yöneltilmiş olup, bizzatî böyle bir bilim fikrine karşı herhangi bir itirazda bulunulmadı. (Halbuki aynı düşünüş tarzı kolaylıkla teknolojik türde herhangi bir teorik sosyal bilimin imkânsızlığını isbat için de kullanılabilir. Gördüğümüz gibi, pratik mühendislik girişimleri, son derece önemli sosyolojik gerçek ve kanunlar muvacehesinde başarısızlığa mahkum olma durumundadır. Fakat bu durum sadece böyle bir girişimin hiçbir pratik değeri olmadığını ifade etmekle kalmaz, aynı zamanda onun teorik bakımdan sağlam olmadığını da gösterir. Zira o gerçek bir öneme sahip tek sosyal kanun çeşidini, yani gelişmenin kanunlarını gözardı eder. Böyle olunca onun üzerine kurulu olduğu iddia edilen “bilim”in de bu kanunlardan yoksun olması gerekir; çünkü aksi halde böyle gerçek-dışı inşalara (construction) temel teşkil etmezdi. Rasyonel sosyal inşaların imkânsızlığını öğretmeyen her sosyal bilim, sosyal hayatın önemli olgu ve gerçeklerine karşı tamamiyle kör demektir ve gerçek geçerlilik ve öneme sahip tek sosyal kanun çeşidini gözardı etmesi kaçınılmazdır. Bu nedenle, sosyal mühendislik için bir temel sağlama peşinde olan sosyal bilimler, sosyal olguların gerçek tasvirleri olamazlar. Onlar, yapıları gereği imkânsızdırlar.

Tarihselci, bu bitirici eleştirinin yanısıra teknolojik sosyolojilerin (technological sociologies) reddedilmesini gerektiren başka sebepler de olduğunu iddia edecektir. Sebeplerden birisi, mesela, onların sosyal gelişmenin yeniliklerin ortaya çıkışı gibi bazı veçhelerini ihmal etmeleridir. Akıl yoluyla bilimsel bir temel üzerinde yeni sosyal yapılar inşa edebileceğimiz fikri, planladığımız tarza az veya çok uygun bir şekilde

yeni bir sosyal dönemi vücuda getirebileceğimizi zımnen ifade eder. Fakat, eğer plan sosyal olguları kapsayan bir bilime dayalıysa, özü itibarıyla yeni olan özellikleri açıklayamaz ve böyle olması için de sadece düzen ve tertip yeniliği yeterlidir (3. kesime bakınız). Diğer taraftan, biliyoruz ki, her yeni dönem kendine özgü bir şekilde ve özü itibarıyla yenidir. Bütün bunlar, her detaylı planı beyhude ve bu planların dayandığı bilimleri yanlış kılan argümanlardır.

Bu tarihselci düşünceler iktisat dahil bütün sosyal bilimlere uygulanabilir. Bu sebepten iktisat, sosyal reform konusunda bize hiçbir değerli bilgi veremez. Ancak sözde bir iktisat, rasyonel iktisadi planlamaya bir temel sunmanın peşinde olabilir. Gerçek bilimsel iktisat, ancak iktisadi gelişmenin değişik tarihî dönemlerdeki itici güçlerini açığa çıkarmada yardımcı olabilir. O bize gelecek dönemlerin anahtarlarını önceden görmede yardımcı olabilir. Fakat herhangi bir yeni dönem için herhangi bir detaylı plan geliştirip uygulamaya sokmada bize yardımcı dokunamaz. Diğer sosyal bilimler için geçerli olan, iktisat için de geçerlidir. Onun nihai hedefi ancak “insan toplumunun hareketinin iktisadi kanununu açığa çıkarmak” (Marx) olabilir.

17. SOSYAL DEĞİŞMEYİ PLANLAMAYA KARŞILIK

SOSYAL DEĞİŞMEYİ YORUMLAMA

Tarihselci sosyal gelişme anlayışı, kaderciliği ifade etmediği gibi, onun hareketsizliğe sürüklemesi de gerekmez. Hatta tam aksi söz konusudur. Tarihselcilerin çoğunun “eylemcilik”e (activism) doğru çok dikkat çekici eğilimleri vardır (1. kesime bakınız). Tarihselcilik isteklerimiz ve düşüncelerimizin, hayallerimiz ve zihnî faaliyetimizin, korkularımız ve bilgilerimizin, çıkarlarımız ve enerjilerimizin hep bir arada toplumun gelişmesinde yer alan güçler olduğunu tamamiyle kabul eder. O hiçbir şeyin husule getirilemeyeceğini söylemez; onun tek söylediği ne hayallerinizin, ne de aklınızın kurduğu şeylerin bir *plana göre* meydana getirilebileceğidir. Ancak tarihin ana akışıyla âhenk içinde olan planlar etkili olabilir. Şimdi tarihselciler tarafından makul olduğu kabul edilen faaliyet çeşidini kesin hatlarıyla görebiliyoruz. Yalnızca kapağa dayanmış ve gerçekleşmek için zorlayıp duran değişmelerle âhenk içinde olan ve onlara yardım edici nitelikte olan faaliyetler mâkuldur. Sosyal ebelik, bize açık olan tam anlamıyla mâkul tek faaliyet çeşidi olduğu gibi bilimsel öngörüye (foresight) dayandırılacak tek faaliyet çeşididir.

Bu haldeki hiçbir bilimsel teori, aktiviteyi doğrudan doğruya teşvik edememesine rağmen (o ancak gerçekçi değildir diye bazı faaliyetlerden caydırınaya çalışabilir), birşeyler yapmak gerektiği ihtiyacını hissedenlere zımnen cesaret verebilir. Tarihselciliğin böyle bir teşvikte bulunduğu kesindir. Hatta o insan aklına oynayacağı belli bir rol bile verir; çünkü kapıya dayanan değişmelerle aynı yönde olması istenen aklı başında bir hareketin tutması gereken istikameti, ancak bilimsel düşünce, yani tarihselci sosyal bilim bize söyleyebilir.

Bundan dolayı tarihî kehânet ve tarihin yorumlanması, iyi düşünülmüş ve gerçekçi her sosyal eylemin temeli olmalıdır. Böyle olunca da tarihin yorumlanmasının, tarihselci düşüncenin ana görevi olması gerekir ki, gerçekte de böyle olmuştur. Tarihselcilerin tüm düşünce ve çabaları, geleceği önceden haber verebilmek amacıyla geçmiş yorumlamayı hedef alır.

Tarihselcilik daha iyi bir dünya görmek isteyenlere umut ya da şevk verebilir mi? Ancak sosyal gelişme hakkında iyimser bir görüşe sahip olan; yapısı gereği daha iyi ve daha mâkul bir duruma yönelik olduğu anlamında onun zaten “iyi” veya “aklı” (rational) olduğuna inanan bir tarihselci böyle bir umut sunabilir. Fakat bu görüş *insan aklında, daha mâkul bir dünya meydana getirme gücü bulunduğunu kabul etmediğinden*, neticede sosyal ve siyasî mucizelere inanmaya kadar götürür. Gerçekte bazı etkili tarihselci yazarlar, içinde insanî işlerin akıl yoluyla planlanabileceği bir özgürlük ülkesinin geleceğini iyimserlikle haber vermişlerdir. Ve onlar, insanların şu anda içinde acı çektiği zorunluluk ülkesinden akıl ve özgürlük ülkesine geçişin akıl tarafından değil —mucizevî bir şekilde— katı zorunluluk tarafından, boyun eğmemizi öğütledikleri tarihsel gelişmenin kör ve amansız kanunları tarafından gerçekleştirileceğini söylerler.

Aklın sosyal hayattaki etkisine bir artış arzu edenlere tarihselciliğin tek tavsiyesi, gelişmesinin kanunlarını keşfetmek üzere tarihi incelemeleri ve yorumlamalarıdır. Eğer bu tür yorumlamalar onların arzularına cevap veren değişmelerin baş göstermek üzere olduklarını açığa çıkarırsa, o takdirde arzuları bilimsel öndeyi ile uyuşma halinde olduğundan mâkul bir arzudur. Eğer baş göstermek üzere olan değişme başka bir yöne yönelmiş bulunuyorsa, o takdirde dünyayı daha mâkul bir hale getirme isteği bütünüyle gayrimâkuldur, demektir. Tarihselcilere göre bu takdirde o ütöpik bir hayalden başka birşey değildir. Aktivizin ancak baş göstermek üzere olan değişmelere ses çıkarmadığı ve onlara yardımcı olduğu takdirde doğru görülebilir.

Daha önce tarihselcilik tarafından görülen şekliyle tabiatçı metodun, belirli bir sosyolojik teoriyi, toplumun öncemli ve anlamlı biçimde gelişmediği veya değişmediği teorisini zımnen içerdiğini göstermiştim. Şimdi görüyoruz ki, tarihselci metod da tuhaf bir biçimde benzer bir sosyolojik teoriyi içermektedir: Toplumun zorunlu olarak değişeceği, fakat önceden belirlenmiş değişmez bir yol boyunca ve kaçınılmaz zorunluluk tarafından önceden belirlenmiş aşamalardan geçerek değişeceği teorisi.

“Bir toplum kendi hareketini belirleyen tabii kanunu bulduğu zaman bile kendi evriminin tabii evrelerini ne atlayabilir, ne de üzerlerine bir çizgi çizerek onlardan kurtulabilir. Fakat şunu pekâlâ yapabilir: Doğum sancılarını kısaltabilir ve azaltabilir.” Marx’a² ait bu formülasyon, tarihselcilerin konumunu mükemmel bir şekilde dile getiriyor. Ne eylemsizliği, ne de gerçek kaderciliği benimsemesine rağmen tarihselcilik, kapağı dayanan (impending) değişimleri değiştirme girişimlerinin beyhûde olduğunu anlatır: Kaderciliğin özel bir türü, tarihin trendlerine ilişkin bir kadercilik bu. “Filozoflar, dünyayı yalnızca çeşitli şekillerde yorumlamakla kaldılar: Halbuki asıl amaç onu *değiştirmektir*”³ şeklindeki eylemci (activist) öğüdün, değişme üzerindeki vurgulaması nedeniyle (“dünya” kelimesinin burada gelişen insan toplumu anlamına geldiği göz önünde tutulursa) tarihselciler nezdinde çok sempati toplayabileceği doğrudur. Fakat o tarihselciliğin en önemli doktrinleriyle çalışma halindedir. Çünkü artık şimdi gördüğümüz gibi, şunu söyleyebiliriz: “Tarihselci, sosyal gelişmeyi yalnızca yorumlayabilir ve çeşitli yollardan ona yardımcı olabilir; halbuki onun asıl söylemek istediği, *hiç kimsenin onu değiştiremeyeceğidir*.”

18. ANALİZİN SONUCU

Son formülleştirmelerim, tarihselciliği eleştirmeye geçmeden önce onun konumunu mümkün olduğu kadar kesin ve inandırıcı bir biçimde özetlemek diye ortaya koyduğum niyetimden sapmış olduğum duygusunu uyandırabilir. Zira bu formülasyonlar, bazı tarihselcilerin iyimserlik veya eylemciliğe (activism) doğru olan eğilimlerinin, bizzat tarihselci analizin ortaya koyduğu sonuçlar tarafından safdışı bırakıldığını göstermeye çalışıyor. Bu, tarihselciliğin tutarsız olduğu şeklindeki suçlamayı ima ediyor görünebilir. Ve, bir sergilemeye eleştiri ve alayın (irony) karışmasına izin vermek hakkaniyete uygun düşmez diye itiraz edilebilir.

Bununla beraber bu serzenişin haklı olduğunu sanmıyorum. Ancak ilk planda iyimser veya eylem taraftarı (activist) olup da ondan sonra tarihselci olanlar, benim sözlerimi hasmâne bir anlamda eleştirici diye kabul edebilirler. (Bu duyguya kapılan çok sayıda insan olacaktır ki, bunlar tarihselciliğe esas itibariyle iyimserliğe veya eylemciliğe olan eğilimlerinden dolayı kapılmışlardır). Fakat ilk planda tarihselci olanlara benim sözlerim, kendi tarihselci doktrinlerinin bir eleştirisi olarak değil, sadece bu doktrinleri iyimserliğe veya eylemciliğe bağlama girişimlerinin bir eleştirisi olarak görünse gerektir.

Takdir edileceği gibi eylemcilik taraftarlığının (activism) her biçimi değil, sadece onun bazı çok aşırı biçimleri tarihselcilikle bağdaşmaz diye eleştirilmiştir. Halis bir tarihselci şöyle düşünür: Bir tabiatçı (naturalistic) metoda kıyasla tarihselcilik değişme, süreç ve hareket üzerindeki vurgulaması sebebiyle aktiviteyi şüphesiz teşvik eder; fakat bilimsel bir bakış açısından her türlü faaliyeti gözü kapalı bir biçimde makul olarak kabul etmeyeceği de kesindir. Birçok mümkün faaliyet çeşidi gerçekçi değildir ve başarısızlıkları bilim tarafından önceden görülebilir. Kendisinin veya diğer tarihselcilerin faydalı faaliyet olarak kabul edebilecekleri şeyler konusunda bazı sınırlamalar yapmalarının ve tarihselciliğin açık-seçik bir analizi için sınırlamalar üzerine bir vurgulamanın gerekli oluşunun sebebinin işte bu olduğunu söyleyecektir. Hatta (geçen kesimdeki) iki Marxist alıntının yekdiğeriyle çelişmeyip, birbirini tamamlayıcı nitelikte olduklarını, her ne kadar ikincisi (ve daha eski olanı) kendi başına ele alındığında belki de biraz fazla eylemci (activist: etkinlikçi) görünse de onun makul sınırlarının birincisi tarafından çizildiğini; ve eğer ikincisi aşırı radikal eylemcilere çekici gelmiş ve onları tarihselciliğe kucak açmada etkilemiş ise, ikincisinin de onlara faaliyetin makul sınırlarını öğretmiş olması (bu arada sempatilerinin kaybolmasına da yol açabildiği halde) gerektiğini bile söyleyebilir.

Bu sebeplerden dolayı bana öyle görünüyor ki, sergileme çabam haksız olmayıp, sadece aktivizm bakımından zemini temizlemekle kalmaktadır. Aynı şekilde geçen kesimdeki tarihselci iyimserliğin, yalnızca inanca dayanabileceği (çünkü aklın daha iyi bir dünya meydana getirmede bir rolü olabileceği reddedilmektedir) hususuna ilişkin diğer sözlerimin de tarihselciliğin hasmâne bir eleştirisi olarak düşünülebileceğini sanmıyorum. Önceden iyimser (optimist) veya akılcı (rationalist) olanlara hasmâne görünebilir. Fakat tutarlı bir tarihselci, bu analizde, gerek alışılmış biçimleriyle iyimserlik ve kötümserliğin, gerekse akılcı-

lığın romantik ve ütöpik karakterlerine karşı sadece faydalı bir uyarı özelliği görecektir. O ısrarla gerçekten bilimsel bir tarihselciliğin bu tür unsurlardan bağımsız olması gerektiğini ve tıpkı çekim kanununa boyun eğmek zorunda olduğunuz gibi, gelişmenin mevcut kanunlarına da düpedüz uymak zorunda olduğumuzu söyleyecektir.

Tarihselci hatta daha da ileri gidebilir ve benimsenecek en mâkul tutumun, *kişinin kendi değerler sistemini, kapıya dayanıp zorlayan değişmelerle uyusacak şekilde ayarlaması* olduğunu ekleyebilir. Bu yapılırsa, kişi haklı bir iyimserliğe ulaşır: çünkü o zaman böyle bir değerler sistemiyle yargılanacak bir değişiklik, artık zorunlu olarak, daha iyiye doğru yol alan bir değişme halini alacaktır.

Bu türden fikirler bazı tarihselciler tarafından gerçekten beslenmiş ve hatta son derece tutarlı (ve gayet popüler) bir tarihselci ahlâk teorisi oluşturacak şekilde geliştirilmiştir: Ahlâkî olarak iyi olan, ahlâkî olarak ilerleyici (progressive: müterakki) olandır; yani ahlâkî olarak iyi olan, gelecek dönemde benimsenecek olan davranış kalıplarına uyum sağlamada kendi zamanının ilerisinde olandır.

“Ahlâkî modernizm” veya “ahlâkî gelecekçilik” (moral futurism) diye ifade edilebilecek olan tarihselci ahlâk teorisi (ki bir kopyası da estetik modernizm veya estetik gelecekçilikte görülebilir)* tarihselciliğin tutuculuk aleyhtarı tutumuyla tam bir uyuşma halinde olduğu gibi, değerlerle ilgili bazı soruların (“objektiflik ve değerlendirme” üzerine olan 6. kesime bakınız) cevabı olarak da gözönüne alınabilir. Hepsinden önemlisi bu teoriye —bu çalışmada yalnızca bir metod doktrini olması yönünden ciddi bir şekilde incelenen— tarihselciliğin, dört başı imamur bir felsefî sistem oluşturacak şekilde genişletilip geliştirilebileceğinin bir göstergesi olarak bakılabilir. Yahut başka türlü ifade edilirse tarihselci metodun, dünyanın genel bir felsefî yorumunun bir parçası olarak doğmuş olabileceği imkânsız gibi görünmüyor. Zira hiç şüphesiz, mantıkî açıdan olmasa da tarihî açıdan metodolojiler genellikle felsefî görüşlerin yan ürünleri olmuşlardır. Bu tarihselci felsefeeri başka yerde incelemeyi düşünüyorum⁴. Burada, yukarıda sergilenen şekliyle tarihselci metodoloji doktrinlerini sadece eleştirmekle yetineceğim.

¹Bu kesimin ilk iki paragrafı, 1944'de kağıt kıtlığından dolayı kitabın dışında bırakılan daha uzun bir pasajın yerini tutsun diye kitaba alınmaktadır.

²Capital (Kapital)'in önsözünden.

³Bu öğüt de Marx'a aittir. (Theses on Feuerbach; Feuerbach Üzerine Tezler) Yukarıda 1. kesimin sonuna bakınız.

*Bu cümledeki "ahlâkî" kelimesi "iyi bulma"; "estetik" kelimesi ise "güzel bulma" anlamında düşünülmelidir.

⁴Bunun yayılmasından sonra geçen zaman içinde The Open Society and Its Enemies (Açık Toplum ve Düşmanları) yayınlandı. (Londra 1945; Princeton 1950, Londra 1952, 1957'de gözden geçirilmiş baskıları, Londra 1961'de de dördüncü baskısı yapıldı). Burada, bu kitabın özellikle "The Moral Theory of Historicism", (Tarihselciliğin Ahlâki Teorisi) başlığını taşıyan 22. bölümüne atıfta bulunuyorum.

III

TABIATÇILIK ALEYHTARI DOKTRİNLERİN ELEŞTİRİSİ

6

19. BU ELEŞTİRİNİN PRATİK AMAÇLARI

bilimsel araştırmanın hakiki motifi bilmek arzusu, yani tamamen teorik veya “aylakça” bir merak mıdır? Yoksa bilimi hayat mücadelesinde ortaya konan pratik problemlerin çözümüne yarayan bir araç olarak mı anlamalıyız? Bu, burada hakkında bir hükme varılması gerekmeyen bir sorudur. Bilimsel araştırmanın ancak sağlam bir yatırım olduğu anlaşıldığı takdirde tasvib edilebileceğini ileri süren ve maalesef tekrar moda haline gelen dar görüşe karşı yaptıkları mücadelede “saf” veya “temel” araştırma hakları savunucularının her türlü desteğe layık olduklarını kabul etmek gerekir.¹ Fakat (benim de kişisel olarak eğitilmiş olduğum) bilimin, en çok insanoğlunun şimdiye kadar tanıyabildiği en büyük ruhi maceralardan biri olarak önem taşıdığı şeklindeki bir dereceye kadar aşırı görüş bile, ister uygulamalı, ister saf (pure) her çeşit bilimin ilerlemesi için pratik problemler ve pratik testlerin önemini kabul etme anlayışıyla biraraya getirilebilir; çünkü gerek kamçı, gerekse dizgin görevi görmesiyle uygulamanın bilimsel spekülasyon (speculation) için paha biçilmez bir değeri vardır. Kant’ın şu sözünü takdir etmek için insanın pragmatizmi benimsemiş olması gerekmez: “Her merak dürtüsüne kapılmak ve araştırmaya olan ihtirasımızın, yeteneğimizi sınırlarından başka birşeyle sınırlanmasına izin vermemek: Bu, zihnin bilginliğe (scholarship) yakışmayan bir oburluğunu gösterir.

Ancak bilgeliktir (wisdom: hikmet, irfan, akıl) ki, boy gösteren sayısız problem arasından çözümleri insanoglu için önemli olanları seçip-alma meziyetine sahiptir.”²

Bu ifadenin biyolojik ve hatta belki de daha çok sosyal bilimlere uygunluğu açıktır. Pasteur’un biyolojik bilimler reformu, kısmen endüstriyel ve tarımsal olan hayli pratik nitelikteki problemlerin teşviki altında uygulamaya sokulmuştu. Ve günümüzde sosyal araştırmanın kanser araştırmalarını bile geride bırakan pratik bir ivediliği (urgency: aciliyet) vardır. Profesör Hayek’in dediği gibi “İktisadî analiz, hiçbir zaman sosyal olayların neden ve niçini hakkındaki kendi başına buyruk bir zihni merakın ürünü olmamış, aksine çok derin hoşnutsuzlukların ortaya çıkmasına yol açan bir dünyanın yeni baştan kurulması yönündeki çok ivedi bir ihtiyaçtan doğmuştur”³ ve bu anlayışı henüz benimsememiş olan iktisat dışındaki bazı sosyal bilimler de ulaştıkları sonuçların kısırlığıyla, spekülasyonlarının nasıl ivedilikle pratik kontrole muhtaç olduğunu göstermektedirler.

Pratik problemlerin özendiriciliğine olan ihtiyaç, bilimsel araştırma metodları üzerine, özellikle burada daha çok ilgili olduğumuz *genelleyci veya teorik sosyal bilimlerin metodları* üzerine yapılan incelemeler göz önüne alındığında da aynı şekilde açıktır. Metod üzerindeki en verimli tartışmalar, daima araştırmacının karşılaştığı belirli bazı pratik problemler tarafından ilham edilmiştir ve bu şekilde ilham edilmemiş olan metod üzerindeki hemen hemen bütün tartışmalar, pratik nitelikteki araştırmacının gözünde metodolojiyi itibardan düşüren mâlum yararsız incelik atmosferiyle karakterize olmuştur. Kabul edilmelidir ki, pratik nitelikleri daha ağır basan türdeki metodolojik tartışmalar sadece faydalı olmakla kalmayıp, aynı zamanda gereklidir. Bilimin kendisinde olduğu gibi, metodun gelişmesi ve ilerlemesinde de yalnızca deneme ve yanılma yoluyla öğreniriz ve yanlışlarımızı bulabilmek için başkasının eleştirisine ihtiyacımız vardır. En önemlisi de bu eleştiridir; zira yeni metodların ortaya çıkması köklü ve ihtilalci nitelikte bir değişikliğin habercisi olabilir. Bütün bunlar, matematiksel metodların iktisada sokulması, ya da “sübjektif” veya “psikolojik” denen metodların değer teorisine sokulması gibi örneklerle örneklendirilebilir. Daha yeni bir örnek, bu teorinin metodları ile istatistiksel metodların kombine edilmesidir (“talep analizi”). Metoddaki bu son devrim, kısmen uzun süre devam eden ve büyük ölçüde eleştirel olan tartışmaların ürünüydü ki, bu hiç şüphesiz, metod incelemelerini savunan biri için cesaret verici bir olgudur.

Hem sosyal bilimlerin, hem de onların metodunun incelenmesine pratik bir yaklaşım tarzı, tarihselci metodları kullanarak sosyal bilimlere politikacının elinde güçlü bir araç haline dönüştürebileceklerini uman çok sayıda tarihselcilik izleyicisi tarafından desteklenmiştir. İşte sosyal bilimler için böyle pratik bir görevin kabul edilmesidir ki, tarihselciler ile onların bazı muhalifleri arasında ortak diyebileceğimiz bir tartışma zemini sağlamaktadır. Ve ben bu ortak zemin üzerinde tarihselciliği vadettiği sonuçları verme gücünden yoksun sefil (poor: fakir, yoksul) bir metod olarak eleştirmek üzere kendi yerimi almaya hazırım.

20. SOSYOLOJİYE TEKNOLOJİK YAKLAŞIM

Her ne kadar bu çalışmadaki konum, başarılı olduklarına inandığım ve daha fazla ve daha bilinçli bir biçimde geliştirilmelerini öğütlediğim metodlardan çok, katılmadığım bir metod doktrini (öğreti) olan tarihselcilik ise de, okuyucuya kendi şahsî eğilimimi göstermek ve eleştirilerimin altında yatan bakış açısını açığa vurmak için, önce kısaca başarılı metodlardan söz etmek faydalı olacaktır. Kolaylık olsun diye bu metodlara “piecemeal technology” (*lehimci tarzı teknoloji*)* adını vereceğim.

“Sosyal teknoloji” (social technology) teriminin (ve hatta ondan daha fazla olarak gelecek kesimde takdim edilecek olan “sosyal mühendislik”⁴ teriminin) şüphe uyandırması ve kendilerine kollektivist plançıların ve hatta “teknokratlar”ın “sosyal projeleri”ni (social blueprints) hatırlattığı kimselerin midelerini bulandırması beklenir. Bu tehlikenin farkındayım ve bundan dolayı da hem arzulanmayan çağrışımları bertaraf etmek, hem de eleştirel analizle birleştirilmiş (kimi zaman kullanılan bir ifadeyle) “lehimci tarzı tamir”in (piecemeal tinkering) tabii bilimlerde olduğu kadar sosyal bilimlerde de pratik sonuçlara ulaşmanın esas yolu olduğu şeklindeki kanaatimi dile getirmek üzere “piecemeal” (“lehimci tarzı” veya “parça parça”) kelimesini ekledim. Sosyal bilimler sosyal ıslahat için yapılan önerilerin eleştirilmesi sayesinde; veyahut daha açık ifade edilirse, belirli bir iktisadî veya siyasî aksiyonun umulan ya da arzulan bir sonucu verip vermeyeceğini öğrenmek için yapılan teşebbüsler sayesinde çok büyük gelişmeler kaydetmiştir.⁵ Gerçekte klasik bir yaklaşım olduğu söylenebilecek olan bu yaklaşım, benim sosyal bilimlere teknolojik yaklaşım veya “lehimci tarzı sosyal teknoloji” (piecemeal social technology) derken düşündüğüm şeydir.

Sosyal bilimlerde alanındaki teknolojik problemler, “özel” veya “kamusal” bir karakterde olabilir. Meselâ iş idaresi tekniği üzerindeki, yahut iyileştirilmiş çalışma şartlarının çıktıya olan etkisi üzerindeki araştırma ve incelemeler, birinci gruba girer. Hapishane reformu veya evrensel sağlık sigortasının veya mahkemeler vasıtasıyla fiyatları düzenlemenin veya yeni ithalat vergileri ihdas etmenin vs. meselâ gelir eşitliği üzerindeki etkilerine ilişkin araştırma ve incelemeler ise, ikinci gruba girer. İktisadî dalgalanmaları kontrol imkânı; veya devletin üretimi yönetmesi anlamında merkezi “planlama”nın, idarenin demokratik yoldan etkin bir biçimde kontrol edilmesi ilkesiyle bağdaşıp bağdaşmadığı meselesi, veya Ortadoğuya demokrasiyi nasıl ihraç etmek istediği meselesi gibi günümüzün çok ivedi bazı pratik sorunları da aynı şekilde bu ikinci gruba yer alır.

Pratik teknolojik yaklaşım üzerindeki bu vurgulama, pratik problemlerin analiz edilmesinden doğabilecek herhangi bir teorik problemin dışarda bırakılması gerektiği anlamına gelmez. Aksine, teknolojik yaklaşımın tam anlamıyla teorik türden önemli problemlerin doğmasına yol açmada verimli bir rol oynayacağı, benim ana fikirlerimden bir tanesidir. Fakat problem seçme gibi temel bir işte bize yardım etmesinin yanı sıra, teknolojik yaklaşım spekülatif (speculative) eğilimlerimizi de bir disipline sokar. (O spekülatif eğilimler ki, özellikle sosyolojinin kendisinde bizi metafizik alanına sürüklemeye eğilimindedirler). Zira o bizi, teorilerimizi, açık seçiklik ve pratik test edilebilirlik standartları gibi belirli standartlara uydurmaya zorlar. Benim teknolojik yaklaşım hakkındaki ana düşüncem belki de şu şekilde ifade edilebilir: Sosyoloji (ve hatta belki de genel olarak sosyal bilimlerde) “Newton’unu veya Darwin’ini”⁶ değil, Galileo’sini veya Pasteur’ünü aramalıdır.

Bu ve tabii bilimlerle sosyal bilimlerin metodları arasındaki benzerliğe daha önce yapmış olduğum atıflar, muhtemelen “sosyal teknoloji” veya “sosyal mühendislik” gibi terimleri seçmemizin (hem de “piece-meal” kelimesiyle ifade edilen önemli nitelemeye rağmen) tahrik ettiği kadar büyük bir muhalefete yol açacaklardır. Bundan dolayı, dogmatik bir metodolojik tabiatçılığa veya (Profesör Hayek’in terimini kullanırsak) “bilimcilik”e (scientism) karşı verilen kavganın önemine bütünüyle katıldığını söylemem yerinde olacaktır. Bununla beraber, fena halde kötüye kullanıldığını ve bazı çevrelerde kötü temsil edildiğini kabul etmemize rağmen, verimli olduğu müddetçe bu benzerlikten neden yararlanmamamız gerektiğini anlamıyorum. Üstelik bu dogmatik tabii

atçılara karşı, onların saldırdıkları bazı metodların tabii bilimlerde kullanılan metodlarla temelde aynı olduğunu gösteren bir argümandan daha güçlü bir argüman zor ileri sürülebilir.

Bizim teknolojik yaklaşım dediğimiz şeye ilk bakıştaki bir itiraz da onun sosyal düzene karşı “eylemci” (activist) bir tutumun benimsenmesini içermesi (1. kesime bakınız); ve bu sebeple bizi müdahalecilik aleyhtarı veyahut “edilginlik taraftarı” (passivist) görüşe, yani eğer mevcut sosyal ve iktisadî şartlardan memnun değilsek, bunun onların nasıl çalıştığını ve aktif müdahalenin işleri neden yalnızca daha berbat edebileceğini anlamamızdan ileri geldiği şeklindeki görüşe karşı peşin fikirli kılma eğilimi taşımasıdır. Bu “edilginlik taraftarı” görüşe kesinlikle sempati duymadığımı ve evrensel bir müdahalecilik aleyhtarı politikanın savunulamaz olduğuna inandığımı kabul ederim. Bu savunulmazlık saf mantıkî bakımdan dahi geçerlidir; çünkü bu politikanın taraftarları, müdahaleyi önlemeyi hedef alan siyasî müdahaleyi tavsiye etmek zorundadırlar. Bununla beraber teknolojik yaklaşım mevcut haliyle bu konuda nötrdür (aslında da öyle olması gerekir) ve hiçbir şekilde müdahalecilik aleyhtarlığıyla bağdaşmaz değildir. Aksine müdahalecilik aleyhtarlığının bir teknolojik yaklaşım içerdiğini düşünüyorum. Zira müdahaleciliğin işleri daha berbatlaştıracağını iddia etmek, belirli bazı siyasî aksiyonların belirli bazı sonuçları, yani arzulanan sonuçları veremeyeceğini söylemek demektir ki, diğer taraftan herhangi bir teknolojinin en karakteristik görevlerinden biri de *neyin gerçekleştirilemeyeceğini göstermektir*.

Bu nokta daha yakından ele alınmaya değer. Başka bir yerde gösterdiğim gibi⁷, her tabii kanun *şöyle şöyle birşey meydana gelemez* şeklinde ifade edilebilir; yani “kalburla su taşınmaz” atasözünün kalıbına uygun bir cümleyle... Meselâ enerjinin sakınımı kanunu “Kesintisiz bir hareket makinası yapamazsınız” cümlesiyle, entropi kanunu “Yüzde yüz etkin makina yapamazsınız” cümlesiyle ifade edilebilir. Tabii kanunları formüle etmenin bu yolu, onların teknolojik anlamlarını belirgin hale getirir ve o sebeple de tabii kanunların “teknolojik şekli” diye isimlendirilebilir. Eğer şimdi müdahalecilik aleyhtarlığını bu ışık altında düşünürsek, onun pekâlâ aşağıdaki şekildeki cümlelerle ifade edebileceğini derhal görürüz: “Şu şu sonuçları elde edemezsiniz”, veya belki de “Şu şu hedeflere, şu şu etkiler olmadan ulaşamazsınız” gibi. Ama bu da müdahalecilik aleyhtarlığının tipik bir *teknolojik doktrin* olduğunun söylenebileceğini gösterir.

Elbette ki, sadece sosyal bilimler alanında durum böyle değildir. Aksine bizim analizimizin önemi, tabii (doğal) ve sosyal bilimler arasındaki gerçekten temel bir benzerliğe dikkat çekmesi gerçeğinde yatar. Tabii bilimlerin kanun ve hipotezlerine benzeyen sosyolojik kanun ve hipotezler bulunduğunu düşünüyorum. (“Tarihsel kanunlar” denenlerin dışında) böyle sosyolojik kanunlar veya hipotezlerin varlığından ekseriya şüphe edildiği için⁸ şimdi birkaç örnek vereceğim: “Hem tarımsal mallara gümrük vergileri koyup, hem de aynı zamanda hayat pahalılığını düşüremezsiniz.” “Bir sanayi toplumunda belirli bazı üretici baskı gruplarını örgütlediğiniz kadar başarıyla tüketici baskı gruplarını örgütleyemezsiniz.” “Rekabet fiyatlarının temel fonksiyonlarını yerine getiren bir fiyat sistemine sahip merkezî planlı bir toplum olamaz.” “Enflasyonsuz tam istihdama ulaşamazsınız.” Başka bir örnek grubu güç politikası alanından alınabilir: “Hedeflenen amaçlar bakımından arzulanmayan bazı yansımalarla yol açmadan bir siyasî reformu uygulamaya sokamazsınız” (Bu sebeple onlara hazırlıklı olmalısınız). “Bir siyasî reformu, karşı güçleri kabaca o reformun genişliğiyle orantılı bir derecede güçlendirmeden uygulamaya sokamazsınız.” (Bunun, “Daima statükoya bağlı çıkarlar vardır” ifadesinin teknolojik nitelikteki tabii sonucu olduğu söylenebilir). “Bir reaksiyona sebep olmadan ihtilal yapamazsınız.” Bu örneklerle, Eflatun’un “ihtilaller kanunu” (*Republic*’in sekizinci kitabından) ve Lord Acton’un bozulma kanunu” diye adlandırılacak olan iki örnek daha ekleyebiliriz: “Eğer yönetici sınıf iç çekişmeler ve savaşta yenilgi dolayısıyla zayıflamamışsa, başarılı bir ihtilal yapamazsınız.” “Bir insanı, gücünü kötüye kullanma ayartısına kapılmasına yol açmadan, diğer insanlar üzerinde iktidar sahibi kılamazsınız: Öyle bir ayartı ki, bu kabaca kişiye tevdi edilen güç oranında yükselir ve pek az kişi ona karşı durabilir.”⁹ Formülasyonları hiç şüphesiz ıslah edilecek bir hayli şey bırakan bu hipotezler lehinde bulunabilecek delillerin gücü hakkında, burada herhangi bir varsayımda bulunulmamaktadır. Onlar, lehimci tarzı bir teknolojinin tartışmaya ve ispatlamaya yeltenebileceği türdeki önermelere birer örneklerdir, o kadar.

21. ÜTOPYACI MÜHENDİSLİĞE KARŞI LEHİMCİ TARZI MÜHENDİSLİK

“Mühendislik (engineering)¹⁰ terimine bağlanan uygunsuz çağrışımlara rağmen, lehimci tarzı teknolojinin sonuçlarının pratik uygulamasını ifade etmek için “lehimci tarzı sosyal mühendislik” (piecemeal

social engineering) terimini kullanacağım. Bu terim, bir amaca veya hedefe ulaşmak için mevcut bütün teknolojik bilgiyi¹¹ bilinçli bir biçimde kullanan gerek özel (private), gerekse kamusal (public) her türlü sosyal faaliyeti kavrayan bir terime ihtiyaç olmasından dolayı faydalıdır. Lehimci tarzı sosyal mühendislik, amaçları teknolojinin alanının ötesinde görmesi bakımından fizik mühendisliğine benzer. (Teknolojinin amaçlar hakkında söyleyebileceği tek şey, onların birbiriyle bağdaşır nitelikte olup olmadıkları veya gerçekleştirilebilir nitelikte olup olmadıklarıdır). Bu hususta o, insan faaliyetlerinin amaçlarını tarihsel güçlere bağımlı ve bu sebeple de kendi alanı içinde kabul eden tarihselcilikten ayrılır.

Tipki fizik mühendisinin ana görevinin makineleri icad etmek, plan ve projesini çizmek, yeniden düzenlemek ve bakımını yapmak olması gibi, lehimci tarzı sosyal mühendisin görevi de sosyal kurumları tasarlayıp kurmak, yeniden düzenlemek ve zaten mevcut olanları çalıştırmaktır. “Sosyal kurum” terimi burada gerek özel, gerekse kamusal karakterdeki kuruluşları içermek üzere çok geniş bir anlamda kullanılmıştır. Bu haliyle onu ister küçük bir dükkan, ister bir sigorta şirketi niteliğindeki bir işyerini, aynı şekilde bir okulu, bir “eğitim ve öğretim sistemi”ni, bir polis gücünü, bir kiliseyi veya bir mahkemeyi anlatmak için kullanacağım. Lehimci tarzı teknolojiçi (teknikbilimci) veya mühendis, sosyal kurumların ancak azınlıkta kalan bir kısmının bilinçli bir şekilde planlanıp kurulduğunu, büyük çoğunluğunun ise insan eylemlerinin planlanmamış sonuçları olarak kendi başına “oluşturduğunu” kabul eder.¹² Fakat bu önemli olgudan ne kadar çok etkilenmiş olursa olsun bir teknolojiçi ve mühendis olarak onlara “fonksiyonel” veya “araçsal” (instrumental) bir açıdan bakacaktır.¹³ Onları, bazı amaçlara ulaştıran araçlar, ya da bu amaçlara hizmet edebilecek bir şekle dönüştürülen şeyler olarak görecektir. Yani bir organizma olmaktan çok bir makina şeklinde görecektir onları. Pek tabii bu, onun kurumlar ile fiziksel araçlar arasındaki temel farkları gözden kaçıracağı anlamına gelmez. Aksine teknolojiçi, benzerlikleri olduğu kadar farklılıkları da incelemeli ve ulaştığı sonuçları hipotezler şeklinde ifade etmelidir. Ve gerçekte, aşağıdaki örnekle de gösterileceği gibi, kurumlar hakkında teknolojik formlar içinde hipotezler formüle etmek hiç de zor değildir: “Kusursuz kurumlar, yani işletmeleri çok büyük ölçüde şahıslara dayanmayan kurumlar kuramazsınız. Kurumlar en çok, kurumların kuruldukları amaçlar için çalışan ve başarının büyük ölçüde şahsî inisiya-

tif ve bilgilerine bağlı olduğu kimselere yardım ederek şahsî unsurların belirsizliğini azaltabilir. (Kurumlar istihkanlar gibidirler. İyi planlanıp kurulmaları ve yeterince adamla donatılmaları gerekir).¹⁴

Lehimci tarzı mühendisin karakteristik yaklaşımı budur. Her ne kadar belki de toplumu “bir bütün olarak” ilgilendiren —meselâ toplumun genel refahı gibi— bazı idealler de besleyebilir ise de, onu bir bütün olarak yeni baştan kurma metoduna inanmaz. Onun amaçları ne olursa olsun, o onları her zaman için aşılmaya hazır küçük ayarlamalar ve yeniden ayarlamalarla gerçekleştirmeye çalışır. Onun belirli şahıslar veya grupların elinde servet veya güç birikimi sağlamak, veya servet ve gücün dağılımını sağlamak, veyahut kişi ve grupların belirli “haklar”ım korumak, vs. gibi çok çeşitli amaçları olabilir. Bundan dolayı kamusal veya siyasal sosyal mühendisliğin, totaliterinden tutun da liberaline kadar birbirinden çok farklı eğilimleri olabilir. (Lehimci tarzı reform için hazırlanmış çok boyutlu liberal programların örnekleri W. Lippman tarafından “Liberalizmin Takvimi” başlığı altında verilmiştir).¹⁵ Lehimci tipi mühendis, tıpkı Sokrates gibi, ne kadar az şey bildiğini bilir. Bilir ki, biz ancak yanlışlarımız sayesinde öğreniriz. Buna uygun olarak, yolunu adım adım, gerçekleşen sonuçları umulan sonuçlarla dikkatlice mukayese ederek ve reformların istenmeyen kaçınılmaz sonuçları konusunda daima tetikte bulunarak açacaktır. Sebep ve sonuçları birbirinden ayırmasını ve gerçekte ne yapmakta olduğunu bilmesini imkânsız kılacak genişlik ve karmaşıklıkta reformları üstlenmekten ise kaçınacaktır.

Bu nitelikteki “lehimci tarzı tamir” (piecemeal tinkering), birçok “aktivistler”in siyasî mizacıyla uyuşmaz. Onların da yine bir “sosyal mühendislik” programı olarak tanımlanan programlarına “bütüncü” veya “ütopyacı mühendislik” adı verilir.

Bütüncü (holistic) yahut ütopyacı sosyal mühendislik, lehimci tipi sosyal mühendisliğin aksine, asla “özel” karakterde olmayıp daima “kamusal” (public) karakterdedir. O, belirli bir plan ve projeye göre “toplumun bütünü” yeniden şekillendirmeyi hedef alır. O “anahtar mevkileri ele geçirmeyi”¹⁶ ve “devletin gücünü... devlet neredeyse toplumla özdeş hale gelinceye değin”¹⁷ genişletmeyi ve dahası bu “anahtar mevkiler”den, gelişen toplumun geleceğini şekillendiren tarihsel güçleri kontrol etmeyi amaçlar; ya bu gelişmeyi durdurarak yahut bu olmazsa onun akış yönünü önceden görüp toplumu ona intibak ettirerek...

Lehimci tarzı yaklaşımın alanına herhangi bir sınır çizmediğimiz göz önüne alınınca, burada tasvir ettiğimiz lehimci tarzı ve bütüncü yaklaşımların temelde farklı olup olmadıkları da muhtemelen sorulabilir. Meselâ anayasal reform, burada anlaşılan haliyle pekâlâ lehimci tarzı yaklaşımın alanı içinde yer alır. Ayrıca bir seri lehimci tarzı reformun, tek bir genel eğilim, meselâ daha ileri derecede bir gelir eşitliği yönündeki bir eğilim tarafından ilham edilmesinin mümkün olabileceğini de reddedecek değilim. Bu yoldan, lehimci tarzı metodlar, genellikle “toplumun sınıf yapısı” denen şeyde değişikliklere önayak olabilirler. Böyle olunca, lehimci tarzı mühendisliğin bu daha iddialı çeşitleri ile bütüncü veya ütopyacı yaklaşım arasında herhangi bir fark var mıdır, diye sorulabilir. Ve bu soru, önerilen bir reformun muhtemel sonuçlarını hesaplamaya çalışırken, lehimci tarzı teknolojinin herhangi bir tedbirin toplumun “bütünü” üzerindeki etkilerini tahmin etmek için elinden gelen herşeyi yapması gerektiğini düşündüğümüzde daha da mâkul hale gelir.

Bu soruya cevap vermeye çalışırken, iki metod arasında hassas bir ayırım çizgisi çizmeye yeltenmeyecek, onun yerine bütüncülük taraftarı ile lehimci tarzı teknolojinin toplumu ıslah işine çok farklı olan bakış açılarını açıklığa kavuşturmaya çalışacağım. Bütüncülük taraftarları, çok fazla mütevazidir diye lehimci tarzı yaklaşımı reddederler. Bununla beraber, onların bu reddedişleri, yaptıklarıyla pek uyuşmaz. Zira uygulamada onlar, daima hem de ihtiyatlı ve özeleştirili karakterine de aldırmadan özde lehimci tarzında bir metodolojinin biraz gelişigüzel ve kaba-saba, ama aynı zamanda ihtiraslı ve acımasız bir tatbikatına başvurmurlar. Sebebi de, uygulamada bütüncü metodun imkânsızlığının ortaya çıkmasıdır. Teşebbüs edilen bütüncü değişiklikler ne kadar büyükse, amaçlanmayan ve büyük ölçüde umulmayan geri tepmeleri de o kadar büyük olur ve bütüncü mühendisi, lehimci tarzı derme-çatma ıslah çarelerine başvurmaya zorlar. Gerçekten de bu günü kurtarma çabası, daha mütevazî ve dikkatli olan lehimci tarzı müdahaleden çok merkezî yahut kollektivist planlamanın özelliğidir ve bu özellik, sürekli olarak, ütopyacı mühendisi daha önce yapmayı amaçlamadığı şeyleri yapmaya, yani hiç sevmediği o *plansız planlama* fenomenine sürükler. Böylece uygulamada ütopyacı ve lehimci tarzı mühendislikler arasındaki farkın, bir ölçek ve alan farkından çok, ihtiyatlılık ve kaçınılmaz sürprizlere hazırlık noktasında ortaya çıkan bir fark olduğu anlaşılmaktadır. Hatta denebilir ki, uygun rasyonel sosyal reform metodları konusundaki iki

doktrini mukayese ederken ümit etme eğiliminde olduğumuz şeyin aksine, uygulamada, bu iki *metod*, ölçek ve alan dışındaki bakımlardan ayrılırlar. İnaniyorum ki bu iki doktrinden biri doğruyken, diğeri yanlışır ve hem ciddi, hem de kaçınılabılır yanlışlıklara sürükler niteliktedir. Yine inaniyorum ki, iki metoddan biri mümkünken, diğeri düpedüz yoktur, imkânsızdır.

Bundan dolayı ütopyacı ve bütüncü yaklaşım ile lehimci tipi yaklaşım arasındaki farklılıklardan biri şu şekilde ifade edilebilir: Lehimci tipi mühendis, reformun alanı hususunda kendi problemlerine açık bir zihinle saldırabilirken, bütüncü bunu yapamaz; zira o, topyekün bir yenden insanın mümkün ve gerekli olduğuna peşinen karar vermiştir. Bu olgunun çok uzaklara yayılan sonuçları vardır. O, ütopyacıyı, kurumsal kontrole sınırlar koyan bazı sosyolojik hipotezlere karşı; meselâ bu kesimde yukarıda söz konusu edilen ve şahıs unsurundan, “insan faktörü”nden ileri gelen belirsizliği dile getiren hipotez gibilerine karşı ön-fikirli kılar. Böyle hipotezleri *a priori* olarak reddetmesiyle, ütopyacı yaklaşım, bilimsel metodun ilkelerini ihlal etmiş olur. Diğer taraftan, insan faktörünün belirsizliğine bağlı problemlerin, ütopyacı istesin veya istemesin, insan faktörünü kurumsal araçlarla kontrol etmeye çalışmaya ve programını plana uygun olarak yalnızca toplumun dönüştürülmesini değil, fakat insanın da dönüştürülmesini kucaklayacak şekilde genişletmeye zorlar.¹⁸ “Bundan dolayı siyasî sorun, *insanın iç dürtülerini*, enerjilerini uygun stratejik noktalara yöneltecek ve bütün gelişme sürecini istenen istikamete yönlendirecek şekilde *organize etmektir*. Öyle görünüyor ki, bu programın, işe daha başlamadan başarısızlığı kabul eden bir anlam taşıdığı, iyi niyetli ütopyacının gözünden kaçmaktadır. Zira o, onun kadın ve erkeklerin yaşamasına elverişli yeni bir toplum yaratmamız, bu erkek ve kadınları bu yeni topluma uyacak şekilde “şekillendirme”miz gerektiği yönündeki arzusunu karşılar. Bu durum, açıkça, yeni toplumun başarısını veya başarısızlığını test etme imkânını ortadan kaldırır. Çünkü, böyle bir toplumda yaşamak istemeyenler, bunu yapmakla yalnızca daha henüz orada yaşayacak durumda olmadıklarını ve “insanî iç dürtüleri”nin daha fazla “organize edilme”ye ihtiyacı olduğunu kabul etmiş olurlar. Fakat test etme imkânı olmaksızın bir “bilimsel” metodun kullanıldığını iddia etmek boşunadır. Bütüncü yaklaşım, gerçek bir bilimsel tavırla bağdaşmaz niteliktedir.

Ütopyacı mühendislik bu çalışmanın esas konularından biri olmakla beraber, bundan sonraki üç kesimde tarihselciliğin yanısıra ele

alınmasını gerektiren iki sebep vardır. Birincisi, onun “lehimci tipi teknoloji”den ve “lehimci tipi mühendislik”ten kesin çizgilerle ayırt edilmesi gereken ve kollektivist (ya da merkezi) planlama adı altında son derece moda bir doktrin olmasıdır. İkincisi, ütopycılığın yalnızca lehimci tarzı yaklaşıma düşmanlığında tarihselcilğe benzemekle kalmayıp, çoğu kere tarihselci ideoloji ile güçbirliği etmesidir.

22. ÜTOPYACILIKLA KUTSUZ İTTİFAK

Benim “lehimci tipi teknoloji” ve “tarihselcilik” dediğim iki metodolojik yaklaşım arasında karşıtlık olduğu, Mill tarafından da açıkça kabul edilmiştir. “Sosyolojik araştırmanın iki çeşidi vardır.” diye yazmıştı Mill.¹⁹ “Birinci çeşitte ileri sürülen soru, meselâ şöyle bir sorudur: Evrensel olarak oy hakkı tanımanın toplumun mevcut şartları üzerindeki... etkisi ne olurdu? Fakat ikinci bir araştırma çeşidi de vardır... Bunda... soru, veri bir sebebin toplumun herhangi bir durumu içindeki etkisinin ne olduğu değil, genel olarak Toplum Durumlarını... meydana getiren sebeplerin neler olduğudur.” Mill’in “Toplum Durumları (States of Society)” dediği şeyin tıpatıp bizim “tarihsel dönemler” dediğimiz şeye karşılık olduğu düşünülürse, “sosyolojik araştırmanın iki çeşidi” arasındaki bu ayrımın da bizim lehimci tipi teknoloji ve tarihselcilik yaklaşımları arasında yaptığımız ayırma tekabül edeceği açıktır. Ve bu durum, Mill’in (Comte’un etkisi altında) birincisinden daha üstün olduğunu ilan ettiği ve “tarihsel metod” diye isimlendirdiği bir metodu kullandığını söylediği “sosyolojik araştırmanın iki çeşidi” üzerine anlattıklarım daha yakından izlediğimizde daha da belirginleşir.

Daha önce, (1, 17 ve 18. kesimlerde gösterildiği gibi, tarihselcilik “aktivizm”e zıt değildir. Hatta tarihselci bir sosyoloji, (Marx’ın dediği gibi) yeni bir tarihsel dönemin “doğum sancılarını kısaltma ve azaltmada yardımcı olabilecek bir teknoloji çeşidi olarak da yorumlanabilir. Gerçekten de Mill’in tarihsel metodu anlatışında, bu fikrin Marx’ınkine şaşılacak kadar benzer bir tarzda formüle edildiğini gösterebiliriz²⁰: “Şimdi özellikleri anlatılan metod aracılığıyla (...) sosyal ilerlemenin (...) kanunları aranacak olan metoddur. Bundan sonra, onun yardımıyla insan ırkının gelecekteki tarihinin çok uzak dönemlerine bakabilmekle kalmaz, aynı zamanda faydalı görüldüğü takdirde doğal ilerlemeyi hızlandırma-da... kullanılabilecek sun’î araçları belirlemeyi de başarabiliriz.²¹ Spekülatif sosyolojinin en yüksek branşına dayalı olan bu tarz pratik talimatlar, siyaset sanatının en asil ve en faydalı bölümünü oluşturacaktır.”

Bu paragrafın da gösterdiği gibi, benim yaklaşımımla tarihselcinin yaklaşımı arasındaki farkı belirleyen, birincinin sadece bir teknoloji olmasından çok, bir lehimci tarzı (piecemeal) teknoloji olmasıdır. Her ne kadar tarihselcilik de teknolojik nitelikte ise de onun yaklaşımı lehimci tipi değil, “bütüncü”dür.

Mill’in yaklaşımının bütüncü olduğu, “Toplum Durumu” (veya tarihsel dönem) demekle neyi anlatmak istediğini açıklarken çok belirgin bir biçimde ortaya çıkar: “Toplum durumu denen şey” diye yazar, “... bütün büyük sosyal olay ve olguların eş-anlı durumudur.” Bu olguların örnekleri çok çeşitlidir: “Sanayinin, servetin ve servet dağılımının durumu”, toplumun “sınıflara bölünmesi ve bu sınıfların birbirleriyle olan ilişkileri; sahip oldukları ortak inançlar... hükümet şekilleri ve kanun ve âdetleri arasında daha önemli olanları”. Toplu bir ifadeyle, Mill, toplum durumlarını aşağıdaki gibi karakterize eder: “Toplum durumları... fiziksel çerçevede değişik çağlar gibidirler; onlar yalnızca bir veya birkaç organ veya fonksiyondaki değil, *bütün organizmadaki şartlar* demektir.”²²

İşte bütüncülüktür ki, tarihselciliği, en radikal biçimde herhangi bir lehimci tipi teknoloji den ayrır ve onun bazı bütüncü veya ütopycacı sosyal mühendislik tipleriyle ittifakını mümkün kılar.

Şüphesiz bu biraz garip bir ittifaktır; çünkü (kesim 15’de) gördüğümüz gibi, tarihselcinin yaklaşımı ile sosyal mühendis veya teknolojinin (teknikbilimci) yaklaşımları arasında —tabii sosyal mühendisliği, plana göre sosyal kurumları kurma şeklinde anlarnamız şartıyla— çok belirgin bir uyumsuzluk vardır. Tarihselcilik açısından, bir meteorolojinin yaklaşımı yağmur yağdıran bir sihirbazmkine ne kadar kökten zıt ise, tarihselci yaklaşım da sosyal mühendisliğin her çeşidine aynı şekilde zıttır. Bu görüşe uygun olarak sosyal mühendisliğe (hatta lehimci tipi yaklaşıma) tarihselcilik tarafından ütopycacıdır diye hücum edilmiştir.²³ Buna rağmen tarihselciliğin, sık sık “yeni bir düzen için projeler” veya “merkezî planlama” gibi bütüncü veya ütopycacı sosyal mühendisliğe özgü fikirlerle düpedüz ittifak içinde olduğu görülür.

Bu ittifakın iki karakteristik temsilcisi Marx ve Eflâtun’dur. Bir kömürser olan Eflâtun, bütün değişmelerin —yahut hemen hemen bütün değişmelerin— çürüme olduğuna inanıyordu ve bu onun tarihsel gelişme kanunuydu. Buna uygun olarak onun ütopycacı projesi her türlü değişmeyi durdurmayı amaçlar.²⁴ Yani bugün “statik” diye nitelenebilecek türden bir projedir o. Diğer taraftan Marx, bir iyimserdi ve belki de

(Spencer gibi) tarihselci bir ahlâk teorisinin taraftarıydı. Bundan dolayı da onun ütopyacı projesi, durdurulmuş bir toplumun değil, gelişen yahut “dinamik” bir toplumun projesiydi. O hiçbir siyasî veya iktisadî zorlama tanımayan bir ideal ütopyada, devletin ortadan kalktığı, herkesin kabiliyetlerine göre serbestçe işbirliği yaptığı ve bütün ihtiyaçlarının karşılandığı bir ideal durumda doruklaşacak bir gelişmeyi haber vermiş ve aktif bir biçimde onu kolaylaştırmaya çalışmıştı.

Tarihselcilik ile ütopyacılık arasındaki ittifakın en güçlü ögesi hiç şüphesiz, her ikisinin de paylaştığı bütüncü yaklaşımdır. Tarihselcilik sosyal hayatın şu ya da bu yanının değil, fakat “bir bütün olarak toplum”un gelişmesiyle ilgilenir. Ütopyacı mühendislik de benzer şekilde bütüncüdür. Her ikisi de gelecek kesimde değinilecek olan önemli bir olguyu, buradaki anlamda “bütünlük”in hiçbir zaman bilimsel araştırma konusu olamayacağı gerçeğini gözardı ederler. Her iki taraf da “lehimci tarzı tamir” ile “yüzüne-gözüne buluşturarak da olsa işi bitirme”yi yetersiz bulur ve daha radikal metodlar benimsemek ister. Ve hem tarihselci, hem de ütopyacıların değişen bir sosyal çevrenin sağladığı deneyimden (öyle bir deneyim ki, bu, çok kere korkutucudur ve bazen de “sosyal çöküntü” olarak tanımlanır) etkilendiği ve hatta bazen derin bir huzursuzluğa kapıldığı görülür. Bundan dolayı her ikisi de bu değişmeyi rasyonalize etmeye girişir: biri, sosyal gelişmenin akış yönü hakkında kehanetlerde bulunarak; diğeri, değişikliğin sıkı bir şekilde ve bütünüyle kontrol altına alınması ve hatta tamamen durdurulması gerektiği üzerinde ısrar ederek... Kontrol tam olmalıdır, zira sosyal hayatın bu şekilde kontrol edilmeyen herhangi bir bölümünde beklenmedik değişmelere yol açan tehlikeli güçler gizlenebilir.

Tarihselcilerle ütopyacılar arasındaki başka bir bağlantı yeri her ikisinin de amaçları ya da hedeflerinin seçmeyle veya ahlâkî bir kararla ilgili şeyler olmayıp, kendi araştırma alanları içinde bilimsel yoldan keşfedilebilecek şeyler olduklarına inanmalarıdır. (Bu hususta onlar, fizik mühendisinden olduğu kadar, lehimci tipi teknikbilimci ve mühendisten de ayrılırlar). Hem tarihselciler, hem de ütopyacılar, “toplum”un, hakikî amaç ve hedeflerinin neler olduğunu —meselâ onun tarihsel eğilimlerini belirleyerek veya “kendi zamanlarının ihtiyaçları”nı teşhis ederek— bulabileceklerine inanırlar. Bundan dolayı onlar bir çeşit tarihselci ahlâk teorisini (bkz. kesim 18) benimsemeye eğilimlidirler. Ütopyacı “planlama”yı destekleyen yazarların pek çoğunun, bize tarihin ilerlemekte olduğu bir istikamet bulunması sebebiyle planlamanın

düpedüz kaçınılmaz olduğunu ve istesek de istemesek de plan yapmamız gerektiğini söylemeleri bir tesadüf değildir.²⁵

Aynı tarihselci damardan dolayı bu yazarlar, karşılarındakileri geri kafalılıkla suçlarlar ve “eski düşünce alışkanlıklarını kırmanın ve değişen dünyanın anlaşılmasını sağlayacak yeni anahtarları bulmanın” esas görevleri olduğuna inanırlar.²⁶ Onlar lehimci tipi yaklaşımı, ya da “yüzüne-gözüne bulaştırarak da olsa işi bitirme” anlayışını terketmedikçe, sosyal değişimin trendlerinin “başarılı bir şekilde etkilenebileceğini, hatta saptırılamayacağını” iddia ederler. Fakat yeni “planlama düzeyindeki düşünce”nin²⁷ sanıldığı kadar yeni olduğu şüphelidir; zira öyle görünüyor ki, bütüncülük, Eflâtun’dan itibaren eski çağ düşüncesinin temel bir özelliği olagelmıştır. Ben şahsen bütüncü düşünüş tarzının (ister “toplum”, ister “tabiat” hakkında olsun), “düşüncenin gelişiminde yüksek bir düzeyi” veya daha geç bir aşamayı temsil etmek şöyle dursun, bilim öncesi bir aşamanın özelliği olduğu şeklindeki görüş lehinde söylenebilecek pek çok şey olduğuna inanıyorum.

23. BÜTÜNCÜLÜĞÜN ELEŞTİRİSİ

Kendi eğilimimi açığa vurduktan ve eleştirilerimin temelinde yatan görüşün yanısıra bir tarafında lehimci tarzı yaklaşımın, diğer tarafında tarihselcilik ve ütopyacılığın bulunduğu muhalefeti de özetledikten sonra, şimdi asıl işime, yani tarihselci doktrinlerin incelenmesine girişeceğim. İşe, bütüncülüğün kısa bir eleştirisi olarak başlıyorum; çünkü bu yaklaşım, saldırlacak olan teorinin şu sıralarda en hayati özelliklerinden biri haline gelmiş bulunuyor.

Son zamanlardaki bütüncü literatürde “whole” (bütün) kelimesinin kullanımında esaslı bir çok anlamlılık vardır. (a) Birşeyin nitelikleri veya veçheleri ve özellikle onun kurucu parçaları arasında geçerli olan ilişkilerin tamamını, ve (b) söz konusu şeyin belli bazı nitelik ve veçhelerini, yani onu “basit bir yığın” olmaktan kurtarıp, organize bir yapı görünümü kazandıran özelliklerini anlatmak için kullanılabilir. (b) anlamındaki bütünler özellikle “Gestalt” diye adlandırılan psikoloji ekolü tarafından bilimsel inceleme konusu yapılmıştır; ve gerçekten de bu tür veçheleri organizmalar, elektrik alanları veya makineler gibi bazı şeylerde bulunabilen yapı düzenlilikleri (örnek, smetri) olarak incelemememiz için herhangi bir sebep yoktur. Bu tür yapılara sahip şeylerin, Gestalt teorisinin dediği gibi, toplamlardan öte, yani “parçalarının basit bir toplamından daha fazla” birşey oldukları söylenebilir.

(b) anlamındaki bütünlerin (a) anlamındaki bütünlerden çok farklı olduklarını göstermek için Gestalt teorisinin herhangi bir örneği kullanılabilir. Eğer, Gestalt teorisi yandaşlarıyla birlikte, bir melodinin tek tek müzik seslerinin basit bir kolleksiyonundan ya da sıralanışından daha fazla bir şey olduğunu düşünürsek, o zaman üzerinde düşünmek için seçtiğimiz şey, bu ses dizilişinin *veçhelerinden* biri olur. O, bu seslerin birincisinin mutlak frekansı, ya da bu seslerin ortalama mutlak kuvvetleri gibi, diğer veçhelerden açık-seçik bir biçimde ayrılabilir bir veçhedir. Melodinininkilerden daha soyut olan, meselâ melodinin ritmi gibi, başka Gestalt veçheleri de vardır: Zira ritmi düşünmekle, melodi için önemli olan nisbî frekansı bile ihmal ederiz. Bir Gestalt'ın ve onun yanısıra (b) anlamındaki herhangi bir bütünün incelenmesi, bu seçiciliğiyle, bir toplamın, yani (a) anlamında bir bütünün incelenmesinden kesin hatlarla ayrılır.

Bu sebeple, (b) anlamında bütünlerin bilimsel olarak incelenebiliyor olması olgusuna, tamamen farklı olan (a) anlamındaki bütünlerin de incelenebileceği iddiasını haklı çıkarmak için başvurulmamalıdır. İkinci iddianın reddedilmesi gerekir. Eğer birşeyi incelemek istersek, onun bazı veçhelerini seçmek zorunda kalırız. Dünyanın, ya da tabiatın bir parçasının bütününü gözlemlememiz veya tasvir etmemiz mümkün değildir. Gerçekte, en küçük parçanın bile bütünü bu şekilde tasvir edilemez, çünkü her tasvir zorunlu olarak seçicidir.²⁸ Hatta denebilir ki, (a) anlamındaki bütünler, ne bilimsel ne de başka türlü herhangi bir faaliyetin konusu olamazlar. Eğer bir organizmayı alır da başka yere taşırsak, o takdirde onunla sadece fiziksel bir cisim olarak uğraşmış ve onun diğer pek çok veçhelerini ihmal etmiş oluruz. Onu öldürdüğümüzde ise, onun hassalarının bir kısmını yok etmiş oluruz, fakat hepsini asla! Gerçek şu ki, onu paramparça etsek veya yaksak bile, onun hassalarının tamamını ve onun parçaları arasındaki karşılıklı ilişkilerin hepsini yok edebilmemiz mümkün değildir.

Fakat toplamlar (totalities) anlamında bütünlerin (wholes) ne bilimsel incelemenin, ne de kontrol veya yeniden inşa gibi başka herhangi bir faaliyetin konusu yapılamayacağı olgusu, bütüncülerin ve hatta onlar arasında bilimin kural olarak seçici olduğunu kabul edenlerin bile gözünden kaçmış görünüyor.²⁹ Gestalt psikolojisini örnek alıyor olmaları, (toplamlar anlamında) sosyal bütünlerin bilimsel olarak kavranması imkânından şüphe etmelerine yol açmaz. Çünkü onlar, Gestalt

yaklaşımıyla sosyal bütünlere “belli bir dönemdeki bütün sosyal ve tarihî olayların yapısı”nı kucaklayan (a) anlamında yaklaşma arasındaki farkın, sadece sosyal bütünlere “bir bakışta anlaşılamayacak kadar karmaşık” iken ve bu sebeple “ancak içinde bütün unsurların not edildiği, karşılaştırıldığı ve kombine edildiği uzun bir düşünme faaliyetinin sonunda tedricî olarak kavranılması mümkün” iken Gestalt’ın direkt sezgisel kavrayış yoluyla anlaşılabilmesi gerçeğinde yattığına inanırlar.³⁰ Kısacası, bütüncüler Gestalt anlayışının (a) anlamında bütünlere hiçbir alışverişi olmadığını; ister sezgisel (intuitive), ister çıkarımsal (discursive) nitelikte olsun, bütün bilginin soyut veçhelerle ilişkin olması gerektiğini ve “sosyal realitenin somut yapısının kendisini” hiçbir zaman kavrayamayacağımızı anlamazlar.³¹ Bir kere bu noktayı gözden kaçırınca bu defa uzmanın “küçük ayrıntılar” üzerindeki çalışmasının, “bütün süreci” yeni baştan kurmayı amaçlayan “bütünleştirici” veya “sentetik” (synthetic) bir metodla tamamlanması gerektiği üzerinde ısrar ederler ve “uzmanlar problemlerini bir bütün halinde görmeyi reddettiği sürece, sosyolojinin esas meseleden habersiz kalmaya devam edeceğini” iddia ederler.³² Fakat bu bütüncü metod, sadece bir program olarak kalmaya mahkumdur. Şimdiye kadar tam ve somut bir sosyal durumun bilimsel bir tasvirine dair tek bir örnek nakledilmiştir. Böyle bir örnek bundan sonra da nakledilemeyecektir; zira böyle durumların her birinde ihmal edilmiş bazı veçheler göstermek daima kolay olacaktır—hem de öyle veçheler ki, şu veya bu bağlamda en büyük öneme sahip olabilirler.

Fakat bütüncüler sadece bütün toplumu imkânsız bir metodla incelemeyi planlamakla kalmaz, toplumumuzu “bir bütün olarak” kontrol etmeyi ve yeni baştan kurmayı da planlar. “Devlet gücünün, devlet hemen hemen toplumla özdeşleşene kadar artmak zorunda olduğu” kehanetinde bulunurlar.³³ Bu pasajla dile getirilen sezgi (intuition) yeterince açıktır. Totaliterci sezgisidir, bu³⁴. Fakat bu kehanet, bu sezgiyi taşımasının dışında ne ifade eder? “Toplum” (society) terimi, doğal olarak bütün şahsî ilişkiler de dahil bütün sosyal ilişkileri içerir; bir annenin çocuğuyla olan ilişkisini olduğu kadar, bir çocuk esirgeme görevlisinin her ikisiyle olan ilişkilerini de... Birçok sebepten dolayı, bu ilişkilerin tamamını veya tamamına yakın bir kısmını kontrol etmek tamamıyla imkânsızdır. Hatta bunu göstermek için, yalnızca sosyal ilişkilerin her yeni kontrolüyle birlikte, kontrol edilmesi gerekli yeni bir sosyal ilişkiler kalabalığına yol açtığımızı söylemek bile yeterlidir. Kısacası, söz

konusu imkânsızlık, mantıkî bir imkânsızlıktır.³⁵ (Bu teşebbüs, sınırsız bir geri gidiş sürükler; durum toplumun tümünü incelemeye yönelik bir girişim konusunda da aynıdır. Çünkü bu girişim, bu incelemenin kendisini de içermek zorunda kalacaktır). Fakat ütopyacıların, düpedüz imkânsız birşeye giriştiklerinde şüphe yoktur. Zira onlar diğer bazı şeyler arasında bize, “şahsî ilişkileri daha gerçekçi bir tarzda şekillendirmenin” bile mümkün olabileceğini söylerler.³⁶ (Tabiidir ki hiç kimse (a) anlamındaki bütünlerin aksine, (b) anlamında bütünlerin şekillendirilebileceğinden veya kontrol edilebileceğinden veyahut hatta yaratılabileceğinden şüphe etmez. Meselâ bir melodi yaratabiliriz; fakat bunun ütopyacıların topyekün kontrol hayalleriyle herhangi bir ilgisi yoktur.)

Ütopyacılık konusunda bu kadarı yeter. Fakat tarihselcilik bakımından da durum aynı şekilde ümitsizdir. Tarihselci bütüncüler (historicist holists), çoğu zaman zımnen tarihsel metodun toplamalar (totalities) anlamında bütünleri incelemede yeterli olduğunu iddia ederler.³⁷ Fakat bu iddia bir yanlış anlamaya dayanıyor. Bu iddia, o tarihin teorik bilimlerin aksine, soyut genel kanunlardan çok, somut ferdî olaylar ve ferdî şahsiyetlerle ilgilendiği şeklindeki doğru inancın, tarihin ilgilendiği “somut” fertlerin (a) anlamında “somut” bütünlerle özdeşleştirilebileceği şeklindeki yanlış inançla birleştirilmesinden kaynaklanır. Fakat böyle birşey olamaz; zira başka herhangi bir araştırma alanı gibi, tarih de, ilgilendiği konunun ancak seçilmiş bazı veçheleriyle uğraşabilir. Bütüncü anlamda bir tarihin, “sosyal organizmanın bütünü”nü veya “bir dönemin bütün tarihî ve sosyal olayları”nı temsil eden “Toplum Durumları”nın bir tarihinin olabileceğine inanmak yanlıştır. Bu fikir, geniş ve kapsamlı bir gelişme ırmağı şeklinde bir insanlık tarihi kabul eden sezgisel anlayıştan türemektedir. Fakat böyle bir tarih yazılamaz. Her yazılmış tarih, bu “bütünsel” gelişmenin herhangi bir dar veçhesinin tarihidir ve hatta bu özel olarak seçilmiş eksik veçhenin de herhalde çok eksik bir tarihidir.

Ütopyacılığın ve tarihselciliğin bütüncü eğilimleri, aşağıdaki karakteristik ifadeyle birleşmiş haldedir: “Hiçbir zaman bugün toplumumuzda yapmaya zorlandığımız kadar bir tamlıkla tabiatın topyekün sistemini kurmak ve yönetmek zorunda kalmadık ve bu sebeple hiçbir zaman tabiatın ferdî dünyalarının yapısı ve tarihine nüfuz etmek zorunda kalmadık. İnsanoğlu hiçbir zaman ikinci bir tabiat yaratma denemesine girişmemiş olduğu halde (...) sosyal hayatının bütünü düzenlemeye

(...) eğilim göstermektedir...”³⁸ Bu ifade, eğer bizler bütüncüler olarak “tabiatın bütün sistemini tam anlamıyla” ele almak istiyorsak, tarihsel bir metodu benimsemenin bu işte bize yardımı dokunacağı şeklindeki yanlış inancı temsil eder. Fakat jeoloji gibi bu metodu benimsemiş olan tabii bilimler, konularının “bütün sistemi”ni kavramaktan uzaktır. (a) anlamındaki bütünleri “kurma”, “yönetme”, “düzenleme” veya “yaratma”nın mümkün olduğunu ileri süren yanlış görüş de bu ifadede temsil edilmektedir. “Hiçbir zaman tabiatın topyekün sistemini kurmak ve yönetmek zorunda kalmamış” olduğumuz şüphesiz doğrudur; ama bunun sebebi fiziksel cihazın bir tek parçasını bile “bütünlüğü” içinde kuramayışımız ve yönetemeyişimizden başka birşey değildir. Böyle şeyler yapılamaz. Onlar ütopyacı hayaller veya belki de yanlış anlamalardır. Ve bugün bize mantıken imkânsız olan birşeyi yapmak, yani toplumun bütün sistemini kurmak ve yönetmek ve sosyal hayatın tamamını düzenlemek zorunda olduğumuzun söylenmesi de, bizi “tarihsel güçler” ve “kapıyı zorlayan gelişmeler” gibi ütopyacı planlamayı kaçınılmaz kılan şeylerle tehdit etmeye yönelik tipik bir denemeden başka birşey değildir.

Bu arada, iktibas edilen ifade, bütüncü mühendisliğin veyahut ona tekabül eden “bilim”in hiçbir fiziksel benzerinin bulunmadığı şeklindeki çok önemli bir gerçeğin kabulünü içermesi bakımından da ilgi çekicidir. Bu sebeple, tabii ve sosyal bilimler arasında benzerlik aranması, buradaki konuyu belirginleştirmede hiç şüphesiz yardımcı bir nitelik taşır.

Bütüncülüğün mantıkî durumu, yani üzerinde yeni bir dünya kurmaya teşvik edildiğimiz kayanın hali işte böyledir.

Bilimsel statüde kabul etmiş olduğum (b) anlamındaki bütünler üzerinde eleştirel bir mülhaza ilave edilebilir. Söylediklerimden hiçbir şey geri almadan ifade etmeliyim ki, bütünün, parçalarının gerek değersizliğinin, gerekse belirsizliğinin nadiren farkına varılmış gibi görünüyor. Bir tabaktaki üç elma bile aralarında bazı ilişkiler bulunması ölçüsünde (en büyükleri diğer ikisinin arasında olabilir veya olmayabilir, vs.) “basit bir toplam” olmaktan daha fazla birşey ifade eder: Öyle ilişkilerdir ki söz konusu olan, sadece üç elmanın bulunuyor olmasından kaynaklanmamışlardır ve bilimsel olarak incelenmeleri mümkündür. Aynı şekilde, çok reklamı yapılmış olan “atomcu” yaklaşım ile “Gestalt” yaklaşımı arasındaki karşıtlık da, özellikle atom fiziği söz konusu olduğu ölçüde, tamamen temelsizdir: Çünkü atom fiziği, elementer par-

üküllerini sadece “toplamak”la yetinmeyip, partikül sistemlerini de (b) anlamındaki bütünlerle çok belirgin bir şekilde ilgili bir bakış açısından inceler.³⁹

Göründüğü kadarıyla Gestalt teorisi taraftarlarının çoğunun söylemek istediği, iki çeşit şeyin bulunduğu; içlerinde herhangi bir düzen göremediğimiz “yığınlar” (heaps: kümeler) ve içlerinde bir sıra veya simetri, bir düzenlilik, bir sistem veya bir yapısal plan bulunabilen “bütünler” (wholes). Bundan dolayı, “Organizmalar birer bütündürler” gibi bir cümle, “Bir organizmada bir düzen görebiliriz” şeklinde sıradan bir ifadeye indirgenebilir. Bunun yanı sıra, “yığın” denen şeyin de kural olarak, pek sık nakledilen elektrik alanına ilişkin örnek olarak bir Gestalt vechesi vardır. (Bir taş yığını içinde basıncın düzenli bir tarzdaki artışını düşününüz.) Bundan dolayı söz konusu ayırım sadece önemsiz değil, fakat ondan fazla olarak, belirsizdir de. Ayrıca o eşyanın değişik çeşitlerine değil, yalnızca aynı şeyin değişik vechelerine uygulanabilir.

24. SOSYAL DENEYLERİN BÜTÜNCÜ TEORİSİ

Bütüncü düşünce tarzı özellikle (yukarıda 2. kesimde ayrıntılı olarak açıklanan) tarihselci sosyal deneyler teorisi üzerindeki etkisi bakımından zararlıdır. Lehimci tipi teknolojici, büyük ölçekli veya bütüncü sosyal deneylerin —tabii eğer böyle birşey mümkün ise— bilimsel amaçlar için son derece elverişsiz olduğu şeklindeki tarihselci görüşe katılmasına rağmen, hem tarihselciliğin, hem de ütopyacılığın paylaştıkları, sosyal deneylerin gerçekçi olabilmeleri için, ütopyacıların toplumun bütününe yeniden biçimlendirmeye yönelik girişimleri karakterinde olması gerektiği şeklindeki varsayıma şiddetle karşı çıkar.

Eleştiriimize, ütopyacı programa yöneltilen çok açık bir itirazın, yani böyle bir girişim için gerekli olan deneysel bilgiye sahip olmadığımız şeklindeki itirazın tartışmasıyla başlamak uygun olacaktır. Fizik mühendisinin kağıt üzerindeki projeleri (blueprints) deneysel bir teknolojiye dayalıdır ve onun faaliyetlerinin temelinde yatan bütün ilkeler pratik deneylerle test edilir. Halbuki sosyal mühendisin bütüncü projeleri, bunlarla mukayese edilebilecek herhangi bir pratik deneye dayalı değildir. Böyle olunca da fiziksel mühendislikle bütüncü sosyal mühendislik arasında varolduğu ileri sürülen benzerlik suya düşer. Bütüncü planlama, haklı olarak “ütopyacı” diye tanımlanmıştı; çünkü onun planlarının bilimsel temeli diye birşey basbayağı yoktur.

Bu eleştiriyle karşılaşınca, ihtimal ki, ütopyacı mühendis pratik deneyime ve bir deneysel teknolojiye olan ihtiyacı kabul edecektir. Fakat, bu defa, eğer sosyal deneyler yapmaktan veyahut onun gözünde aynı kapıya çıkan bütüncü mühendislikten çekinirsek, bu konular hakkında hiçbir şey öğrenemeyeceğimizi iddia edecektir. Az veya çok ne kadar bilgimiz varsa, onu kullanarak bir başlangıç yapmalıyız, diyecektir. Eğer bugün havacılık araçları konusunda bazı bilgilere sahipsek, bu ancak henüz bu bilgilere sahip olmayan bir öncünün bir havacılık aracı tasarlama ve bunu deneme cesaretini göstermiş olması sayesindedir. Hatta buradan hareketle ütopyacı, desteklediği bütüncü metodun, topluma uygulanmış deneysel metoddan başka birşey olmadığını bile ileri sürebilir. Çünkü o, tarihselcilerle birlikte, bir fabrikada veya bir köyde veya hatta bir bölgede uygulamaya konan bir sosyalizm deneyi gibi küçük ölçekli deneylerin, hiçbir kesin sonuç vermeyeceğine inanır. Ona göre, bu tür yalıtılmış “Robinson Crusoe deneyleri” bize, “Büyük Toplum”daki çağdaş sosyal hayat hakkında hiçbir şey söyleyemez. Hatta bunlar, “ütopyacı” yaftasına bile müstehak olurlar; hem de bu terimin, tarihsel eğilimlerin ihmal edilmesini gösterdiği (Marxist) anlamında... (Burada gösterdiği şey, sosyal hayatın artan bir karşılıklı bağımlılaşmaya doğru olan eğiliminin ihmal edilmesidir.

Ütopyacılık ile tarihselciliğin, şu görüşte birleştiklerini görüyoruz: *Bir sosyal deney (eğer böyle birşey varsa), ancak bütüncü bir ölçüde uygulandığı takdirde değerli olabilir.* Yaygın bir şekilde beslenen bu peşin-fikir sosyal alanda ancak nâdiren “planlı deneyler” yapma durumunda olduğumuz, ve bu alanda şimdiye kadar gerçekleştirilmiş “şans deneyleri”nin (chance experiments) sonuçlarının bir muhasebesi için tarihe dönmek zorunda olduğumuz inancını içerir.⁴⁰

Benim bu görüşe karşı iki itirazım vardır: (a) o, gerek bilimsel, gerekse bilim öncesi bütün sosyal bilgi için temel teşkil eden *lehimci tarzı* deneyleri (piecemeal experiments) gözardı eder, (b) *Bütüncü deneylerin* (holistic experiments) deneysel bilgimize çok şey katması beklenemez; onlara “deneyler” denmesi de ancak bu terimin sonucu belirsiz bir eylem ile eş-anımlı kabul edilmesi durumuna özgü olup, bu terimin *elde edilen sonuçları umulan sonuçlarla karşılaştırarak bilgi edinmenin* bir aracını ifade etmek için kullandığı anlamda onlara “deneyler” denmesi mümkün değildir.

(a)’ya ilişkin olarak, sosyal deneylerin bütüncü anlayışının, sosyal hayat hakkında çok büyük ölçüde bir deneysel bilgiye sahip olduğu-

sin hatlarla çizilmiş bir ayrım yoktur. Her iki yaklaşımın da temelde deneme ve yanılma metodundan yararlandıkları söylenebilir. Biz deneriz; yani bir gözlemi sadece kaydetmekle yetinmeyip, az veya çok pratik ve belirli bir nitelik taşıyan bazı problemleri çözmek için aktif girişimlerde bulunuruz. Ve eğer kendi yanlışlarımızdan ders almaya hazır olursak, yani yanlışlarımızda dogmatik bir biçimde ısrar etmek yerine onları kabullenip onlardan yararlanma yoluna gidersek, ama ancak bunu yapabilirsek, ilerleme kaydederiz. Bu analiz önemsiz görünebilir ise de, onun bütün empirik bilimlerin metodunu dile getirdiğine inanıyorum. Bu metod, biz daha serbestçe ve daha bilinçli olarak bir denemede bulunma riskini göze aldığımız ve her zaman yaptığımız yanlışlara daha eleştirel bir gözle baktığımız ölçüde, gittikçe daha bilimsel bir karaktere bürünür. Bütün teoriler birer denemedir; işleyip işlemediklerini görmek üzere ortaya atılmış deneme niteliğinde hipotezlerdir onlar; ve bütün deneysel doğrulamalar (corroboration), düpedüz, eleştirel bir anlayışla teorilerimizin nerelerde yanlış olduğunu bulmaya yönelik bir çabayla gerçekleştirilen testlerin sonuçlarıdır.⁴²

Lehimci tipi teknolojiçi veya mühendis için bu görüşün ifade ettiği anlam şudur: Eğer siyasete ve toplum incelemelerine bilimsel metodları sokmak istiyorsa, en çok ihtiyaç duyulan şey, eleştirel bir tutum benimsemek ve sadece denemenin değil, aynı şekilde yanılmanın da gerekli olduğunu kavramaktır. Hem o, sadece yanlışlıkları beklemeyi değil, onları bilinçli bir şekilde aramayı da öğrenmelidir. Hepimizin daima doğruluk hali içinde bulunmaya karşı bilimsel olmayan bir zaafımız vardır; ve bu zaafın özellikle profesyonel ve amatör politikacılar arasında yaygın olduğu görülüyor. Fakat bilimsel metod gibi birşeyi politikaya uygulamanın tek yolu, hiçbir kusuru, hiçbir istenmeyen sonucu olmayan hiçbir politik hareketin olamayacağı varsayımında bulunmaya devam etmektir. Bu yanlışları aramak, onları bulmak, açığa çıkarmak, analiz etmek ve onlardan ders almak; bir politika bilimcisinin olduğu kadar, bir bilimsel politikacının da yapacağı şey işte budur. Politikada bilimsel metod, kendimizi hiçbir yanlışlık yapmadığımıza inandırma, onları görmezden gelme, örtbas etme ve onlar için başkasını suçlu bulma büyük sanatının yerine, onların sorumluluğunu kabullenine, onlardan ders almaya çalışma ve gelecekte onlardan sakınabilmek için bu bilgiye başvurma şeklindeki daha büyük sanatın konması anlamına gelir.

Şimdi (b) noktasına dönüyoruz; yani bütüncü deneylerden, ya da daha iyi bir ifadeyle, bütüncü hülyaya yaklaşan bir ölçekte uygulamaya

muz gerçeğini açıklamazsınız bıraktığına işaret edilebilir. Deneyimli bir işadami, bir organizatör, bir politikacı veya bir general ile bunların deneyimsiz olanları arasında bir fark vardır. Bu onların sosyal deneyimlerindeki bir farktır ve sadece gözlem yoluyla, ya da gözlemledikleri şeyler üzerinde düşünme yoluyla değil, bir pratik hedefe ulaşmak için harcanan çabalar yoluyla elde edilen deneyimlerdeki bir fark... Kabul edilmelidir ki, bu yoldan ulaşılan bilgi, genellikle bilim öncesi (prescientific) türden bir bilgidir ve bu nedenle dikkatle hazırlanmış bilimsel deneylerden çok, tesadüfî gözlemlerle elde edilmiş bilgilere benzer; fakat bu durum, sözkonusu bilginin sırf gözlemden çok, deneye dayalı olduğunu inkâr etmek için bir sebep teşkil etmez. Yeni bir dükkân açan bir bakkal, bir sosyal deney yapmaktadır; ve hatta bir tiyatro önündeki kuyruğa giren bir adam da gelecek sefer kendi yerini önceden ayırtmak suretiyle yatarlanabileceği bir deneysel teknolojik bilgi edinmiş olur ki, bu da yine bir sosyal deneydir. Ve unutmamalıyız ki, piyasalardaki alıcı ve satıcılara, fiyatların her arz artışında düşmeye ve her talep artışında yükselmeye eğilimli olduğu dersini öğreten de yalnızca pratik deneylerdir.

Biraz daha büyük ölçekli lehimci tarzı deneylere örnek olarak, bir monopolcünün ürününün fiyatını değiştirme kararı; özel ya da kamusal bir sigorta şirketi tarafından yeni tip bir sağlık veya iş sigortasının başlatılması; veya yeni bir satış vergisi ya da iktisadî dalgalanmalarla mücadele için bir politikanın uygulamaya sokulması verilebilir. Bütün bu deneyler bilimsel hedefler değil, pratik hedefler göz önüne alınarak yapılır. Ama bunun ötesinde, bazı büyük firmalar tarafından kârlarını hemen arttırma amacından çok, bilinçli bir biçimde piyasa hakkındaki bilgilerini arttırma amacıyla da (daha sonraki bir aşamada kârları arttırmak üzere, tabii) deneyler yapılmıştır.⁴¹ Durum, fiziksel mühendislikteki duruma ve gemi yapımı veya denizcilik sanatı gibi konulardaki teknolojik bilgimizi ilk olarak aracılıklarıyla elde ettiğimiz bilim öncesi metodlara çok benzemektedir. Bu metodların daha iyileriyle aşılması ve en sonunda anlayış bakımından daha bilimsel bir teknolojinin, yani deneyle birlikte eleştirel düşünceye dayalı aynı yöndeki daha sistematik bir yaklaşımın onların yerini almaması için de herhangi bir sebep yok gibi görünüyor.

Bu lehimci tipi görüşe göre, her ne kadar gittikçe bilinçli bir nitelik kazanan bilimsel, yani eleştirel metodların uygulanmasının büyük önemi var ise de bilimsel ve bilim öncesi deneysel yaklaşımlar arasında ke-

sokulan tedbirlerden ders alabileceğimiz şeklindeki görüşün eleştirisine (çünkü, radikal bir özellik taşıyan “toplumun bütünü”nü yemiden biçimlendirirne anlamındaki bütüncül deneyler, geçen kesimde gösterdiğim gibi mantıken imkânsızdırlar). Ama düşüncemiz çok basittir: Kendi yanlışlarımız konusunda eleştirici olmamız hayli zordur, fakat birçok insanın hayatını ilgilendiren eylemlerimize karşı eleştirici bir tutumu kararlılıkla sürdürmek ise, bizim için hemen hemen imkânsızdır. Değişik bir anlatımla, çok büyük yanlışlardan ders almak çok zordur.

Bunun sebepleri, ahlâkî ve teknik nitelikte olmak üzere iki katlıdır. Aynı zaman içinde pek çok şey yapılmış olduğundan, hangi belirli tedbirin, sonuçların hangi birinden sorumlu olduğunu söylemek imkânsızdır; veya daha doğrusu, eğer bir sonucu bir tedbire atfedersek, bunu ancak, söz konusu bütüncü deneyden değil, çok daha önceden elde edilmiş teorik bilginin sağladığı temel üzerinde yapabiliriz. Bu deney, belirli sonuçları, belirli tedbirlere atfetmede bize yardım etmez; yapabileceğimiz tek şey, “bütün sonuçları” ona atfetmektir; bunun neyi anlatıldığını belirlemek ise şüphesiz zordur. Bu sonuçların yeterli bilgiyi içeren, bağımsız ve eleştirel bir dökümünü vermek için harcanacak en büyük çabaların bile başarılı olmaları beklenemez. Fakat bu tür çabaların gösterilebilme şansları da ihmal edilebilecek kadar azdır; halbuki, aksine, bütüncü plan ve onun sonuçlarına ilişkin özgür tartışmaların hoşgörüle karşılanmayacağı hususunda her türlü ihtimal vardır. Sebep şu ki, çok büyük ölçekli planlama yapmaya yönelik her deneme, ılımlı bir hesapla çok sayıda insana, hem de hatırı sayılır uzunlukta bir zaman aralığı boyunca büyük sıkıntılar yükleyen bir girişimdir. Bundan dolayı daima plana muhalefet etme ve ondan şikayetçi olma yönünde bir eğilim var olacaktır. Ütopyacı mühendis, eğer bir yere ulaşmak istiyorsa, bu şikayetlerin birçoğuna kulağını tıkamak zorunda kalacaktır; hatta mâkul olmayan itirazları bastırmak onun işinin bir parçası olacaktır. Fakat onlarla birlikte, değişmez bir kural olarak mâkul eleştirileri de bastırması gerekir. Ve yalnızca bu hoşnutsuzluk ifadelerinin gemlenmek zorunda kalacağı gerçeği dahi, en içten memnuniyet ifadelerini bile hiçe indirger. Bu yüzden, olguları, yani planın bireysel vatandaş üzerindeki yansımalarını doğru bir biçimde anlamak zor olacaktır ki, bu olgular olmayınca bilimsel eleştiri de olamaz.

Fakat bütüncü planlamayı bilimsel metodlarla biraraya getirmenin güçlüğü, şimdiye kadar belirtilenlerden de daha temellidir. Bütüncü plancı, gücü merkezileştirmenin kolay olduğu, fakat birçok bireysel ka-

faya dağılmış olan bütün o bilgileri merkezileştirmenin imkânsız ve fakat merkezileştirilmiş gücün akıllı kullanımı için bu bilgiyi merkezileştirmenin gerekli olduğu gerçeğini gözden kaçırır.⁴³ Fakat bu gerçeğin, çok uzaklara kadar giden sonuçları vardır. Bu kadar çok sayıdaki bireyin kafasında neler bulunduğunu öğrenemeyince, kendi problemlerini bireysel farklılıkları safdışı bırakarak basitleştirmeye, yani propaganda ve eğitim yoluyla inançları ve çıkarları basmakalıp hale getirmeye ve kontrol etmeye çalışması gerekecektir.⁴⁴ Fakat zihinler üzerinde güç uygulamaya yönelik bu girişimler, insanların gerçekten ne düşündüklerini öğrenme konusundaki son imkânı da yok edecektir; zira böyle bir şey, açıkça, düşüncenin özgürce açıklanmasıyla, özellikle eleştirici düşüncenin açıklanmasıyla bağdaşamaz. En sonunda onun düşünceyi yok etmesi gerekecektir ve elde edilen güç büyüdükçe, kaybedilen bilgi de büyüyecektir. (Siyasî güç ile sosyal bilginin böylece Bohr'un bu terimden anladığı anlamda "tamamlayıcı" oldukları ortaya çıkarılabilir. Ve hatta bu, bu kaypak moda terimin tek belirgin ifadesi olabilir).⁴⁵

Bütün bu söylenenler bilimsel metod problemiyle sınırlıdır. Onlar örtülü olarak, en azından diktatörlerinkine yakın bir yetkiyle donatılmış bulunan planlamacı bütüncü mühendisin, temelde iyiliksever olduğu hususunu sorgulamamız gerekmediği şeklindeki muazzam varsayımı kabul etmektedirler. Tawney, Luther ve dönemiyle ilgili bir tartışmayı şu sözlerle bitirir: "Efsanevî tek boynuzlu atların ve ateşte yanmayan semenderlerin varlığından şüpheye düşünce, Makyavel ile VIII. Henri'nin çağı, kendi safdillliği için gerekli azığı, o az bulunan canavara, yani Dindar Prens'e tapınmada buldu."⁴⁶ Buradaki "efsanevî tek boynuzlu atlar ve ateşte yanmayan semenderler" ifadesinin yerine, "Dindar Prens" deyimini, iki özel ismin yerine, çağdaşlarımız arasında onlara tekabül edenlerin önde gelenlerinden birkaç tanesinin ismini ve "Dindar Prens" deyiminin yerine de "iyiliksever planlama otoritesi" deyimini koyunuz; kendi çağımızın safdillığının bir tasviri elinizde demektir. Bu safdillığe karşı burada meydan okunmayacaktır; fakat şu kadarı söylenebilir: Güçlü planlamacıların sınırsız ve değişmez bir iyilikseverliğe sahip oldukları varsayılsa bile, analizlerimiz gösteriyor ki, onların, kendi aldıkları tedbirlerin sonuçlarının, kendi iyi niyetleriyle uyuşup uyuşmadığını öğrenmeleri dahi mümkün olmayabilir.

Lehimci tipi metodun buna tekabül eden bir eleştirisinin ortaya konabileceğine inanmıyorum. Bu metod, (bütüncülerin yapma eğiliminde oldukları gibi) nihaî bir iyinin peşine düşmek ve onun kavgasını yap-

maktan çok, özellikle toplumun en büyük ve en ivedi kötülüklerini araştırmada ve onlara karşı mücadele etmede kullanılabilir. Fakat belirli yanlışlara karşı, sömürü veya haksızlığın somut biçimlerine ve sefalet veya işsizlik gibi sakınılabılır acılara karşı sistematik bir mücadele vermek; uzak bir ideal toplum modelini gerçekleştirmeye kalkışmaktan çok farklı birşeydir. Onda başarı ve başarısızlık daha kolayca hesaplanabilir ve bu metodun yapısında, onun bir güç birikimine ve eleştirinin bastırılmasına yöneltmesini gerektirecek hiçbir esaslı sebep de yoktur. Ayrıca, somut yanlışlara ve somut tehlikelere karşı açılacak böyle bir mücadelenin, planlamacılar ideal görünebilecek bir ütopyanın gerçekleştirilmesi için yapılacak bir mücadeleye oranla büyük bir çoğunluğun desteğini bulması daha çok beklenir. Bu özellik, belki bir saldırıya hazırlanan veya bir saldırı savaşını sürdüren ülkelerde, saldırıyı savunma olarak takdim etmek suretiyle halkın desteğini harekete geçirebilmek için, kural olarak açık eleştiriye önlemek gerekirken, kendilerini saldırıya karşı savunan demokratik ülkelerde çok geniş kapsamlı olan (hatta belki de bütüncü planlama niteliğine bile bürünebilen) gerekli önlemler için yeterli desteğin, *açık eleştiri baskı altına alınmadan*, hazır halde bulunabilmesi gerçeğine de bir aydınlık getirebilir.

Şimdi, ütopyacının, kendi metodunun sosyoloji alanına uygulanmış gerçek deneysel metod olduğu şeklindeki iddiasına geri dönebiliriz. Bu iddianın, yaptığımız eleştiriyle giderildiğini sanıyorum. Bu fiziksel ve bütüncü mühendislikler arasında kurulan benzerlikten hareketle daha da belirgin hale getirilebilir. Fiziksel makinaların, kağıt üzerindeki çizimlerle başarılı bir şekilde planlanabileceği, hatta aynı şeyin bu makinaların imal edildiği bütün bir imalathane, vs. için de yapılabileceği kabul edilebilir. Fakat bütün bunlar, ancak birçok lehimci tarzı deneyler daha önceden yapılmış olduğu için mümkün olur. Her makina pek çok sayıda küçük düzeltmelerin sonucudur. Her modelin deneme-yanılma metoduyla, sayısız küçük küçük ayarlamalarla “geliştirilmesi” gerekir. Aynı şey, imalat ünitesinin planlanması bakımından da geçerlidir. Dışarıdan bütüncü gözükən bir plan ancak daha önceden her çeşit küçük yanlış yapmış olduğumuz için başarılı olabilir; aksi halde, onun büyük yanlışlara sürükleyeceğini beklemek için her türlü sebep vardır.

Böylece, fiziksel ve sosyal mühendislik arasında kurulan benzerliğin, daha yakından bakıldığında, bütüncü mühendisin aleyhinde, lehinci tipi sosyal mühendisin ise lehinde sonuçlar verdiği görülür. Bu benzerliğe işaret eden “sosyal mühendislik” deyimini, zerre kadar hakkı olmadığı halde, ütopyacı tarafından gasbedilmiştir.

Bu cümleyle, ütopyacılıkla ilgili eleştirilerime son veriyorum. Şimdi de saldırılarımı onun müttefiki olan tarihselcilik üzerine yoğunlaştıracam. Tamamıyla benzer şartlar altında tekrar edilmeleri imkânsız olduğu için sosyal deneylerin faydasız oldukları şeklindeki argüman dışında, tarihselcinin sosyal deneylerle ilgili iddiasına yeterli bir cevap vermiş olduğuma inanıyorum. Şimdi bu argümanı incelemeye çalışacağız.

25. DENEYSEL ŞARTLARIN DEĞİŞKENLİĞİ

Tarihselci, sosyal alanda, iradî olarak, tamamen benzer deneysel şartları yeniden oluşturamayışımızdan dolayı, deneysel metodun sosyal bilimlere uygulanamayacağını savunur. Bu bizi tarihselci anlayışın can alıcı noktasına biraz daha yaklaştırır. Bu iddiada dikkate değer bazı şeyler olabileceğini kabul ederim: Burada fiziksel ve sosyolojik metodlar arasında bazı farklar bulunduğu şüphe yoktur. Ama yine de tarihselci iddianın, fiziğin deneysel metodlarının kaba bir yanlış anlaşılması üzerine dayandığını iddia ediyorum.

Önce bu metodları ele alalım. Her deneysel fizikçi, tamamen birbirine benzer gibi görünen şartlar altında çok farklı şeyler olabileceğini bilir. İki madeni tel ilk bakışta tıpatıp aynı gibi görünebilir, fakat bir elektrikli cihazda biri diğeriyle değiştirildiğinde ortaya çıkan farklı sonuç çok büyük olabilir. Daha yakından baktığımızda (diyelim ki bir mikroskopla), belki de onların ilk bakışta göründükleri kadar benzer olmadıklarını göreceğiz. Fakat çoğu kere, değişik sonuçlara götüren iki deneyin şartlarındaki bir değişikliği bulup çıkarmak gerçekten çok zordur. Hangi çeşit benzerliğin geçerli olduğunu ve benzerliğin hangi derecesinin yeterli olduğunu ortaya çıkarabilmek için uzun teorik ve deneysel araştırmalara ihtiyaç olabilir. Bu araştırmanın, biz deneylerimiz için henüz benzer şartlar meydana getiremeden ve hatta “benzer şartlar”ın bu olayda ne anlama geldiğini bile öğrenemeden yapılması zorunlu hale gelebilir. Ve bütün bunlara rağmen, *deney metodu her zaman uygulanır*:

Böyle olunca, nelere “benzer şartlar” deneceği sorusunun deneyin türüne bağlı olduğunu ve ancak deneyler kullanılarak cevaplandırılabileceğini söyleyebiliriz. Ne kadar çarpıcı olursa olsun, gözlemlenmiş herhangi bir benzerlik veya farklılığın bir deneyin yeniden yapılması amacı için uygun olup olmayacağına a priori olarak karar vermek imkânsızdır. Öyleyse bırakalım, deneysel metod kendi başının çaresine

baksın. Tamamen benzer düşünceler, çok tartışmalı bir konu olan deneylerin bozucu etkilerden sunî olarak *yalıtılması* (isolation) problemi için de geçerlidir. Açıkça bir cihazı bütün etkilere karşı yalıtamayız: meselâ, gezegenlerin veya Ayın bulunduğu yerin bir fiziksel deney üzerindeki etkisinin hatırı sayılır mı, yoksa ihmal edilebilir mi olduğunu, *a priori* olarak bilemeyiz. Ne tür sunî yalıtımaya —eğer öyle birşey olabilirse— ihtiyaç bulunduğunu, ancak deneylerin sonuçlarından veya yine deneylerle test edilen teorilerden öğrenebiliriz.

Bu tür düşüncelerin ışığı altında, sosyal deneylerin, sosyal şartların değişkenliği ve özellikle tarihî gelişmelerin sebep olduğu değişimler tarafından ölümcül bir biçimde engellendiği şeklindeki tarihselci argüman, gücünü kaybeder. Tarihselcinin kafasını bu kadar çok meşgul eden çarpıcı farkların, yani çeşitli tarihî dönemlerde yaygın olarak şartlar arasındaki farkların, sadece sosyal bilimlere özgü bazı güçlükler yaratması gerekmez. Ansızın başka bir tarihî döneme aktarılmanıza halinde, kendi toplumumuzda yapılan lehimci tarzı deneylerin sağladığı temel üzerinde oluşan pek çok sosyal beklentimizin, ihtimal ki boşa çıktığını göreceğimiz kabul edilebilir. Başka bir anlatımla, deneyler önceden görülmeyen sonuçlara yol açabilir. Fakat, söz konusu durumda, bizi sosyal şartlardaki değişikliği keşfetmeye yönelten de yine deneyler olacaktır. Deneyler, tıpkı fizikçiye *coğrafi durumla* birlikte suyun kaynama derecesinin değişebileceğini öğrettikleri gibi, bize de tarihî dönemle birlikte bazı sosyal şartların değiştiğini öğretecekti.⁴⁷ Başka bir anlatımla, tarihî dönemler arasında farklılıklar bulunduğu doktrini, sosyal deneyleri imkânsız kılmaktan uzak olup, sadece başka bir döneme geçtiğimizde lehimci tipi deneylerimizi yapmaya devam edeceğimiz, ama bazı sürpriz ve hayal kırıcı sonuçları olacağı şeklindeki varsayımın bir ifadesidir. Gerçekten, eğer değişik tarihî dönemlerdeki değişik tutumlar hakkında herhangi birşey biliyorsak, bu hayalimizde yaptığımız deneylerin sonucudur. Tarihçiler bazı kayıtları yorumlamada güçlüklerle karşılaşılır, ya da kendilerinden öncekilerin bazı tarihî gerçekleri yanlış yorumlamış olduklarını gösteren olgular bulurlar. Tarihi yorumlamadaki bu güçlükler, tarihselcinin düşündüğü türdeki tarihî değişiminin sahip olduğumuz tek belgesidirler; bununla beraber onlar bizim düşünce deneylerimizin beklenen ve gerçekleşmiş sonuçları arasındaki farklılıktan başka birşey değildirler. İşte bu sürprizler ve hayal kırıklıklarıdır ki, deneme ve yanılma metodu aracılığıyla tuhaf sosyal şartları yorumlama yeteneğimizde iyileşmelere yol açmıştır. Ve tarihî yorum örneğinde dü-

şünce deneyleri ile başardığımız şey. antropologlar tarafından pratik sahada çalışmasında gerçekleştirilmiştir. Kendi beklentilerini Taş Devrinin kilerden daha az uzak olmayan şartlara intibak ettirmede başarılı olan çağdaş araştırmacılar, bu başarılarını lehimci tipi deneylere borçludurlar.

Bazı tarihçiler, bu tür başarılı intibakların mümkün olabileceğinden şüphe ederler ve hatta kendi sosyal deneylerin beyhüdeliği doktrinlerini, çok uzak tarihî dönemlere aktarılmalı halinde haddinden fazla sayıdaki sosyal deneylerimizin hayal kırıklığına yol açacağı şeklindeki argümandan hareketle savunurlar. Onlar düşünce alışkanlıklarımızı ve özellikle sosyal olayları analiz etme alışkanlıklarımızı bu şaşırtıcı şartlara intibak ettiremeyeceğimizi iddia ederler. Böyle korkular bana tarihselci isterinin, sosyal değişimin önemi konusundaki saplantının bir parçası gibi görünüyor; fakat kabul etmeliyim ki, bu korkuları a priori zeminde kalarak dağıtmak da zordur. Ne de olsa yeni bir çevreye intibak yeteneği kişiden kişiye değişir ve (yenilgiyi peşinen kabul eden böyle bir anlayışa sahip) tarihselcinin kendi zihnini başarılı bir şekilde sosyal çevredeki değişmelere adapte ettirebileceğini beklememiz için de herhangi bir sebep yok gibi görünüyor. Ayrıca meseleler yeni çevrenin karakterine de bağlı olacaktır. Bir sosyal araştırmacının kendini henüz deneme ve yanılma yoluyla yamyamlık alışkanlıklarına intibak ettirmeyi başaramadan yemek fiiline konu olduğunu görmesi imkânı, bir “planlı” toplumda onun araştırmalarının bir toplama kampında son bulabilmesi imkânından daha fazla bertaraf edilemez. Fakat benzer iddialar fizik alanı için de geçerlidir. Dünyada, fizikçiye pek az yaşama şansı veya deneme-yanılma yoluyla kendini onlara intibak ettirme şansı veren fiziksel şartların hakim olduğu pek çok yer vardır.

Özetle. tarihî şartların değişkenliğinin, deneysel metodu toplum problemlerine uygulanamaz kıldığı şeklindeki akla yatkın tarihselci iddianın veya bu durumda toplumu incelemenin tabiatı incelemekten kökten farklı olduğu şeklindeki iddianın herhangi bir temeli var gibi görünmemektedir. Pratikte sosyal bilimci için kendi deneysel şartlarını isteğine göre seçme ve değiştirmenin ekseriya çok zor olduğunu kabul etmek tamamen başka bir konudur. Fizikçi de bazen benzer güçlüklerle yüzyüze olmasına rağmen daha iyi bir yerdedir. Bundan dolayı değişken yerçekimine sahip olanlarda ve aşırı soğuk veya sıcaklık şartları altında deney yapma imkânları çok sınırlıdır. Fakat unutmamalıyız ki bugün fizikçiye açık olan birçok imkânlar, çok eski olmayan bir geç-

nişte fiziksel değil, sosyal güçlükler yüzünden, yani araştırma için ihtiyaç duyulan parayı vermeye hazır olmamamızdan dolayı kullanılamaz durumdaydı. Bununla beraber, geriye, temenni edilecek pek az şey bırakan deneysel şartlar altında şimdi pek çok fiziksel araştırmanın yapılabileceği de bir gerçektir. Halbuki sosyal bilimci çok farklı bir konumdadır. Ütopyacı değil, lehimci tipi karakterde oldukları halde, en fazla arzuya şâyan bir çok deney, önümüzdeki uzun bir zaman için hayal olarak kalacaklardır. Pratikte sosyal bilimci zihinsel olarak yapılan deneylere ve bilimsel bakış açısından geriye yapılması arzulananak çok şey bırakan bir tarzda ve şartlarda uygulanan politik tedbirlerin analizlerine gereğinden fazla sık başvurmak zorunda kalır.

26. GENELLEMELER DÖNEMLERLE SINIRLI MIDIR?

Sosyal deneyler problemini, sosyolojik kanunlar veya teoriler veya hipotezler veyahut “genellemeler” problemini şu ya da bu şekilde tartışmadan önce tartışmış olınam gözlemlerin ve deneylerin şu ya da bu şekilde mantıkî bakımdan teorilerden önce geldiğini düşündüğüm anlamına gelmez. Aksine, teorilerin deneylerden olduğu kadar gözlemlerden de önce geldiğine inanıyorum; şu anlamda ki ikinciler, ancak teorik problemlerle ilgileri dolayısıyla önemlidirler. Ayrıca, gözlem veya deneyin bir cevap bulmada bize herhangi bir şekilde yardımcı olabilmesini ümit edebilmek için, önce bir soruya sahip olmamız gerekir. Ya da deneme ve yanılma metodunun terimleriyle ifade edersek; deneme, yanılmadan önce gelmelidir; ve (24. kesimde) gördüğümüz gibi, gözlem ve deney, nerede yanıldıklarını göstermek suretiyle teorileri ayıklamada bize yardım ederken, daima deneme niteliğinde olan teori veya hipotez, denemenin (trial) bir parçasıdır. Bu nedenle, “genelleme metodu”na, yani bilimin gözlemlerle başladığı, onlardan hareketle bir genelleme ve tümevarım (induction) süreci sonunda teorilerini türettiği görüşüne inanmıyorum. Aksine, gözlem ve deneyin, teorilerimizi test etmede ve testlere dayanamayanları tasfiye etmede bize yardımcı olmak gibi daha mütevazı bir fonksiyonu olduğuna inanıyorum; her ne kadar bu ayıklama sürecinin sadece teorik spekülasyonu kontrol etmekle kalmayıp, aynı zamanda onu yeniden denemeye ve tabii ki çoğu kere yeniden yanılmaya ve yeni gözlem ve deneylerle yeniden reddedilmeye teşvik ettiğini de kabul etmek gerekir ise de.

Bu kesimde, sosyal bilimlerde bütün genellemelerin veya en azından onların en önemlilerinin geçerliliklerinin ilgili gözlemlerin yapıldı-

ğı somut tarihî dönemle sınırlı olduğu şeklindeki tarihselci iddiayı (bkz. 1. kesim) eleştireceğim. Bu iddiayı, ilk elde “genelleme metodu” denen metodun savunulabilir nitelikte olup olmadığı sorusunu tartışmadan —hem de onun savunulamayacağı kanaatinde olduğum halde— eleştireceğim; zira tarihselci iddianın, bu metodun geçersiz olduğu gösterilmeden de, çürütülebileceğini düşünüyorum. Bu sebeple bu metod üzerine ve genel olarak teori ile deney arasındaki ilişkiler üzerine olan görüşlerimin tartışılması ertelenebilir. Onlar, 20. kesimde tekrar ele alınacaklardır.

Tarihselci iddiayı eleştirmeye, herhangi bir tarihî dönemde yaşayan insanların çoğunun, çevrelerinde gözlemledikleri düzenliliklerin, sosyal hayatın bütün toplumlar için geçerli evrensel kanunları oldukları şeklindeki yanlış inanca yöneleceklerini kabul ederek başlıyorum. Gerçekten, böyle inançlar beslediğimizi ancak bazen yabancı bir diyarda yemek konusundaki alışkanlıklarımızın, selamlaşmalarımızın vs.’nin safdilce sandığımız kadar asla mâkul olmadığını gördüğümüz zaman farkederiz. Başka bir tarihî döneme yolculuk yapamamamızdan dolayı herhangi bir itiraza uğramadan kalabilen diğer bilinçli veya bilinçsiz genellemelerimizin birçoğunun da aynı türden olabilecekleri de çok açık bir çıkarımdır. (Meselâ, bu çıkarım Hesiod tarafından yapılmıştı).⁴⁸ Başka bir ifadeyle, kabul edilmelidir ki, sosyal hayatımızda sadece bizim özel dönemimizin ayırıcı özellikleri (characteristic) niteliğinde olan pek çok düzenlilik olabilir ve biz de bu sınırlılığı gözden kaçırmaya eğilimliyiz. Öyle ki, (özellikle sosyal değişimin hızlı olduğu bir dönemde) geçerliliğini yitirmiş kanunlara güvenmiş olduğumuzu üzüntüyle öğrenebiliriz.⁴⁹

Eğer tarihselcinin iddiaları bunun daha ötesine uzanmamış olsaydı, onu ancak çok önemsiz bir husus üzerinde uğraşmakla suçlayabilirdik. Fakat ne yazık ki, o daha fazla şey iddia eder. O, bu durumun doğal bilimlerde söz konusu olmayan güçlükler yarattığı hususunda ve özellikle, doğal bilimlerin aksine sosyal bilimlerde gerçek bir evrensel kanun keşfettiğimizi asla kabul etmememiz gerektiği, çünkü (kayıtlarımız yetersiz olabileceğinden) onun geçmişte daima geçerli olup olmadığını ve gelecekte daima geçerli olup olmayacağını asla öğrenemeyeceğimiz konusunda ısrar eder.

Bu tür iddiaların aksine, anlatılan durumun herhangi bir şekilde sosyal bilimlere özgü olduğunu, ya da onun herhangi bir özel güçlük yarattığını kabul etmiyorum. Aksine, fiziksel çevremizdeki bir değişme-

nin, sosyal ya da tarihî çevremizdeki bir değişmeden kaynaklananlara çok benzeyen deneyimlere yol açabileceği açıktır. Gündüz ile gecenin ard arda gelişinden daha açık ve dillere destan bir düzenlilik olabilir mi? Bununla beraber kutup dairesini geçtiğimizde işlemez hale gelir. Gerçi fiziksel deneyimleri sosyal deneyimlerle karşılaştırmak belki de biraz zordur, ama böyle bir işlemeziğin sosyal alanda meydana gelebilecek herhangi bir benzeri kadar şaşırtıcı olabileceğini düşünüyorum. Başka bir örnek alırsak, Girit'in 1900'deki üç bin yıl önceki (tarihî ve sosyal) çevrelerinin birbirinden, Girit ile Grönland adalarının coğrafi veya fiziksel çevrelerinden daha fazla ayrıldıkları zor söylenebilir. Bir fizikî çevreden diğerine aniden, hazırlıksız olarak yapılan bir yer değiştirmenin, sosyal çevredeki benzer bir değişikliğe oranla, tahripkâr sonuçlara yol açması daha çok beklenir, sanırım.

Bana öyle görünüyor ki, tarihselci, çeşitli tarihî dönemler arasındaki bir dereceye kadar dikkat çekici farkların önemini, olduğundan fazla büyütmekte ve bilimsel hünerin imkânlarını olduğundan küçük görmektedir. Kepler tarafından bulunan kanunların sadece gezegen sistemleri için geçerli olduğu doğrudur, fakat onların geçerlilikleri Kepler'in içinde yaşadığı ve gözlemlediği Güneş sistemiyle sınırlı değildir.⁵⁰ Newton atalet (süredurum) kanununun önemini görmek için, evrenin, çekim kuvveti ve diğer kuvvetlerin etkilerinden bağımsız hareket halindeki cisimleri gözlemlenebileceği bir yerine çekilmek zorunda kalmamıştı. Diğer taraftan bu kanun, Güneş sistemi içinde hiçbir cisim ona uygun hareket etmediği halde, bu sistem içindeki önemini yitirmez. Benzer şekilde, bütün sosyal dönemler için önemli olan sosyolojik teoriler kuramamamız için de hiçbir sebep yoktur. Nasıl ki Grönland ile Girit arasındaki büyük görünüm farklılıkları, her iki bölge için geçerli fiziksel kanunlar olmadığını gösteremiyorsa, bu dönemler arasındaki büyük farklar da böyle kanunların bulunamayacağını göstermez. Aksine en azından bazı durumlarda bu farklılıklar nisbeten yüzeysel bir karakterde gözükür (alışkanlıklar, selamlaşma, tapınma, vs. deki farklılarda olduğu gibi) ve aşağı-yukarı aynı şey, belirli bir tarihî dönemin veya belli bir toplumun ayırıcı özelliği olduğu söylenen (ve bazı sosyologlar tarafından şimdi principia media diye adlandırılan) düzenlilikler için de geçerlidir.⁵¹

Tarihselci buna, sosyal çevredeki değişmelerin fiziksel çevredeki değişmelerden daha temelli olduğunu; çünkü toplum değişince, insanın da değiştiğini; ve bütün sosyal düzenlilikler toplumun atomu de-

mek olan insanın tabiatına dayalı olduğundan, bunun da bütün düzenliliklerin değişmesi anlamına geldiğini söyleyerek cevap verebilir. Bizim cevabımız ise, fiziksel atomların da çevreleriyle birlikte değiştiği (mese-lâ, elektromanyetik alanlar vs.'nin etkisi altında), fakat bunun fizik kanunlarına meydan okuyarak değil, onlara uygun olarak gerçekleştiğidir. Üstelik, insan tabiatında meydana geldiği ileri sürülen değişikliklerin önemi şüphelidir ve hesaplanması çok zordur.

Şimdi, geçerliliğinin, sözkonusu olduğunu gözlemlediğimiz dönemlerin ötesine de uzanıp uzanmadığından emin olamadığımız için, sosyal bilimlerde gerçek bir evrensel kanun keşfettiğimizi hiçbir zaman düşünmememiz gerektiği şeklindeki tarihselci iddiaya dönüyoruz. Bu iddia, tabiî (doğal) bilimler için de geçerli olması şartıyla kabul edilebilir. Açıktır ki, doğal bilimlerde kanunlarımızın gerçekten evrensel olarak mı geçerli oldukları, yoksa yalnızca belirli bir dönemde (belki de yalnızca evrenin genişlediği dönemde) veya yalnızca belirli bir yerde (belki de nisbeten zayıf yerçekimi alanlarını içeren bir bölgede) mi geçerli oldukları hususunda asla tam emin olamayız. Tümel geçerliliklerinden emin olmanın imkânsızlığına rağmen doğal (tabiî) kanunları formüle ederken, sadece içinde geçerli olduklarının gözlemlendiği dönem için veya belki de sadece “şimdiki kozmolojik dönem” için ileri sürüldüklerini belirten bir şart ilave etmeyiz. Eğer böyle bir şart ilave etseydik, bu övgüye değer bilimsel ihtiyatın değil, bilimsel prosedürü anlamadığımızın bir işareti olurdu.⁵² Çünkü sınırsız bir geçerlilik alanına sahip kanunlar aramamız gerektiği, bilimsel metodun önemli postülalarından biridir.⁵³ Eğer bizzat kendileri değişmeye maruz kalan kanunlar kabul edecek olsaydık, değişme hiçbir zaman kanunlarla açıklanamayacaktı. Bu, değişmenin düpedüz mucizevî olduğunu kabul etmek olurdu. Ve bu da bilimsel ilerlemenin sonu olurdu; zira beklenmeyen gözlemler yapıldığında teorilerimizi gözden geçirmeye hiç ihtiyaç olmayacak ve kanunların değişmiş olduğunu söyleyen ad hoc hipotez herşeyi “açıklama”ya yetecekti.

Bu argümanlar, tabiî bilimler kadar, sosyal bilimler için de geçerlidir.

Böylece tabiatçılık aleyhtarı tarihselcilik doktrinlerinin en önemlileriyle ilgili eleştirilerimin sonuna gelmiş bulunuyorum. Onlar arasında daha az önemli olan bazılarını tartışmaya geçmeden önce, tabiatçılık taraftarı doktrinlerden birine, yani tarihî gelişmenin kanunlarını araştırmamız gerektiğini söyleyen doktrine yöneleceğim.

¹Bu, eski bir meseledir. Eflatun bile bazen "saf" (pure) araştırmaya saldırır. Bu görüşün savunması için bkz. T.H. Huxley, *Science and Culture* (1882), s.19 vd. ve M. Polanyi, *Economica*, N.S. c. VIII (1941), s. 428 vd. (Orada alıntı yapılan kitaplara ilaveten ayrıca bkz. Veblen, *The Place of Science in Modern Civilisation*, s. 7 vd.)

²Kant, *Dreams of a Ghost Seer*, kısım II, bölüm III, (Werke, ed. E. Cassirer, c. II, s. 385).

³Bakınız *Economica* c. XIII, (1933), s. 122.

* "Piecemeal" kelimesi sözlükte "parça parça", "azar azar" gibi anlamlara gelmektedir. Onu karşılamak için "lehimci tarzı" deyimini, lehimcinin çalışması da bu özellikleri taşıdığından ve ayrıca bir sonraki paragraftaki "piecemeal tinkering" deyimini göz önünde tutarak tercih ettik. (Çev.)

⁴Bu terimin bir savunması için aşağıda 21. kesimdeki 1 no.lu dipnota bakınız.

⁵Krş. F.A. von Hayek, *Economica*, c. XIII (1933), s. 123. "... İktisat esas itibarıyla peşpeşe gelen ütopyacı tekliflerin araştırılması ve çürütülmesinin sonucu olarak gelmiştir..."

⁶Bkz. M. Ginsberg, *Human Affairs* (Ed. R.B. Cattel ve diğerleri), s. 180. Bununla beraber matematiksel iktisadın başarısının, en azından bir sosyal bilimin Newtoncu devrimini geçirdiğini gösterdiğini kabul etmek gerekir.

⁷Benim *Logic of Scientific Discovery* (1959) adlı eserimin 15. kesimine bakınız. (Negated Existential Propositions). Bu teori J.S. Mill, *Logic*, Kitap V, Bölüm 5. kesim 2 ile karşılaştırılabilir.

⁸Örnek olarak bkz. M.R. Cohen, *Reason and Nature*, s. 356 vd. Metindeki örnekler bu özel tabiatçılık aleyhtarı görüşü çürütür görünüyor.

⁹Bu "bozulma kanunu"nun benzer bir formülasyonu, C.J. Friedrich tarafından, ilginç ve kısmen teknolojik nitelikteki eseri *Constitutional Government and Politics* (1937)'de tartışılmıştır. Bu kanun hakkında "bütün tabii bilimler, insanoglu bakımından onunla eşit öneme haiz bir tek hipotez bile bulamazlar" (s. 7) diye konuşur. Onun öneminden şüphe etmem; fakat ben, tabii bilimlerde aynı önemde sayısız kanun bulabileceğimizi düşünüyorum; yeter ki onları daha çok soyut olan kanunlar yerine, daha çok alelade olanları arasında arayalım. (İnsanların gıdasız yaşayamayacağı ya da omurgalıların iki cinsten oluştuğu şeklindeki kanunları düşününüz). Profesör Friedrich, "Sosyal bilimler kendilerine tabii bilimlerin metodlarının uygulanmasından yararlanamaz" şeklindeki tabiatçılık aleyhtarı tez üzerinde ısrar eder (a.g.e., s. 4) Fakat diğer taraftan o siyaset teorisini, karakterleri hakkındaki pasajların (a.g.e., s. 14 vd.) bir fikir verebileceği bir dizi hipotez üzerine kurmaya çalışır: "Zor ve rızanın her biri yaşayan bir güç, doğurgan bir kuvvettir"; ikisi birlikte "siyasî durumun yoğunluğunu" belirler, (ve "bu yoğunluk ya rızanın, ya zorun, ya da heç ikisinin mutlak miktarıyla belirlendiğinden, muhtemelen

en rahat bu iki gücün, yani zor ve rızanın oluşturduğu paralel kenarın köşegeni ile temsil edilebilir. O takdirde de onun sayısal değeri, zor ve rızanın sayısal değerlerinin karelerinin toplamının kareköküne eşit olurdu). Pythagor teoremini, ölçülemeyecek kadar belirsiz olan “güçler”in oluşturduğu bir “paralelkenar”a (bize bunun neden bir dikdörtgen olması gerektiği söylenmiyor) uygulama yönündeki bu teşebbüs, bana bir tabiatçılık aleyhtarlığı örneği gibi değil, aksine kendisinden “sosyal bilimlerin yararlanamayacağı”nı kabul ettiğim tabiatçılık (naturalism) veya “bilimcilik” (scientism) çizidinin bir örneği gibi görünüyor. Bu “hipotezler”in teknolojik form ile ifade edilmelerinin gayet güç olduğuna dikkat edilmelidir. Halbuki meselâ Friedrich tarafından önemi pek haklı olarak vurgulanan “bozulma kanunu” bu şekilde ifade edilebilir.

Siyaset teorisinin problemlerinin, “güçler paralelkenarı”nın terimleri ile anlaşılabilirliği şeklindeki “bilimci” (scientific) görüşün tarihsel arkaplanı için şimdi şu kitabıma bakılabilir: *The Open Society and Its Enemies* (Açık Toplum ve Düşmanları) (gözen geçirilmiş baskı, bölüm 7, not 2.)

¹⁰“Sosyal mühendislik” teriminin (“lehimci tarzı” anlamında) kullanımına karşı Profesör Hayek tarafından tipik mühendislik işinin bütün ilgili bilginin tek bir kafada toplanmasını gerektirdiği halbuki bütün gerçek sosyal problemlerin özelliğinin bir merkezde toplanamayan bilgilerin kullanılmasını icab ettirdiği şeklinde itiraz edilmiştir. (Bkz. Hayek, *Collectivist Economic Planning*, 1935, s. 210) Bu olgunun çok büyük önemi olduğunu kabul ederim. Onu şu şekildeki bir teknolojik hipotez ile formüle etmek mümkündür: “Kişisel ihtiyaçların tatmini veya uzmanlaşmış ustalık ve kabiliyetin faydalı biçimde kullanımı gibi işlerle ilgili bilgiyi bir plan mercii içinde toplayamazsınız.” (Benzer bir hipotez de benzer işlerle ilgili olarak inisiyatifli bir merkezde toplamanın imkânsızlığı hakkında ileri sürülebilir.) Şimdi “sosyal mühendislik” teriminin kullanımı, mühendisin, kendisine bilgisinin olduğu kadar inisiyatifinin de sınırlı olduğunu bildiren hipotezlerde yer alan teknolojik bilgiyi kullanması gerektiği ileri sürülerek savunulabilir. Ayrıca bakınız aşağıda s. 99, not. 48

¹¹Önceki notta açıklandığı gibi, elde edilebildiği takdirde, bilginin sınırları hakkındaki bilgiyi de içermek üzere...

¹²Sosyal kurumların ya “planlanıp kurulduğu” ya da “kendiliğinden oluştuğu”na dair olan iki görüş, Sosyal Sözleşme Teorisi taraftarları ile onların Hume gibi eleştiricilerinin görüşlerine tekabül eder. Fakat Hume, sosyal kurumlar hakkındaki “fonksiyonel” ya da “araçsalcı” (instrumentalist) görüşleri onaylamaz. Çünkü ona göre insanlar onlar olmadan edemezdi. Bu tavır, (dil gibi) planlanıp kurulmamış kurumların araçsal karakterine ilişkin Darwinci bir açıklama şeklinde geliştirilebilir: Eğer onların faydalı bir fonksiyonu yoksa, o zaman varlıklarını sürdürme şansları da yoktur. Bu görüşe göre planlanmamış sosyal kurumlar, akıllı eylemlerin amaçlanmamış sonuçları olarak ortaya çıkabilirler: Tıpkı (Descartes’ın müşahade ettiği gibi) bir yolun, öyle bir niyetleri olma-

dığı hakle daha önce mevcut bir patikayı kullanmayı elverişli bulan insanlar tarafından oluşturulması gibi. Bununla beraber, belirtmeye gerek yoktur ki, teknolojik yaklaşım her çeşit "mençe" (origin) sorusundan tamamıyla bağımsızdır.

¹³"Fonksiyonel" yaklaşım için meselâ bkz. B. Malinowski, "Anthropology as the Basis of Social Science," Human Affairs (ed. Cattell) içinde özellikle s. 26 vd. ve s. 239 vd.

¹⁴Bu örnek, kurumsal "makinalar"ın etkinliğinin sınırlı olduğunu ve kurumların işleminin yeterli ve uygun personelle donatılmış olmalarına bağlı olduklarını iddia etmesiyle termodinamiğin (kesintisiz bir hareket makinesi imkânını safdışı bırakan şekliyle) enerjinin sakınımı kanunu gibi prensipleriyle mukayese edilebilir. Bu haliyle o, fizikğin enerji kavramıyla güç gibi bazı sosyolojik kavramlar arasında benzerlikler kurmaya çalışan diğer "bilimci" (scientistic) teşebbüslerle de karşılaştırılabilir. Bu hususta örnek olarak Bertrand Russell'in içinde bu tür bilimci teşebbüslerin yapıldığı Power (1938) adlı kitabına bakılabilir. (s.1 vd.) Russell'in —zenginlik, propaganda gücü, çıplak güç gibi çeşitli "güç şekilleri"nin bazen yekdiğerine "çevrilebileceği" şeklindeki— ana fikrinin teknolojik form ile ifade edilebileceğini sanmıyorum.

¹⁵W. Lippmann, The Good Society (1937), bölüm XI, s. 203 vd. Ayrıca bkz. W.H. Hutt, Plan for Reconstruction (1943).

¹⁶Bu ifade K. Mannheim tarafından Man and Society in an Age of Reconstruction adlı eserinde sık sık kullanılır: Örnek olarak onun Index'ine ve s. 269, 295, 320, 381'e bakınız. Bu kitap, bütüncül ve tarihselci programın benim bildiğim en ayrıntılı takdimidir ve bu sebeple burada eleştiri için seçilip alınmıştır.

¹⁷Bkz. Mannheim, a.g.e., 337. Bu pasaj 23. kesimde daha tam olarak iktibas edilmiş ve orada ayrıca eleştirilmiştir.

¹⁸"İnsanı Dönüştürme Problemi" (The Problem of Transforming Man), K. Mannheim'ın Man and Society adlı eserinin bölümlerinden birinin başlığıdır. Sonra gelen alıntı o bölümden alınmadır. (s.199 vd.)

¹⁹Bkz. J.S. Mill, Logic, Kitap VI, Bölüm X, Kesim 1.

²⁰Logic, Kitap VI, Bölüm X, Kesim 8. Marx'ın (yukarıda 17. kesimde iktibas edilen) buna paralel pasajı Capital'in ilk baskısına yazdığı önsözden alınmıştır.

²¹Bu ifade gösteriyor ki, Mill'in faydacılığı (utilitarianizm), onu "faydalı" (beneficial)'yı "ileri" (progressive) ile eş-anlamli olarak tanımlamaktan alıkoymuştur: Yani ilericiliğine rağmen Spencer ve Engels (ve bugünlerde C.H. Waddington; bkz. onun Science and Ethics adlı eseri) tarafından geliştirilen şekilde bir tarihselci ahlak teorisine (krş. kesim 19) taraftar olmamıştır.

²²Mill, a.g.e., kesim 2 (italikler benim).

²³Bkz. kesim 15'den 17'ye; özellikle bkz. Engels, Socialism, Utopian and Scientific.

²⁴Bunu, *The Open Society and Its Enemies*'de uzun uzun tartışmış bulunuyorum.

²⁵Örnek olarak K. Mannheim'ın bize "artık 'planlama ile planlamama' arasında değil, yalnızca 'iyi planlama' ile 'kötü planlama' arasında bir seçim yapma imkânı vardır" diyen *Man and Society* adlı eserinin 6. sayfasına (ve daha pek çok yerine); veya planlı bir toplumun mu, yoksa plansız bir toplumun mu daha çok tercihe şayan olduğu sorunu, böyle bir sorunun artık bulunmadığını, zira tarihsel gelişmenin şimdiki istikameti tarafından bizim hesabımıza çözümlendiğini söyleyerek cevaplayan F. Zweig'in *The Planning of Free Societies* (1942) adlı eserinin 30. sayfasına bakılabilir.

²⁶K. Mannheim, a.g.e., s. 33; sonraki alıntılar a.g.e., s. 7'den yapılmıştır.

²⁷K. Mannheim, Comte'dan pek de farklı olmayarak, düşüncenin gelişiminde üç "düzey"i ayırır: (1) Deneme ve yanılma, ya da şans buluşu, (2) icad, (3) planlama (a.g.e., s. 150 vd.). Onun doktrinini kabul etmekten o kadar uzağım ki bana göre deneme ve yanılma metodu (1), bilimsel metoda öteki "düzeyler"den çok daha yakındır gibi görünüyor. Sosyal bilimlere göre bütüncü yaklaşımı bilim öncesi diye kabul etmenin ilave bir sebebi de onun bir mükemmellik (perfectionism) ögesini taşımasıdır. Halbuki, bir kere yeryüzünü cennet yapamayacağımızı ve ancak işleri biraz düzeltebileceğimizi anlayınca, onları ancak azar azar (piecemeal) düzeltebileceğimizi de anlarız.

²⁸H. Gomperz, *Weltanschauungslebre, II/I*, s. 63'de etrafta telaşlı telaşlı kanat çırpıp duran bir serçe gibi bir dünya parçasının, her biri onun değişik bir vechesine tekabül eden aşağıdaki çok farklı önermelerle tasvir edilebileceğine işaret eder: "Bu kuş uçuyor", "Bir serçe gidiyor!", "Bakınız burda bir hayvan var!", "Burada birşey hareket ediyor", "Burada enerji dönüşümü oluyor", "Bu bir sürekli hareket olayı değildir", "Zavallı-cık korkmuş!" Açıkur ki, bilimin görevi, zorunlu olarak sınırsız olan böyle bir listeyi tamamlamaya girişmek değildir. F.A. von Hayek, *Ethics*, c.IV (1943), not 5'de bütüncülüğün burada kitabın ana metninde öne sürülene benzeyen kısa bir eleştirisini yapar.

²⁹K. Mannheim, seçici veya soyut bilimi "kesinlik peşinde koşan bütün bilimlerin içinden geçeceği bir aşama" diye tanımlar. (a.g.e., s. 167)

³⁰İzleyen üç alıntıyı Mannheim, a.g.e., s. 184'le karşılaştırınız, ayrıca bkz., s. 170'deki not ve s. 230.

³¹A.g.e., s. 230, "Realitenin kendisi"nin bir çeşit somut bilgisini elde edebileceğimiz şeklindeki doktrin, teknik olarak mistisizm (mysticism) diye tanımlanabilecek olan şeyin bir parçası olmakla ünlüdür. "Bütünlükler" için koparılan gürültü de bu cinstendir.

³²Bkz. a.g.e., örnek olarak, s. 26 ve 32. Benim bütüncülüğü eleştirmem, bilimin çeşitli dalları arasında işbirliği yapılması çağrısına karşı olduğum anlamına gelmemelidir. Özellikle böyle bir işbirliği ile düzeltilebilecek lehimci tipi belirli bir problemle yüz yüze olduğumuzda, buna karşı çıkmak hiç kimsenin aklından geçmez. Fakat, bu somut bütünlükleri sistematik bir sentez veya o türden bir şeyle kavrama planından çok farklı bir meseledir.

³³Bkz. a.g.e., s.337; ve yukarıda 77. sayfadaki 23. not.

³⁴İktibas edilen formül, hemen hemen C. Schmitt'inkiyle özdeştir.

³⁵Bütüncüler, diyalektik tarafından aşıldığını düşündükleri mantığın geçerliliğini inkâr etmekle bu güçlükten bir çıkış yolu bulunabileceğini umabilirler. Ben, "What is Dialectic", Mind, c. 49, N.S., s. 403 vd.'nda bu yolu tıkamaya çalıştım.

³⁶Bkz. K. Mannheim, a.g.e., s. 202. Şu sıralarda eğitim teorikileri nezdinde psikolojik bütüncülük anlayışının pek moda olduğu zikredilebilir.

³⁷Tarihin şahıslar, olaylar ve dönemler şeklinde düşünülebilecek "somut ferdî bütün"lerle uğraştığını ileri süren doktrin, özellikle Troeltsch tarafından yapılmaya çalışılmıştır. Mannheim da her zaman onun doğruluğunu varsaymıştır.

³⁸K. Mannheim, a.g.e., s. 175. (italikler benim)

³⁹Örnek olarak Pauli'nin "exclusion principle"ına bakınız. Sosyal bilimciye göre, rekabet veya işbölümü gibi fikirlerin, "atomcu" ya da "ferdiyetçi" bir yaklaşımın, hiçbir şekilde her ferdin diğer bütün fertlerle karşılıklı olarak etkileştiğini kabul etmekten bizi alıkoymayacağını son derece açık ve seçik olarak göstermesi gerekir. (Psikolojide durum farklıdır; zira aksi yöndeki birçok çabaya rağmen, atomizmin oraya uygulanamadığı görülmüyor.)

⁴⁰Sosyal deneyler hakkında, "Açıkça biz hiçbirini denemeye kalkışacak güce asla sahip değiliz. Biz ancak tabiatın yaptığı deneyleri (...), tarihte kayıtlı olaylar zincirini (...) gözleyebiliriz" derken, Mill'in görüşü de buydu. (Bkz. Logic, VI, bölüm VII, kesim 2).

⁴¹Sidney ve Beatrice Webb, Methods of Social Study (1932), s. 221 vd.'da sosyal deneylerin benzer örneklerini verirler. Bununla beraber, hem de deneysel metoda ilişkin eleştirileri (bkz. s. 226, "intermixture of effects") özellikle (hayran görüründükleri) bütüncü deneylerin güçlü bir eleştirisi niteliğinde olmasına rağmen, onlar burada "lehimci tipi" ve "bütüncü" diye adlandırılan iki deney çeşidi arasında bir ayrım yapmazlar. Daha da ötesi, onların eleştirisi, benim geçersiz gördüğüm "variability" argümanı ile kombine edilmiştir. (Bkz. aşağıda 25 nolu kesim).

⁴²Çağdaş fizik metodlarının burada belirtilen çizgideki daha tam bir analizi, benim Logic of Scientific Discovery adlı kitabımda bulunabilir. Ayrıca bkz. "What is Dialectic?", Mind, c. 49, s. 403 vd. Örnek olarak, ayrıca, Tinbergen, Statistical Testing of Business Cycle Theories, c. II, s. 21: "Bir modelin kurulması (...) bir deneme-yanılma mesalesidir" vs.

⁴³Planlama için gerekli olan "herhangi bir yerde tek bir kafada toplanmış" bilgiyi elde etmenin imkânsız olduğu şeklindeki gözlem Hayek'e aittir; bkz. Collectivist Economic Planning, s. 210. (Ayrıca bkz. yukarıda s. 73'deki 16 numaralı not.)

⁴⁴Spinoza'nın siyasal teorisindeki en can alıcı noktalardan biri, diğer insanların düşündükleri şeyleri bilme ve kontrol etmenin imkânsızlığıdır. O "tiranlık"ı (istihdad), im-

kânsızı gerçekleştirme ve gücü uygulanamayacağı yere uygulama girişimi olarak tanımlar. Hurlanmalıdır ki Spinoza tam bir liberal değildi; gücün kurumsal kontrolüne inanmaz, fakat bir hükümdarin, güçlerini fiili sınırlarına kadar kullanmaya hakkı olduğunu düşünürdü. Ama Spinoza'nın "tiranlık" dediği ve akılla çatışma halinde olduğunu söylediği şey, bütüncü planlamacılar tarafından, safdilce, "bilimsel" bir problem, "insanları dönüştürme problemi" diye ele alınmıştır.

⁴⁵Niels Bolır iki yaklaşımın, eğer (a) her zamanki anlamda birbirlerini tamamlıyor iseler ve eğer (b) birini daha çok kullandıkça diğerini daha az kullanabileceğimiz anlamında birbirlerini dışlamakta iseler "tamamlayıcı" olduklarını söyler. Metinde esas itibarıyla sosyal bilgiye atıfta bulunuyorsam da, siyasi güç birikiminin (ve temerküzünün) de genel olarak bilimsel bilginin ilerlemesini "tamamlayıcı" nitelikte olduğu iddia edilebilir. Çünkü bilimin ilerlemesi, düşüncelerin serbest rekabetine, bundan dolayı düşünce özgürlüğüne ve nihayet bundan dolayı da siyasal özgürlüğe dayanır.

⁴⁶R.H. Tawney, *Religion and The Rise of Capitalism*, bölüm II, kesim ii'nin sonu.

⁴⁷Her iki durumda —tarihi dönemler ve coğrafi durumlar— da deneylerle test edilmiş teorileri kullanarak, zaman veya uzaydaki konumla ilgili herhangi bir ifadenin, eğitim durumu veya deniz seviyesinden yükseklik gibi bazı hakim geçerli şartların bir genel tasviriyle değiştirilebileceğini görebiliriz.

⁴⁸Aynı çıkarım burada, s. 200 vd.'da ve *Open Society* adlı kitabının 23. bölümünde eleştirilen sözde "bilgi sosyolojisi"nin de temelidir.

⁴⁹K. Mannheim, *Man and Society*, s. 178'de "sosyal dünyayı akılcıca gözlemleyen sıradan adam" hakkında "durağan (statik) dönemlerde o, hiçbir şekilde genel soyut bir sosyal kanun ile sadece belirli bir dönemde geçerli özel kurallar arasında bir ayırım yapamaz; zira yalnızca hafif değişmelerin olduğu dönemlerde, iki tip arasındaki ayrımlıklar gözlemciye açık seçik görünmez" diye yazar. Mannheim, sadece belirli bir dönemde geçerli bu özel kurallara "principia media" (ara ilkeler) adını verir: bkz. aşağıda s. 110, 56 numaralı not, "Sosyal yapının baştan başa değiştiği bir çağda"ki durum için bkz. Mannheim, a.g.e., s. 179 vd.

⁵⁰Kepler'in kanunları, Mill tarafından, Bacon'ı izleyerek "axiomata media" (ara-aksiyonlar) dediği şeylerin örnekleri olarak seçilmişlerdir; çünkü onlar genel hareket kanunları değil, sadece gezegenlerin hareketlerinin (yaklaşık) kanunlarıdır. Bkz. *Logic*, Kitap VI, bölüm V, kesim 5. Bir sosyal bilimin benzer axiomata media'sı, verilmiş bir tarihi dönemin daha tesadüfi olan düzenliliklerinden çok, belli bir türdeki bütün "sosyal sistemler" için geçerli olan kanunlar olabilir. Birincisi, Kepler'in kanunlarıyla değil, meselâ bizim kendi Güneş sistemimizin gezegenleri arasında var olan düzenliliklerle karşılaştırılabilir.

⁵¹K. Mannheim, a.g.e., s. 177'de "principia media" deyimini, (yukarıdaki notta geçtiği gibi axioma media'dan söz eden) Mill'e yollamada bulunarak ve benim "ilgili

gözlemlerin yapıldığı somut tarihî dönemle sınırlı genellemeler” dediğim şeyi anlatmak üzere ileri sürer; bkz. meselâ şu pasaj (a.g.e., s. 178, krş. yukarıda bu bölümün ... nolu dipnotu) “Sosyal dünyayı akıllica gözlemleyen sıradan bir adam (layman) olayları, öncelikle bu tür principia media’ların bilinçsiz kullanımı ile anlar”, ki bu principia media’lar “... sadece belirli bir dönemde geçerli olan özel ilkelere” (Mannheim, Loc. cit., kendi principia media’sını şöyle tanımlar: Onlar “son tahlilde, belli bir yerde ve belli bir zamanda faaliyet halinde bulunan çeşitli faktörlerden hareketle bir bütün oluştururken somut bir çerçevede yer alan evrensel güçlerdir: Bir daha asla tekrarlanmayabilecek olan şartların özel bir birleşimi.”) Mannheim, “evrensel faktörleri hesaba katma”daki başarısızlıkları konusunda “tarihselciliği, Hegelciliği ve Marksizm’i izlemediğini” belirtir (a.g.e., s. 177 vd.) Buna uygun olarak o, somut veya bireysel tarihî dönemlerle sınırlı genellemelerin öneminde ısrar eden bir konuma sahiptir: her ne kadar “soyutlama metodu”yla bunlardan hareket ederek “onların içerdiği genel ilkelere” yükselebileceğimizi de kabul ediyorsa da. (Bu görüşün aksine, ben daha genel teorilerin, Mannheim tarafından s. 179 vd.cı verilen örneklerle göre onun principia media’sını oluşturan ve alışkanlıklar, kanunî prosedürler, vs.’nin temsil ettiği düzenliliklerden soyutlama yoluyla elde edilebileceğine inanmıyorum.)

⁵²Sosyolojide, fizik örneğini boş yere izlemeye kalkışmak ve evrensel sosyolojik kanunlar aramak yerine; fizikte, tarihselci sosyoloji örneğini izlemenin, yani tarihî dönemlerle sınırlı kanunlarla çalışmanın daha iyi olacağı sık sık önerilmiştir. Sosyoloji ile fiziğin birliğini vurgulama endişesini taşıyan tarihselciler özellikle bu çizgide düşünmeye eğilimlidirler. Bkz. Neurath, Erkenntnis, c. VI, s. 399.

⁵³Fizikte, meselâ çok uzaktaki nebulalarda gözlenen ve gerisinde kırmızı bir tayf bırakan değişmelerin açıklanması gerektiği talebine yol açan da aynı postüladır; çünkü bu postüla olmadığı takdirde atomik frekans kanunlarının, evrenin değişik bölgelerine veya zamana göre değiştiğini varsaymak pekâlâ yeterli olacaktı. İzafiyet (relativity) teorisini, hızların toplamı kanunu vs. gibi hareket kanunlarını, yüksek ve düşük hızlar (veya güçlü ve zayıf çekim alanları) için tek biçimli olarak ifade etmeye ve değişik hız (veya çekim) alanları için bu zamana kadar yapılan varsayımlarla (ad hoc assumptions) yetinmemeye iten de yine aynı postüladır. Bu “Doğal Kanunların Değişmezliği” postülasının bir tartışması ve onun “Doğa’nın tekbiçimliliği” postülası ile olan karşılığı için benim Logic of Scientific Discovery adlı eserimin 79. kesimine bakınız.

IV

TABİATÇILIK TARAFTARI DOKTRİNLERİN ELEŞTİRİSİ

27. BİR EVRİM KANUNU VAR MIDIR? KANUNLAR VE TRENDLER

benim “tabiatçılık-taraftarı” dediğim tarihselcilik doktrinlerinin, tabiatçılık aleyhtarı tarihselcilik doktrinleriyle birçok ortak yanları vardır. Meselâ, onlar da bütüncü düşünceden etkilanmışlerdir. Ayrıca onlar da doğal bilimler metodolojisinin bir yanlış anlayışından kaynaklanırlar. Bu metodları kopye etmeye yönelik saptırılmış bir çabayı temsil ettikleri için de (Profesör Hayek’in kullandığı anlamda) “bilimci” (scientistic) diye nitelenebilirler.¹ Tabiatçılık-aleyhtarı doktrinler kadar onlar da tarihselciliğin ayırıcı özellikleri arasında yer alırlar, hatta daha da önemlidirler. Özellikle, sosyal bilimlerin görevinin, geleceğini önceden haber vermek amacıyla toplumun evrim kanununu açığa çıkarmak olduğu şeklindeki inanç (yukarıda 14.-17. kesimlerde ayrıntılı biçimde açıklanan bir görüş, bu) belki de tarihselciliğin merkezî doktrini diye tanımlanabilir. Zira bu bir seri dönemden geçen toplum anlayışıdır ki, bir taraftan değişen bir sosyal dünya ile değişmeyen bir fiziksel dünya arasındaki karşıtlığa ve buradan tabiatçılık aleyhtarlığına yol açar. Diğer taraftan, sözde “tabiî ardışıklık kanunları” (natural laws of succession: tabiî zincirleşme kanunları) na olan tabiatçılık taraftarı —ve bilimci— inancıya yol açan da yine aynı görüştür: Bir inanış ki bu, Comte ve Mill’in zamanlarında astronominin uzun dö-

nemli öndeyileri tarafından ve daha yakın zamanlarda ise: Darwinizin tarafından desteklendiğini iddia edebiliyordu. Gerçekten son zamanlardaki tarihselcilik modası, yalnızca evrimcilik modasının bir parçası olarak kabul edilebilir. Evrimcilik ise, öyle bir felsefedir ki, etkisini büyük ölçüde, yeryüzündeki çeşitli bitki ve hayvan türlerinin tarihine ilişkin parlak bir bilimsel hipotez ile tesadüfen yerleşmiş bir dinî inancın da bir parçasını oluşturan daha eski bir metafizik teori arasındaki bir dereceye kadar sansasyonel çarpışmaya borçludur.²

Evrinsel hipotez dediğimiz şey, —meselâ, çeşitli cinsler ve türler arasındaki bazı benzerliklere ilişkin— bir biyolojik ve paleontolojik gözlemler kalabalığının, ilgili formların ortak bir soydan geldikleri varsayımıyla açıklanmasıdır.³ Her ne kadar kalıtım, farklılaşma (segregation) ve mutasyon kanunları gibi bazı tümel doğa kanunları onunla açıklanma imkânı buluyor ise de bu hipotez bir tümel (universal) kanun değildir. O daha çok tikel (tekil veya spesifik) bir tarihî önerme karakterine sahiptir. (“Charles Darwin ile Francis Galton’un dedeleri aynıydı” şeklindeki tarihsel önermeyle aynı konumdadır, o.) Evrimsel hipotezin tümel bir tabiat kanunu değil,⁴ yeryüzündeki birtakım bitki ve hayvanların soy ağacına ilişkin tikel (ya da daha açık bir ifadeyle, tekil) bir tarihî önerme olması gerçeği, “hipotez” teriminin çok kere tümel tabiat kanunlarının statüsünü karakterize etmek için kullanılıyor olması olgusu tarafından bir ölçüde örtülmüştür. Fakat bu terimi oldukça sık olarak başka bir anlamda kullandığımızı da unutmamalıyız. Meselâ, bir tümel (universal) kanundan çok, tekil ve tarihî karakterde bir hipotez karakterinde olsa da, geçici bir tıbbî teşhise hipotez demek hiç şüphesiz doğrudur. Başka bir ifadeyle, bütün tabiat kanunlarının birer hipotez olması gerçeği, bütün hipotezlerin birer kanun olmadığı ve özellikle tarihî hipotezlerin, kural olarak, tümel değil, bir tek olay veya bu nitelikteki birkaç olay hakkındaki tekil önermeler olduğu gerçeğini gözden kaçırmamıza yol açmamalıdır.

Fakat, acaba bir evrim *kanunu* olabilir mi? T.H. Huxley’in “... bilimin, organik formların evrimi kanununu, eski ve yeni bütün organik formların birer halkasını oluşturduğu büyük sebep ve sonuç zincirinin değişmeyen düzenini er veya geç (...) benimseyeceğinden şüphe eden (...) olsa olsa gönülsüz bir filozof olabilir...”⁵ diye yazarken kastettiği anlamda bir bilimsel kanun olabilir mi?

Bu sorunun cevabının “Hayır” olması gerektiğine ve evrimde “değişmeyen düzen” kanununu aramanın ne biyoloji, ne de sosyoloji baki-

ca ferdî hayvan ve bitkiler için değil, aynı şekilde toplumlar, ırklar ve hatta belki de “bütün dünya” için geçerli olduğu düşüncesine. Bu eski doktrin Eflâtun tarafından Yunan şehir devletlerinin ve Pers İmparatorluğunun gerileme ve yıkılmalarının yorumunda kullanılmıştı.⁷ O, benzer şekilde Makyavel (Machiavelli), Vico, Spengler ve heybetli eseri *Study of History*’de Profesör Toynbee tarafından da kullanılmıştır. Bu doktrine göre, tarih tekerrür edicidir ve herhangi bir hayvan türünün hayat devrelerini incelediğimiz yolun aynısından gidilerek meselâ medeniyetlerin hayat devrelerinin kanunları incelenebilir.⁸ Her ne kadar onu ilk olarak ortaya koyanların pek öyle bir niyetleri yok idiyse de, bu doktrinin sonuçlarından bir tanesi, bizim evrimsel veya tarihî sürecin biricikliğine dayalı olan itirazımızın gücünü kaybetmesine yol açmasıdır. Şimdi, hem ne tarihin bazı bakımlardan kendini tekrarlayabileceğini, ne de istibdat idarelerinin eski Yunan’da ve çağımızda ortaya çıkışları örneğinde olduğu gibi tarihî olayların belirli tipleri arasındaki paralelliklerin siyasî güç sosyolojisi araştırmacıları için önemli olabileceğini inkâr etmek niyetinde değilim. (Eminim ki, iktibas edilen pasajda Profesör Fisher’in de böyle bir niyeti yoktur.⁹ Fakat bütün bu tekerrür örneklerinin birbirinden çok farklı durumlar ihtiva ettikleri ve bunların ilave gelişmeler üzerinde önemli etkileri olabileceği de açıktır. Bundan dolayı bir tarihî gelişmenin görünüşteki tekrarlanışından, onun kendi prototipine paralel olarak yürümeye devam edeceğini beklememiz için hiçbir geçerli sebebe sahip değiliz. Herkesçe kabul edildiği gibi, bir kere —analojik spekülasyonlar yoluyla ulaşılan, veya belki de Eflâtun’dan miras kalan bir inanç olan— bir hayat devreleri kanununa inanınca, onu teyid edecek tarihî olayları hemen hemen her yerde bulabiliriz. Fakat bu olgularla desteklenmiş gibi görünen metafizik teorilerin çok sayıdaki örneklerinden sadece bir tanesi olmaktan öte birşey değildir. Öyle olgular ki, çok daha yakından incelendiğinde, bizzat test ettikleri sanılan teorilerin ışığı altında seçilmiş oldukları ortaya çıkar.¹⁰

(b) tavrına, yani bir evrimsel hareketin trendini veya yönünü keşfedebileceğimiz ve bilinenlere dayanarak tahmin edebileceğimiz (extrapolate) tavrına dönersek, ilk olarak bu inancın, (a) tavrını temsil eden bazı devrî (cyclical) hipotezleri etkilediği ve onları desteklemek için kullanıldığı zikredilebilir. Meselâ Profesör Toynbee, (a) tavrını desteklemek için (b)’nin ayırıcı özellikleri niteliğindeki şu görüşleri ileri sürer: “Uygarlıklar toplumun statik şartları değil, evrimsel türdeki dinamik hareketleridir. Onlar sadece hareketsiz duramamakla kalmayıp, ay-

nından bilimsel metodun alanı içinde yer alması imkânının bulunmadığına inanıyorum. Bu hususta dayandığım sebepler ise gayet basittir. Yeryüzündeki hayatın veya insan toplumunun evrimi, nevî şahsına münhasır (unique: biricik) bir tarihî süreçtir. Böyle bir sürecin, meselâ, mekanik, kimya, kalıtım (heredity: soyaçekim) ve farklılaşma (segregation), doğal ayıklanma vs. gibi her çeşit nedensel kanunla uygunluk içinde ilerlediğini kabul edebiliriz. Bununla beraber onun ifade ediliş tarzı bir kanun değil, sadece tekil bir tarihî önermedir. Tümel kanunlar, Huxley'in de dediği gibi, değişmeyen bir düzene, yani belli türdeki tüm süreçlere ilişkin iddialarda bulunurlar: ve tek bir olayın gözlemlenmesinin dahi bizi bir tümel kanun formüle etmeye itmemesi ve eğer şanslıysak, hakikati bulmamamız için herhangi bir sebep yok ise de, şu ya da bu şekilde formüle edilmiş herhangi bir kanunun, bilim tarafından ciddiye alınmazdan önce yeni olaylarla test edilmesi gerektiği de açıktır. Fakat eğer biz sonsuza dek nevî şahsına münhasır bir tek sürecin gözlemlenişiyile sınırlı kalacaksak, ne bir tümel hipotezi test etmeyi, ne de bilim tarafından kabul edilebilir bir tabii kanun bulmayı ümit edebiliriz. Bir tek nevî şahsına münhasır sürecin gözlemlenmesi onun gelecekteki gelişmesini önceden görmede de bize yardımcı olamaz. Gelişmekte olan tek bir tırtıl üzerindeki en dikkatli bir gözlem bile onun bir kelebeğe dönüşmesini öndemede bize yardımcı olmayacaktır. İnsan toplumuna uygulanışı bakımından —burada esas ilgilendiğimiz de budur— argümanımız H.A. L. Fisher tarafından şu sözlerle formüle edilmiştir: “İnsanlar (...) tarihte bir gizli plan, bir ritim, bir önceden belirlenmiş örnek (pattern) görmeye çalışmışlardır... Ben ise yalnızca bir acil ve beklenmedik durumun diğerini izlediğini (...) *nevî şahsına münhasır olduğu için kendisi hakkında hiçbir genelleme yapılamayacak olan yalnızca bir tek büyük olguyu görebiliyorum.*⁶

Bu itiraza karşı nasıl bir cevap verilebilir? Bir evrim kanunu olduğuna inananlar tarafından alınabilecek, esas itibariyle, iki tavrı vardır. Onlar (a) bizim evrimsel sürecin nevî şahsına münhasır olduğu şeklindeki iddiamızı reddedebilirler, ya da (b) nevî şahsına münhasır da olsa bir evrim sürecinde bir trend veya bir eğilim veyahut bir yön bulabileceğimizi ve bu trendi dile getiren bir hipotez formüle edip, bu hipotezi gelecekteki deneyimlerle test edebileceğimizi iddia edebilirler. (a) ve (b) hipotezlerinin ikisi de birbirlerini dışlamazlar.

(a) tavrı çok eski bir düşünceye gidip dayanır: Doğum, çocukluk, gençlik, olgunluk, yaşlılık ve ölüm şeklindeki hayat devrelerinin yalnız-

nı zamanda kendi öz hareket kanunlarını bozmaksızın kendi yönlerini de tersine çeviremezler...”¹¹ Burada (b) tarzındaki önermelerde genellikle bulunan hemen hemen bütün unsurlara sahibiz. (Sosyal statığın zıddına olarak) sosyal dinamik fikri; toplumların (sosyal güçlerin etkisi altındaki) evrimsel hareketleri fikri; ve hareket kanunlarını bozmadan tersine çevrilemeyecekleri söylenen bu hareketlerin yönleri (akışları ve hızları) fikri. İtalikle gösterilen terimlerin tamamı fizikten sosyolojiye aktarılmışlardır ve onların benimsenmesi hayret verecek derecede kaba, ama fizik ve astronomi örneklerinin bilimci anlayıştaki kötüye kullanılmalarını çok iyi karakterize eden bir seri yanlış anlamalara yol açmıştır. Herkesçe kabul edildiği üzere, bu yanlış anlamalar tarihselci atölyenin dışına pek az zarar vermiştir. Meselâ iktisat biliminde, bu terimi sevmeyenlerin bile kabul edeceği gibi, “dinamik” (krş. şimdi moda olan “makro-dinamik” terimi) teriminin kullanılmasına itiraz edilemez. Fakat bu kullanım bile, Comte’un, fizikçinin statik ve dinamik arasında yaptığı ayrımı sosyolojiye uygulama girişiminden türemektedir. Bu girişimin altında yatan kaba anlayış yanlışlığı hususunda ise hiçbir şüphe yoktur. Zira sosyoloğun “statik” dediği toplum çeşidi, tastamam fizikçinin (her ne kadar durağan iseler de) “dinamik” diyeceği fiziksel sistemlerin benzeridir. Tipik bir örnek Güneş sistemidir: O, fizikçinin anladığı anlamdaki bir dinamik sistemin prototipidir; fakat kendi kendini tekrarladığı (veya durağan olduğu) için, büyümediği veya gelişmediği için, (gök dinamiğinin alanı içine girmeyen ve bu sebeple burada ihmal edilebilecek nitelikte olanların dışında) herhangi bir yapısal değişme göstermediği için, hiç şüphesiz o sosyoloğun “statik” diyeceği sosyal sistemlere tekabül eder. Tarihselciliğin iddialarıyla bağlantısı bakımından bu nokta hayli önemlidir; o kadar ki astronominin uzun-dönem öndeyilerinin başarısı tamamen Güneş sisteminin bu kendi kendini tekrarlayan ve sosyoloğun anladığı anlamda statik karakterine dayanır; yani burada, tarihî bir gelişmenin her türlü belirtilerini (symptoms: arazlar) ihmal edebileceğimiz gerçeğine... Bu sebeple durağan (stationary) bir sistemin bu dinamik uzun dönemli öndeyilerinin, durağan olmayan sosyal sistemlere ilişkin uzun dönemli tarihî kehânetlerin imkânına dayanak olacağını sanmak hiç şüphesiz yanlıştır.

Yukarıda listesi verilen fizikten alınma diğer terimlerin topluma uygulanışında da buna çok benzer yanlış anlamalar vardır. Çoğunlukla bu uygulama gayet zararsızdır. Meselâ sosyal organizasyonda, üretim metodlarında, vs.deki değişiklikleri *hareketler* diye tanınlamamızın hiçbir

zararı yoktur. Fakat, sadece bir mecaz, hatta oldukça aldatıcı bir mecaz kullandığımızın çok iyi farkında olmalıyız. Çünkü fizikte bir cismin, ya da bir cisimler sisteminin hareketinden söz ettiğimizde, sözkonusu cisim veya sistemin herhangi bir içsel veya yapısal değişikliğe uğradığını değil, sadece onun (keyfi olarak seçilmiş) bir koordinatlar sistemine göre yerini değiştirdiğini anlatmak isteriz. Bunun aksine sosyolog, “toplumun hareketi”yle bir içsel veya yapısal değişikliği kasteder. Buna uygun olarak, o bir toplum hareketinin *güçlerle* açıklanacağını düşünürken fizikçi hareketin kendisinin değil, sadece *hareket değişmesinin* bu şekilde açıklanması gerektiğini düşünür.¹² Bir sosyal hareketin hızı, veya *yolu* veya *akışı*, veyahut *yönü* fikirleri de sadece bir sezgisel izlenimi bildirmek için kullanıldıkları sürece, aynı şekilde zararsızdırlar; fakat bilimsel iddia gibi herhangi birşey için kullanıldıklarında onlar düpedüz bilimci (scientific) bir argo, ya da daha iyi bir anlatımla bütüncü (holistic) bir argo haline gelirler. Kabul edileceği gibi, ölçülebilir bir sosyal faktördeki her çeşit değişme —meselâ nüfus büyümesi— tıpkı hareket eden bir cismin yörüngesi gibi, grafiksel olarak bir yol şeklinde temsil edilebilir. Fakat açıktır ki, böyle bir diyagram, durağan bir nüfusun da radikal bir sosyal patlamaya maruz kalabileceği düşünülürse, insanların toplumun hareketi derken anlatmak istedikleri şeyi tasvir etmez. Tabii bu tür diyagramların birden fazlasını, çok boyutlu bir tek şekil içinde biraraya getirebiliriz. Fakat böylesi bir birleşik diyagramın toplumun hareket çizgisini temsil ettiği söylenemez. Bu diyagram, bize tek tek diyagramların birarada söylediklerinden fazla birşey de söyleyemez. O, “bütün toplum”un herhangi bir hareketini değil, sadece seçilmiş bazı veçhelerin değişmelerini temsil eder. Toplumun kendisinin hareketi fikri —toplumun da, bir fiziksel cisim gibi, *bir bütün olarak* belirli bir yol boyunca ve belirli bir yönde hareket edebileceği fikri— yalnızca bütüncü (holistic) bir karıştırmaadır.¹³

Özellikle, tıpkı Newton’un fiziksel cisimlerin hareket kanunlarını bulması gibi, bir gün “toplumun hareket kanunları”nı bulabileceğimiz ümidi bu yanlış anlamaların sonucundan başka birşey değildir. Herhangi bir anlamda fiziksel cisimlerin hareketine eş veya benzer hiçbir toplum hareketi bulunmadığına göre, böyle kanunlar da asla olamaz.

Fakat denecektir ki, sosyal değişmede trendlerin veya eğilimlerin bulunduğunu tartışma konusu yapmak zordur; her istatistikçi böyle trendler hesaplayabilir. Bu trendler, Newton’un atalet kanunuyla (law of inertia) mukayese edilebilir nitelikte değil midirler? Cevap şudur:

Trendler vardır, ya da daha iyi bir ifadeyle, trendlerin varsayılması ekseriya faydalı bir istatistiksel cihazdır. *Fakat trendler kanun değildirler*: Bir trendin var olduğunu ileri süren bir önerme tümel (universal) değil, varlıksaldır (existantial). (Diğer taraftan tümel bir kanun, varlık iddia etmek; aksine, 20. kesimin sonunda gösterildiği gibi, şu ya da bu şeyin imkânsızlığını ileri sürer).¹⁴ Belli bir yerde ve zamanda bir trendin varolduğunu ileri süren bir önerme ise, tümel bir kanun değil, tekil bir tarihî önerme olacaktır. Bu mantıkî durumun pratik önemi büyüktür. Bilimsel öndeşimleri kanunlara dayandırabildiğimiz halde, (her ihtiyatlı istatistikçinin de bildiği gibi) onları yalnızca trendlerin varolmasına dayandıramayız. Yüzlerce, hatta binlerce yıl sürmüş olan bir trend (örnek olarak yine nüfus büyümesini alabiliriz), on yıllık bir süre içinde, hatta daha da hızlı bir biçimde değişebilir.

Kanunlar ile trendlerin, kökten farklı şeyler olduklarını açıkça belirtmek önemlidir.¹⁵ Trendleri kanunlarla karıştırma alışkanlığının, (teknolojik ilerleme gibi) trendlerin sezgisel (intuitive) gözlemlenişiyle birlikte, evrimcilik ve tarihselciliğin merkezî doktrinlerini, yani biyolojik evrimin amansız kanunları ile toplumun hareketinin tersine çevrilemez kanunları doktrinlerini ilham ettiğinde pek şüphe yoktur. Ve aynı karıştırmalar ve sezgiler, hâlâ çok etkili bir doktrin olan Comte'un ardışıklık kanunları (laws of succession) doktrinini de ilham etmişlerdir.

Statige tekabül ettikleri ileri sürülen *birliktelik kanunları* (laws of coexistence: birlikte varolmanın kanunları) ile dinamiğe tekabül ettikleri ileri sürülen *ardışıklık kanunları* (laws of succession: tevâli kanunları, peşpeşe geliş kanunları ya da zincirleş kanunları) arasında yapılan —Comte ve Mill'den beri— ünlü ayırım, kabul edileceği gibi, makul bir şekilde yorumlanabilir: Yani, *zaman* kavramını içermeyen kanunlar ile formülasyonunun içine *zamanın* girdiği kanunlar arasındaki bir ayırım şeklinde (hızlardan söz eden kanunlar gibi).¹⁶ Fakat bu tam olarak Comte ve izleyicilerinin düşündükleri şey değildir. Ardışıklık kanunlarından söz ederken, Comte “dinamik” bir fenomenler serisinin, gözlemlediğimiz sıraları içinde peş peşe gelişlerini belirleyen kanunları düşünüyordu. Şimdi, Comte'un tasavvur ettiği şekilde “dinamik” ardışıklık kanunları olmadığını anlamak önemlidir. Dinamikte de öyle kanunlar bulunmadığına şüphe yoktur. (Evet, aynen dinamik bilimini *kastediyorum*). Tabii bilimler alanında onlara en yakın —ve muhtemelen onun da aklında yatan— yaklaşım, mevsimler, Ayın evreleri, Güneş ve Ay tutulmaları, ya da belki de bir sarkacın salınımları gibi pe-

riyodik tabiî olaylardır. Fakat, (durağan olmalarına rağmen) fizikte dinamik olarak nitelenecek olan bu periyodik olaylar, Comte'un bu terimlerden anladığı anlamda "dinamik" değil, "statik" olacaklardır, ve ne olursa olsun onlara kanun denmesi hayli zordur. (Çünkü onlar Güneş sisteminde geçerli özel şartlara dayanırlar; gelecek kesime bakınız). Ben onlara "ardışıklığın kanun-benzerleri" (quasi-laws of succession) diyeceğim.

Esas önemli nokta şudur: Her ne kadar fenomenlerin herhangi bir fiilî dizisinin tabiat kanunlarına göre ilerlediğini varsayabilirsek de, pratikte birbirine nedensel olarak bağlanmış, diyelim ki üç veya daha fazla somut olaydan oluşan hiçbir dizi, herhangi bir tek tabiat kanununa göre yürümez. Eğer rüzgar bir ağacı sallarsa ve Newton'un elması yere düşerse, hiç kimse bu olayların nedensel kanunların terimleriyle tasvir edilebileceğini inkâr etmeyecektir. Fakat nedensel olarak birbirine bağlanmış olayların fiilî veya somut dizilişini anlatacak ne çekim kanunu gibi tek bir kanun, ne de hatta belirli bir tek kanunlar takımı vardır; çekim kanunundan başka, rüzgar basıncını, dalın ani hareketlerini, elma sapındaki gerilimi, darbe sebebiyle elmanın maruz kaldığı hasarı, hasardan kaynaklanan kimyevî sürecin yol açtığı herşeyi, vs. açıklayan kanunları da göz önüne almamız icab edecektir. Olayların herhangi bir somut dizilişi ya da ardışıklığının (bir sarkacın ya da bir Güneş sisteminin hareketi gibi örnekler hariç) tek bir kanun, ya da belirli bir tek kanunlar takımı tarafından tasvir edilebileceği ya da açıklanabileceği fikri düpedüz yanlıştır. Ne ardışıklık kanunları, ne de evrim kanunları vardır.

Fakat, Comte ve Mill kendi tarihî ardışıklık kanunlarını, bir tarihi olaylar dizisini gerçek vuku buluş sıraları içinde belirleyen kanunlar şeklinde tasavvur etmişlerdir. Bu Mill'in, "tarihin genel olgularının incelenmesi ve analiz edilmesi yoluyla (...), bir kere anlaşılınca, *tıpkı cebirde bir sonsuz serinin birkaç teriminden sonra onların oluşumundaki düzenlilik ilkesini ortaya çıkarabiliyoruz ve serinin geri kalan kısmını istediğimiz sayıdaki terime kadar öndeyebilmemiz gibi*, bizi gelecek olayları öndemeye muktedir kılmaya gereken (...) ilerleme kanununu (the law of progress) keşfetmek için girişimde bulunmaktan ibaret" bir metod-dan bahsediş tarzında da görülebilir.¹⁷ Mill'in kendisi bu metodu eleştirir, fakat onun eleştirisi (28. kesimin başlangıcına bakınız), her ne kadar "tarihin bize sunduğu (...) ardışıklığın düzenliliği"nin bir matematik dizisiyle mukayese edilebilecek bir "katılıkta tek-biçimli" olup olmayacağı konusunda şüpheler ifade etmişse de, bir matematik dizinin-

kine benzeyen ardışıklık kanunlarını bulma imkânını tamamıyla kabul eder.¹⁸

Artık böyle “dinamik” bir olaylar serisinin peş peşe gelişini belirleyen hiçbir kanun bulunmadığını görmüş bulunuyoruz.¹⁹ Diğer taraftan bu dinamik karakterde olan *trendler* bulunabilir: Nüfus artışı gibi. Bu sebeple Mill’in “ardışıklık kanunları”ndan söz ederken bu tür trendleri düşünmüş olması ihtimali akla gelebilir. Ve bu ihtimal, kendi tarihî ilerleme kanununu bir *eğilim* (tendency) olarak tasvir ederken bizzat Mill tarafından da teyid edilmiştir. Bu “kanun”u tartışırken, “genel eğilimin bir iyileşme eğilimi, daha mutlu ve daha iyi bir duruma doğru bir eğilim olduğu ve tesadüfî ve geçici istisnaların dışında böyle olmaya devam edeceği şeklindeki inancını” dile getirir. Ona göre “Bu (...) bilimin bir teoremi (...)dir.” (Sosyal bilimin demek istiyor). Mill’in insan toplumu fenomenlerinin “bir yörüngede” mi döndükleri, yoksa bir “mermi yolu” boyunca ilerleyerek mi hareket ettikleri sorusunu ciddiyetle tartışması²⁰, toplumun —meselâ bir gezegen gibi— bir bütün olarak “hareket” edebileceği şeklindeki bütüncü fikirlerle olduğu kadar, kanunlar ve trendler arasındaki bu esaslî karışıklıkla da uygunluk halindedir.

Yanlış anlamalardan sakınmak için, hem Comte’un, hem de Mill’in bilim felsefesi ve metodolojisine büyük katkılarda bulunduklarına inandığımı belirtmek isterim: Özellikle Comte’un kanunlar ve bilimsel öndeyi üzerindeki vurgulamasını, onun özcü (essentialist) nedensellik teorisine ilişkin eleştirilerini; ve onunla Mill’in bilimsel metodun birliği hakkındaki doktrinlerini kastediyorum. Bununla beraber, onların ardışıklığın tarihî kanunları hakkındaki doktrinleri, inanıyorum ki, yanlış uygulanmış bir mecazlar koleksiyonundan çok öte birşey değildir.²¹

28. IRCA (REDUCTION:İNDİRGEME) METODU

-NEDENSEL AÇIKLAMA- ÖNDEYİ VE KEHÂNET

Benim tarihî ardışıklık kanunları (historical laws of succession) doktrinine yönelttiğim eleştiri, önemli bir hususta, yine de bitirici bir özellik taşıyor. Tarihselcilerin, tarih diye adlandırılan olayların art arda gelişinde görmeye çalıştıkları “yönelişler” ve “eğilimler”in kanun değil, fakat, eğer mutlaka birşey denecekse, trend olduklarını göstermeye çalışmıştım. Ve bir konunun aksine, bir trendin neden genel olarak bilimsel öndeyilere dayanak olarak kullanılmaması gerektiğini ortaya koymuştum.

Fakat bu eleştiriye, Mill ve Comte —inanıyorum ki tarihselciler arasında bu hususta sadece onlar— yine de bir karşı cevap verebilirlerdi. Mill, belki de kanunlar ve trendler arasında bir miktar karışıklık olduğunu kabul edecekti. Fakat o, kendisinin de “tarihî olayların peş peşe gelişindeki tekbiçimliliği” yanlış olarak gerçek bir tabiat kanunu diye kabul edenleri eleştirdiğini; böyle bir tekbiçimliliğin “ancak bir empirik kanun olabileceği” (bu terim bir dereceye kadar yanıltıcıdır) hususunu²² vurgulamaya dikkat ettiğini; ve “a priori dedüksiyonun tarihî gerçeklikle uyumlu kılınması yoluyla” gerçek bir tabiat kanunu statüsüne irca edilmedikçe ona emin gözle bakılmaması gerektiğini söylediğini de bize hatırlatabilecekti. Yine o bize hatta “yeterli gerekçeler gösterilmedikçe tarihten sosyal bilimlere hiçbir genellemenin sokulmaması gerektiği şeklindeki emredici kural”ı kendisinin koyduğunu da hatırlatabilirdi.²³ Gerekçe dediği ise, onu bağımsız olarak teşkil edilebilecek bazı gerçek tabii kanunlardan tümdengelim yoluyla çıkarmaktır. (Onun düşündüğü kanunlar, “insan tabiatı”nın, yani psikolojinin kanunlarıydı). Bu, tarihî veya diğer genellemeleri, daha yüksek genelleme özelliğine sahip birtakım kanunlara irca etme prosedürüne Mill “tersine çevrilmiş dedüktif metod” (inverse deductive method) adını vermiş ve onu yegane doğru tarihî veya sosyolojik metod diye savunmuştu.

Bu karşı cevapta bir haklılık payı olduğunu kabul etmeye hazırım. Çünkü eğer bir trendi bir kanunlar dizisine irca edebilirsek, o takdirde tıpkı bir kanun gibi bu trendi öndeyilere dayanak olarak kullanmada haklı görülmemiz gerekir. Böyle bir irca, veya tersine çevrilmiş dedüksiyon, kanunlarla trendler arasındaki boşluğu kapatma yolunda büyük bir mesafek atetmek olurdu. Bu karşı cevabın haklılığı, Mill’in, “tersine çevrilmiş dedüksiyon” metodunun, yalnız sosyal bilimlerde değil, bütün bilimlerde, hem de Mill’in kendi tahminlerinin çok ötesindeki bir derecede kullanılan bir prosedürün (bölük-pörçük olmasına rağmen) aslına uygun bir tasviri olması gerçeğinden dolayı daha da belirgin hale gelir.

Bu kabullere rağmen, eleştirimin yine de doğru kalmaya devam ettiğine ve kanunları trendlerle karıştırma şeklindeki başlıca tarihselci tutumun savunulamaz olduğuna inanıyorum. Fakat bunu göstermek için, irca (reduction: indirgeme) veya tersine çevrilmiş dedüksiyon metodunun dikkatli bir analizini yapmak gerekmektedir.

Diyebiliriz ki, bilim, gelişmesinin her anında problemlerle karşı karşıyadır. Metodla uğraşan bazılarının inandığı gibi, gözlemlerle veya

“veri toplanmak”la işe başlayamaz. Veri toplayabilmemiz için önce *belli bir çeşit veriye* karşı ilginizin uyanmış olması gerekir: Her zaman evvelâ *problem* gelir. Diğer taraftan problem pratik ihtiyaçlar, ya da şu veya bu sebepten dolayı gözden geçirilmeye muhtaç görünen bilimsel veya bilim öncesi (pre-scientific) inançlar tarafından ilham edilmiş olabilir.

Bilimsel bir problem ise, kural olarak bir açıklama ihtiyacından kaynaklanır. Mill’i izleyerek, iki ana durum arasında bir ayırım yapacağız: Bireysel ya da tekil özel bir olayın açıklanması ve bir düzenliliğin ya da bir kanunun açıklanması. Mill şöyle der: “Bireysel bir olgunun, onun sebebini göstermekle, yani bu olgunun ortaya çıkışının bir örneğini oluşturduğu kanunu veya kanunları ifade etmekle (...) açıklandığı söylenir. Bundan dolayı bir yangın, bir tutuşturucu madde yığımına bir kıvılcımın düşmesinden kaynaklandığı ispatlandığında açıklanmış olur. Aynı şekilde bir kanunun da (...) bu kanunun kendisinin sadece bir özel halini oluşturduğu ve kendilerinden tündengelim yoluyla çıkarılabildiği diğer bir kanun veya kanunlar gösterilebildiğinde açıklandığı söylenir.”⁸¹

Bir kanunun açıklanması durumu, bir “tersine çevrilmiş dedüksiyon” örneğidir ve bu sebeple bu bağlamda bizim için önemlidir.

Mill’in açıklama, ya da daha doğrusu nedensel açıklama ile ilgili izahı, esas itibarıyla pekâlâ kabul edilebilir niteliktedir. Fakat bazı amaçlar için yeterince kesin (precise) değildir, ve bu kesinlik eksikliği, burada ilgili olduğumuz tartışma konusunda önemli bir rol oynar. Bu nedenle burada konuyu yeniden anlatacak ve Mill’in görüşüyle benim ki arasındaki farklılıkların nerelerde bulunduğunu göstereceğim.

Ben diyorum ki, herhangi bir özel olayın (specific event) nedensel bir açıklamasını yapmak, iki öncül çeşidinden tündengelim yoluyla bu olayı dile getiren bir önerme çıkarmak demektir: Bazı *tümel kanunlardan* ve özel *başlangıç şartları* (specific initial conditions) diyebileceğimiz bazı tekil veya özel önermelerden. Meselâ eğer belli bir ipe ancak bir kiloluk bir ağırlığı taşıyabilirken iki kiloluk bir ağırlık yüklenildiğini tesbit etmişsek, o ipin kopuşunun nedensel bir açıklamasını yaptığımızı söyleyebiliriz. Eğer bu nedensel açıklamayı analiz edersek, iki değişik kurucu ögenin söz konusu olduğunu görürüz. (1) Tümel tabiat kanunları karakterindeki bazı hipotezler; bu örneğimizde, meselâ aşağıdakiler gibi: “veri (maddesi, kalınlığı, vs. tarafından belirlenen) bir yapıdaki her ipin taşıyabileceği öyle bir karakteristik ağırlığı vardır ki, onu aşan herhangi bir ağırlık bu ipe yüklendiğinde, ip kopar”; ve “y

yapısındaki her ipin karakteristik a ağırlığı bir kiloya eşittir". (2) Söz konusu belirli olayla ilgili bazı özel (tekil) önermeler—başlangıç şartları. Bu örneğimizde, iki önermemiz olabilir: "Bu, y_1 yapısındaki bir iptir." ve "Bu ipe yüklenen ağırlık, iki kiloluk bir ağırlıktır." Böylece iki kurucu ögeye birlikte tam bir nedensel açıklama sağlayan iki değişik önerme çeşidine sahip oluyoruz: (1) *Tabii kanunlar karakterindeki tümel önermeler* ve (2) "*başlangıç şartları*" *denen ve söz konusu özel duruma ait özel (spesifik) önermeler*. Şimdi tümel kanunlardan (1), başlangıç şartları (2) yardımıyla aşağıdaki önermeyi (3) çıkarabiliriz: "Bu ip kopacaktır" Bu (3) numaralı sonuca özel bir prognoz diyebiliriz. Başlangıç şartlarından (daha iyi bir deyimle, onların ifade ettiği durumdan) genellikle söz konusu olayın sebebi, prognozdan (daha doğrusu, prognoz tarafından tasvir edilen olaydan) ise sonuç (effect) diye söz edilir. Meselâ, ancak bir kiloluk bir ağırlığı taşıyabilecek bir ipe iki kiloluk bir ağırlığın yüklenmesinin sebep, kopmasının ise sonuç olduğunu söyleyebiliriz.²⁴

Tabiidir ki böyle bir nedensel açıklama, ancak eğer tümel kanunlar iyi test edilmiş veya teyid edilmişlerse ve eğer sebep (neden), yani başlangıç şartları lehinde de ayrıca bazı bağımsız delillere sahipsek, bilimsel olarak kabul edilebilir nitelikte olacaktır.

Düzenliliklerin ya da kanunların nedensel açıklamasının analizine geçmeden önce, tekil olayların açıklanması analizimizden birkaç şeyin ortaya çıktığı söylenebilir. Birisi, sebep ve sonuçtan asla mutlak bir şekilde söz edermeyeceğimiz, fakat bir olayın bir tümel kanuna nisbetle başka bir olayın —onun sonucunun— sebebi olduğunu söylememiz gerektiğidir. Bununla beraber çoğu kere (örneğimizde olduğu gibi) bu tümel kanunlar o kadar olağandır ki, kural olarak, onları bilinçli olarak kullanmak yerine, onları var kabul ederiz. İkinci bir nokta, bir teorinin belirli bir olayı *öndemek için* kullanılmasının, onun böyle bir olayı *açıklamak için* kullanılmasının sadece başka bir veçhesi olmasıdır. Ve bir teoriyi, öndenen olayları fiilen gözlenen olaylarla karşılaştırarak test ettiğimiz için, analizimiz aynı zamanda teorilerin nasıl test edilebileceğini de gösterir. Bir teoriyi, açıklama, öndeyi veya test etme amaçlarından hangisi için kullanacağımız, bizim ilgimize bağlıdır; yani hangi önermeleri veri veya problemsiz kabul ettiğimize ve hangi önermeleri daha da eleştirilmeye ve test edilmeye muhtaç kabul ettiğimiz meselesine bağlıdır. (Bkz. kesim 29).

Bir düzenliliğin, bir tümel kanun tarafından tasvir edilen nedensel açıklaması, bir tekil olayınkinden biraz farklıdır. İlk bakışta durumun benzer olduğu ve söz konusu kanunun (1) daha genel bazı kanunlardan ve (2) başlangıç şartlarına tekabül eden ama tekil olmayan ve belli bir durum çeşidine atıfta bulunan bazı özel şartlardan, tündengelim yoluyla çıkarılması gerektiği düşünülebilir. Bununla beraber burada durum böyle değildir. Çünkü özel şartların açıklamak istediğimiz kanunun formülasyonunda açıkça ifade edilmesi gerekir; aksi halde bu kanun, (1)'le düpedüz çatışacaktır. (Meselâ, eğer Newton'un teorisi yardımıyla bütün gezegenlerin elips yörüngelerde hareket ettiği şeklindeki kanunu açıklamak istersek, o takdirde evvela bu kanunun formülasyonuna onun geçerliliğini ileri sürebileceğimiz şartları açıkça, belki de aşağıdaki şekilde koymamız gerekir: Eğer karşılıklı çekimlerini çok küçük bir dereceye indirecek kadar birbirinden aralıklı bir gezegenler takımı, çok daha ağır bir güneş etrafında dönerlerse, o zaman her biri güneşin tek başına odaklık ettiği yaklaşık olarak bir elips şeklindeki bir yörüngede hareket ederler). Başka bir anlatımla, açıklamaya çalıştığımız tümel kanunun formülasyonu, onun geçerliliğinin tüm şartlarını biraraya getirmek zorundadır. Çünkü aksi halde onu tümel olarak (veya Mill'in dediği gibi, şartsız olarak) ileri süremeyiz. Buna göre, bir düzenliliğin açıklanması, (ileri sürülen düzenliliğin geçerli olduğu şartları da içeren) bir kanunun, bağımsız olarak test edilmiş ve teyid edilmiş daha genel bir kanunlar takımından tündengelim yoluyla çıkarılmasından ibarettir.

Eğer nedensel açıklamayla ilgili olarak kendi anlattıklarımızı Mill'inkiyle karşılaştırsak; kanunların daha genel kanunlara irca edilmesi söz konusu oldukça, yani düzenliliklerin nedensel açıklamasında büyük bir fark olmadığını görürüz. Fakat Mill'in tekil olayların nedensel açıklamasıyla ilgili tartışmasında (1) tümel kanunlar ve (2) özel (specific) başlangıç şartları arasında açık-seçik bir ayırım yoktur. Bu, büyük ölçüde Mill'in kendisiyle bazen tekil olayları, bazen de tümel kanunları anlatmak istediği "sebebe" terimini kullanışında açık-seçiklikten yoksun oluşundan ileri gelmektedir. Şimdi bunun trendlerin açıklanışı veya irca edilmesini nasıl etkilediğini göreceğiz.

Trendleri açıklama veya irca etmenin mantıken mümkün olduğundan şüphelenilemez. Meselâ, bütün gezegenlerin gittikçe Güneşe yaklaşmakta olduklarını gördüğümüzü, farzedelim. O takdirde Güneş sistemi, Comte'un anlamında dinamik bir sistem olacak, onun belli bir

trende sahip bir gelişmesi ya da bir tarihi olacaktır. Trend, Newtoncu fizik içinde (kendisi için bağımsız deliller bulabilecek olduğumuz) gezegenler arasındaki aralığın dirençli bir madde, meselâ bir gaz ile dolu olduğu şeklindeki varsayım ile kolayca açıklanabilirdi. Bu varsayım, gezegenlerin belli bir zamandaki yerlerini ve momentlerini ifade eden mutad başlangıç şartlarına ilave etmek zorunda olduğumuz yeni bir özel başlangıç şartı olacaktır. Yeni başlangıç şartının varlığı devam ettikçe, sistematik bir değişmeye veya trende sahip olacaktık. Şimdi eğer daha da ileri gidip değişiminin büyük olacağını varsayarsak, o zaman insanlık tarihi dahil, yeryüzündeki çeşitli türlerin biyolojisi ve tarihi üzerinde çok önemli sistematik bir etkisi olması gerekir. Bu, ilke olarak, bazı evrimsel ve tarihî trendleri, hatta “genel trendler”i, yani söz konusu gelişme boyunca varlığını devam ettiren trendleri nasıl açıklayabileceğimizi gösterir. Bu trendlerin geçen kesimde sözü edilen ardışıklığın kanun benzerlerine (mevsimlik dönemler, vd.) benzeyecekleri açıktır; şu farkla ki onlar “dinamik” olacaklardır. Bu sebeple onlar, Comte ve Mill’in evrimsel veya tarihî ardışıklık kanunları hakkındaki belirsiz fikirlerine, bu “statik” kanun benzerlerinden daha yakın bir şekilde tekabül edeceklerdir. Şimdi, eğer ilgili başlangıç şartlarının devam edişini varsaymamız için sebeplerimiz varsa, o takdirde açıktır ki bu trendlerin veya “dinamik kanun benzerleri”nin varolmaya devam edeceklerini de varsayabiliriz; öyle ki onlar, tıpkı kanunlar gibi, öndeyiler için bir dayanak olarak kullanılabileceklerdir.

Bu tür *açıklanmış trendlerin* (onları böyle adlandırabiliriz), veya açıklanmanın eşiğindeki trendlerin modern evrim teorisinde öncmli bir rol oynadığında pek az şüphe vardır. Kabuklular (shellis) ve gergedanlar gibi belirli bazı biyolojik formların evrimine ilişkin birtakım trendlerin dışında, öyle görünüyor ki, gittikçe genişleyen bir çevresel şartlar alanının içine yayılan artan sayıdaki ve artan çeşitteki biyolojik formlara yönelik genel bir trend (organizmaların yeryüzündeki çevrelerine ilişkin bazı varsayımlarda bulunan ve kanunlarla birlikte meselâ “tabii ayıklanma” denen önemli mekanizmanın işleyişini ifade eden başlangıç şartlarıyla beraber) biyolojik kanunların terimleriyle açıklanabilir hale gelmektedir.²⁵

Bütün bunlar bize karşı ve gerçekte Mill’i ve tarihselciliği destekleyici nitelikte görünebilir. Fakat işin aslı öyle değildir. Evet açıklanmış trendler vardır; fakat onların varlığının devam etmesi (yine kendileri de bazen trend olabilen) bazı özel başlangıç şartlarının varlığının devam etmesine bağlıdır.

Mill ve onun tarihselci arkadaşları ise *trendlerin başlangıç şartlarına bağlı oluşunu gözden kaçırıyorlar*. Onlar trendlerle, kanunlar gibi ve sanki şartlı değilermiş gibi çalışırlar. Onların kanunları trendlerle karıştırmaları²⁶, onları şartlı olmayan (ve bu sebeple de genel olan) trendlere; ya da, diyebileceğimiz gibi, “*mutlak trendler*”e (absolute trends)²⁷ örnek olarak, ilerlemeye yönelik genel bir tarihî eğilime, “daha iyi ve daha mutlu bir duruma doğru olan bir eğilim”e inanmaya götürür. Ve eğer onlar da eğilimlerini kanunlara “irca etmeyi” düşünürlerse, bu eğilimlerin, tek başına psikolojinin (ya da belki de diyalektik materyalizm, vd.’nin) kanunları gibi tümel kanunlardan hemencecik türetilebileceklerine inanırlar.

Diyebiliriz ki, bu, tarihselciliğin merkezî yanlısıdır. Onun “*gelişme kanunları*” *mutlak trendler haline dönüşür*; öyle trendlere ki, tıpkı kanunlar gibi, başlangıç şartlarına dayanmazlar ve bizi karşı konulamaz bir şekilde, belli bir istikametten geleceğin içine doğru taşırlar. Onlar şartlı bilimsel *öndeyilere* karşılık, şartlı olmayan *kehânetlerin* temelini teşkil ederler.

Fakat trendlerin şartlara bağlı olduğunu düşünenler ve bu şartları bulup, onları açıkça formüle etmeye çalışanlar için ne denebilir? Cevabım şu ki, onlarla hiçbir kavgam yoktur. Aksine, trendlerin bulunduğundan şüphe edilemez. Bundan dolayı onları gücümüz yettiğince açıklama, yani mümkün olduğu kadar kesin bir şekilde onların altlarında varlıklarını sürdürdükleri şartları belirleme gibi güç bir görevimiz vardır. (Bakınız, kesim 32).²⁸

Asıl mesele bu şartların çok kolay gözden kaçırılmasıdır. Meselâ (Marx’ın dediği gibi), “*üretim araçlarının birikimi*”ne doğru bir trend vardır. Fakat nüfusun hızla azalmakta olduğu bir ortamda bu trendin devam edeceğini ummamız çok zordur; diğer taraftan böyle bir azalış iktisat-dışı şartlara, örnek olarak, şans ürünü icatlara veya muhtemelen endüstriyel bir çevrenin direkt psikolojik (belki de biyokimyasal) etkisine bağlı olabilir. Gerçekte, sayısız mümkün şartlar vardır; ve bir trendin hakiki şartlarını bulmaya yönelik araştırmamızda bu mümkünlükleri inceleyebilmek için, her zaman için söz konusu trendin ortadan kalkacağı şartları hayalimizde canlandırmaya çalışmamız gerekir. Fakat işte bu, tarihselcinin yapamadığı şeyin ta kendisidir. O, kendi gözde trendine kuvvetle inanır ve bu trendin ortadan kalkacağı şartlar, ona göre düşünülemez. Diyebiliriz ki, tarihselciliğin sefaleti, bir hayalgücü sefaletidir. Tarihselci sürekli olarak, kendi küçük dünyalarında bir de-

ğişiklik hayal edemeyenleri kınar durur; fakat öyle görünüyor ki, tarihselcinin kendisi de hayal etmede yetersizlik içindedir, çünkü değişimin şartlarında bir değişikliği hayal edememektedir.

29. METOD BİRLİĞİ

Geçen kesimde, orada analiz edilen dedüktif metodların, hatta meselâ Mill'in düşündüğünden de daha yaygın biçimde kullanıldıklarını ve daha önemli olduklarını öne sürmüştüm. Natüralizm (tabiatçılık) ile anti-natüralizm (tabiatçılık-aleyhtarlığı) arasındaki tartışmaya bir ışık tutmak üzere bu görüş şimdi daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Bu kesimde bir metod birliği doktrini, yani ister tabii bilimler olsun, isterse sosyal bilimler, bütün teorik ya da genelleyici bilimlerin aynı metodu kullandıkları görüşünü ileri süreceğim. (Tarihi bilimleri tartışmayı 31. kesime kadar erteliyorum). Aynı zamanda henüz yeterince incelemediğim genelleme problemi, özçülük (essentialism) problemi, sezgisel anlama (intuitive understanding) tarafından oynanan rol problemi, öndeyinin kesinsizliği (inexactitude of prediction) problemi, karmaşıklık problemi ve nicel (quantitative) metodların uygulanması problemi gibi bazı tarihselcilik doktrinlerine de değinilecektir.

Teorik tabiat ve toplum bilimleri arasında ne çeşitten olursa olsun, hiçbir fark olmadığını iddia etmek niyetinde değilim; bu tür farklar açıkça çeşitli sosyal bilimler arasında olduğu gibi, çeşitli tabii bilimlerin kendi aralarında bile vardır. (Örnek olarak rekabet piyasaları ile Latince kökenli dillerin analizleri karşılaştırılabilir). Fakat iki alandaki metodların esas itibarıyla aynı olduğu konusunda Comte ve Mill'e —ve C. Meriçer gibi başka pek çok kişiye— katılıyorum (her ne kadar benim düşündüğüm metodlar, onların düşündüğü metodlardan farklı olabilir-se de). Daima dedüktif nedensel açıklamalar yapmayı ve (öndeyiler yoluyla) onları test etmeyi içeren metodlar... Buna bazen hipotetik-dedüktif metod²⁹, ya da daha sık olarak hipotezler metodu denmiştir, çünkü o test ettiği hiçbir bilimsel önermeye mutlak kesinlik sağlamaz; aksine her ne kadar çok sayıda sıkı testten geçtikten sonra onların denemelik olma karakterleri belirginliğini kaybeder ise de, bu önermeler deneme niteliğinde hipotezler olma karakterlerini daima korurlar.

Deneme niteliğinde veya geçici olma karakterlerinden dolayı hipotezler, metodla uğraşanların çoğu tarafından *nihaî olarak, ispatlanmış teorilere* (ya da en azından ihtimal hesaplarındaki anlamda "hayli muhtemel" oldukları ispatlanabilecek teorilere) yerlerini bırakmak zorunda

olmaları anlamında geçici kabul edilmişlerdir. Ben bu görüşün yanlış olduğuna ve tamamiyle gereksiz bir sürü zorluklara yol açtığına inanıyorum. Fakat bu problemin³⁰ burada nisbeten daha az önemi vardır. Önemli olan bilinde daima açıklamalar, öndeyiler ve testlerle ilgili olduğumuzu ve hipotezleri test etme metodunun daima aynı olduğunu kavramaktır (geçen kesime bakınız). Test edilecek hipotezden —meselâ bir tümel kanundan—bu amaç için problematik kabul etmediğimiz başka önermeler—meselâ bazı başlangıç şartları—ile birlikte tündengelir yoluyla bir prognoz çıkarırız. Daha sonra bu prognozu, mümkün kılan her yerde, deneysel veya diğer gözlemlerin sonuçlarıyla karşılaştırırız. Onlarla uyuşması, nihaî bir delil şeklinde olmasa da, hipotezin doğrulanması olarak kabul edilir; onlarla açıkça uyuşmaması ise onun çürütülmesi veya yanlışlanması olarak kabul edilir.

Bu analize göre açıklama, öndeyi ve test etme arasında büyük bir fark yoktur. Fark, mantıkî yapıdaki bir fark olmaktan çok, vurgulamadaki bir farktır. *Neyi problemimiz olarak kabul ettiğimize* ve *neyi* öyle kabul etmediğimize bağlıdır o. Eğer problem olarak, bir prognozu bulmayı değil de veri bir “prognoz”u tündengelim yoluyla çıkarabileceğimiz başlangıç şartlarını veya bazı tümel kanunları (veyahut her ikisini) bulmayı kabul edersek o zaman bir açıklama peşinde oluruz (ve veri “prognoz” da bizim “açıklanacak” olayımız olur). Eğer kanunları ve başlangıç şartlarını (bulunması gereken şeyler olmaktan çok) veri olarak kabul edip, onları sadece prognozları tündengelim yoluyla çıkarmada kullanırsak, o zaman bir öndeyi yapmaya çalışıyoruz demektir. (Bu, sahip olduğumuz bilimsel sonuçları *uyguladığımız* bir durumdur). Ve eğer öncüllerden birini, yani bir tümel kanunu ya da bir başlangıç şartını problematik olarak kabul edip, prognozu da deneyimin (experience) sonuçlarıyla mukayese edilecek birşey olarak kabul edersek, o takdirde de problematik olan öncülün test edilışinden söz ediyoruz demektir.

Testlerin sonucu, testlere dayanabilen hipotezlerin seçilmesi, veya onlara dayanamayan ve bu sebeple reddedilen hipotezlerin tasfiye edilmesidir. Bu görüşün yol açtığı sonuçların anlaşılması önemlidir. Şöyle ki, bütün testler, yanlış teorileri ayıklamaya, yani test tarafından yanlışlandığı takdirde reddetmek üzere bir teorinin zayıf taraflarını bulmaya yönelik girişimler olarak yorumlanabilir. Bazen bu görüşün paradoksal olduğu düşünülür. Ve denilir ki, bizim amacımız yanlış teorileri tasfiye etmek değil, teoriler kurmaktır. Fakat işte zaten amacımız gücümüz

yettiğince teoriler kurmak olduğu içindir ki, gücümüz yettiği kadar şiddetle onları test etmemiz gerekir; yani onlarda kusur bulmaya, onları yanlışlamaya çalışmamız gerekir. Ancak bütün çabamıza rağmen onları yanlışlayamadığımız takdirdedir ki, onların şiddetli testlere karşı dayanabildiklerini söyleyebiliriz. Çürük noktalarını bulmak için çalışıp, bunda başarısızlığa uğramadan, bir teoriyi teyid eden olayları keşfetmenin fazla bir anlam taşıyamamasının sebebi de işte budur. Zira eğer eleştirci bir tutuma sahip değilsek, daima bulmayı istediğimiz şeyleri bulacağız: Cici teorilerimizi teyid edecek hususları arayıp, bulacak; onlar için tehlikeli olabilecek herşeyi ise gözden ırak tutacak ve görmeyeceğiz. Bu yolla, eleştirci bir tutumla yaklaşıldığı takdirde çürütülecek olan bir teorinin lehinde bile *ezici* bir çoğunlukta görünen deliller elde etmek son derece kolaydır. Tasfiye etme yoluyla seçme metoduna işlerlik kazandırmak ve yalnızca en uygun teorilerin yaşamasını sağlama almak için, onların hayat mücadelelerinin kendileri için şiddetli hale getirilmesi gerekir.

Bu, özetle, deneyime dayanan tüm bilimlerin metodudur. Fakat teorilerimizi veya hipotezlerimizi *elde ettiğimiz* metodları ne haber? Tümevarımsal genellemelerden (inductive generalizations), gözlemden hareketle teoriye vardığımız yoldan ne haber? Bu soruya (ve 1. kesimde tartışılan doktrinlerin 26. kesimde ele alınmayan kısmına) iki cevap vereceğim. (a) Ben, gözlemlerle başlayıp, teorilerimizi onlardan türetmeye çalışma anlamında tümevarımsal genellemeler yaptığımıza inanmıyorum. Bu yoldan ilerlediğimiz şeklindeki peşin fikrin bir çeşit görme yanlışlığı olduğuna ve bilimsel gelişmenin hiçbir aşamasında şu ya da bu şekilde gözlemlerimize rehberlik eden ve sayısız gözlem konuları arasında ilgi çekici olanları seçmemizde bize yardımcı olan —ekseriya teknolojik nitelikteki —bir problem veya bir peşin fikir veya bir hipotez gibi teori türünden herhangi bir şey olmadan işe başlamadığımıza inanıyorum.³¹ Fakat eğer durum böyle ise, o takdirde— 24. kesimde tartışılan deneme ve yanlışlama metodundan başka birşey olmayan— tasfiye etme (elimination: eleme) metodu her zaman uygulanabilir. Bununla beraber, şimdiki tartışmamız bakımından bu nokta üzerinde ısrar etmenin gerekli olduğunu sanmıyorum. Çünkü diyebiliriz (b) ki bilim açısından teorilerimizi, aceleyle emin olmayan sonuçlara varmak veya sadece onlara ayaklarımızın takılması suretiyle (yani. “sezgi” yoluyla) mi, yoksa tümevarımsal (inductive) prosedürle mi elde ettiğimiz farketmez. Bilimsel açıdan ilgilenilecek tek soru olan “Teorinizi nasıl test etti-

niz?” sorusunun aksine “Teorinizi ilk olarak nasıl buldunuz?” sorusu tamamen özel bir konuyla ilgilidir. Ayrıca burada tasvir edilen test etme metodu münbittir; yeni gözlemlere ve teori ile gözlem arasında ortak bir alışverişe yönelir.

Şimdi, ben bütün bunların yalnızca, tabii bilimler için değil, sosyal bilimler için de doğru olduğuna inanıyorum. Hatta sosyal bilimlerde, haklarında düşünmeden önce konularımızı görüp gözlemleyemeyeceğimiz hususu tabii bilimlerdeki göre daha da belirgindir. Çünkü sosyal bilimlerin konularının hepsi olmasa da çoğunluğu soyut konulardır, *teorik* inşalardır. (Bazılarına garip gelebilirse de, “savaş” ve “ordu” bile soyut kavramlardır. Somut olan, öldürülen çok sayıdaki insanlardır, veya üniformalar içindeki kadınlar ve erkeklerdir, vs.) Bu konular, deneylerimizi yorumlamak için kullanılan bu teorik inşalar, (kendi atom, molekül, sıvılar, katı cisimler, vs. modellerimizi kurduğumuz) tabii bilimlerde de pek tamdık bir teorik metod olan model kurmanın (özelikle kurum modelleri kurmanın) sonucudurlar. Bu metod, irca etme yoluyla ya da hipotezlerden çıkarma yoluyla açıklama metodunun bir parçasıdır. Çok kere hipotezler veya teorilerle çalıştığımız gerçeğinin farkında olmayız ve bu sebeple teorik modellerimizi somut şeylerle karıştırırız. Bu, maalesef, çok yaygın bir yanlışlık türüdür.³² Modellerin sık sık bu şekilde kullanılıyor olması gerçeği, metodolojik özcülük (krş. kesim 10) doktrinlerini açıklar—ve bunu yapmakla aynı zamanda onları yıkmış da olur. Onları açıklar, çünkü model soyut veya teorik karakterdedir ve bundan dolayı onu bir çeşit kalıcı ruh veya öz şeklinde, değişen gözlemlenebilir olayların ya içinde ya da gerisinde gördüğümüz duygusuna kapılmaya eğilimli oluruz. Ve onları yıkar, çünkü sosyal teorinin görevi, sosyolojik modellerimizi tasvirî veya adcı (nominalist) ifadelerle, yani *bireylerin*, onların tutumlarının, ümitlerinin, ilişkilerinin vs.nin terimleriyle dikkatlice kurmak ve analiz etmektir. Bu ise öyle bir postüladır ki, “metodolojik ferdiyetçilik” (methodological individualism) diye isimlendirilebilir.

Tabii ve sosyal bilimlerin metodlarının birliği, Profesör Hayek’in *Scientism and the Study of Society* adlı çalışmasından iki pasajın analiz edilmesiyle gösterilebilir ve savunulabilir.³³

Bu iki pasajın ilkinde Profesör Hayek şöyle yazar:

“Kendi alanından bir analojinin yardımıyla sosyal bilimlerin problemlerini anlamak isteyen fizikçi, doğrudan gözlem yoluyla atomların içyüzlerini bildiği ve ne büyük madde parçalarıyla deneyler yapma im-

kânına, ne de sınırlı bir süre içinde, nisbeten az sayıdaki atomların karşılıklı etkileşimlerini gözlemlemekten öte bir şansa sahip olduğu bir dünya tasavvur etmek zorunda kalacaktı. Değişik atom çeşitleri hakkındaki bilgisinden, o, daha büyük birimler halinde biraraya gelmelerini mümkün kılan her çeşitten modeller vasıtasıyla, içlerinde daha karmaşık fenomenleri gözlemlemeye muktedir olduğu az sayıdaki örneklerin bütün özelliklerini gittikçe daha yakından, yeniden üretebilirdi. Fakat küçük evren (microcosm) hakkındaki bilgisinden türetebildiği büyük evren (macrocosm) kanunları daima *dedüktif* (tümdengelimsel) nitelikte kalacaktı: Karışık durumun verileri hakkındaki sınırlı bilgisinden dolayı, onlar, belirli bir durumun kesin sonuçları hakkında öndeyilerde bulunmasını pek mümkün kılmayacak ve o bu kanunları hiçbir zaman kontrollü deney vasıtasıyla doğrulayamayacaktı. Halbuki, onun teorisine göre imkânsız olan olayların gözlenmesi suretiyle onların yanlış olduğu *ispatlanabilecekti*.”

Bu pasajın ilk cümlesinin, sosyal ve fiziksel bilimler arasındaki bazı farklara işaret ettiğini kabul ediyorum. Fakat inanıyorum ki, pasajın geri kalan kısmı, tam bir *metod birliği* lehinde sözler etmektedir. Çünkü, benim de şüphe etmediğim gibi, eğer bu sosyal bilimler metodunun doğru bir tasviri ise, öyleyse o, tabii bilimler metodunun yalnızca bizim zaten daha önce reddettiklerimize benzer yorumlarından ayrıldığını göstermektedir. Bunu söylerken, özellikle tabii bilimlerde bir genelleme metoduyla sistematik bir şekilde gözlemden teoriye yükseldiğimizi ve bir tümevarım metoduyla teorilerimizi “doğrulayabileceğimizi”, hatta belki de ispatlayabileceğimizi ileri süren “tümevarımcı” yorumu düşünüyorum. Ben burada çok farklı bir görüşü, bilimsel metodu tümdengelimsel, hipotetik, yanlışlama yoluyla seçici vs. diye yorumlayan bir görüşü savunuyorum. Ve tabii bilimler metodunun bu tasviri, Profesör Hayek’in sosyal bilimler metodu tasviriyle mükemmel bir şekilde uyushmaktadır. (Benim bilim metoduyla ilgili yorumumun, sosyal bilimlerin metodları hakkındaki hiçbir bilgiden etkilenmediğine inanmak için her türlü sebebe sahibim; çünkü onu ilk geliştirdiğim zaman kafamda sadece tabii bilimler vardı³⁴ ve sosyal bilimler hakkında hemen hemen hiçbir şey bilmiyordum).

Fakat alıntının ilk cümlesinde atıfta bulunulan farklılıklar bile ilk bakışta görünebileceği kadar büyük değildir. “İnsan atomunun içyüzü” hakkında, fiziksel atomlar hakkında sahip olduğumuzdan daha direkt bir bilgiye sahip olduğumuz doğrudur; fakat bu bilgi sezgiseldir. Başka

bir anlatıyla, hiç şüphesiz kendi hakkımızdaki bilgiyi, başka bazı insanlar, yahut bütün insanlar hakkında *hipotezler* oluşturmada kullanırız. Fakat bu hipotezlerin test edilmeleri, tasfiye etme yoluyla seçme metoduna tâbi tutulmaları gerekir. (Sezgi bazı insanları, herhangi birinin çikolata sevmeyebileceğini düşünmekten bile alıkoyar). Atomlar hakkındaki hipotezlerini oluştururken, fizikçinin bu tür direkt gözlemden yardım görmediği doğrudur; bununla beraber, o da oldukça sık bir şekilde, kendisinde hatta “atomların içyüzü” ile, hatta ve hatta onların heveslerini ve peşin hükümleri ile mahremce bir aşinalık içinde olduğu duygusunu kolayca uyandırabilecek bir çeşit sempatik hayalgücü (sympathetic imagination) veya sezgiyi kullanır. Fakat bu sezgi, onun kendi özel sorunudur. Bilim, yalnızca onun sezgilerinin ilham etmiş olabileceği hipotezlerle ve daha sonra da yalnızca bunların sonuçları bakımından zengin olup olmadıkları ve uygun bir şekilde test edilebilir edilemeyecekleriyle ilgilidir. (Profesör Hayek’in ilk cümlesinde söz konusu edilen diğer farklılık, yani deney yapma güçlüğü için, 24. kesime bakınız.)

Bu birkaç mütalaa 8. kesimde ayrıntılı olarak açıklanan tarihselci doktrinin, yani sosyal bilimlerin sezgisel anlama metodunu kullanması gerektiğini savunan doktrinin nasıl eleştirilmesi gerektiğini de gösterir.

İkinci pasajda, Profesör Hayek, sosyal fenomenden söz ederken şöyle der: “...bu fenomenleri meydana getiren ilke hakkındaki bilgimiz, herhangi bir somut durumun kesin sonucunu öndememizi nadiren mümkün kılar. Her ne kadar bazı olayların kendisine uygun olarak meydana geldiği ilkeyi açıklayabilir ve, meselâ birlikte meydana gelen bazı olaylarda olduğu gibi, bazı *muhtemel sonuçları bu bilginin dışında bırakabilirsek de*, bilgimiz bir anlamda yalnızca olumsuz (negative) nitelikte olacaktır; yani bu bilgi sadece bazı sonuçları safdışı bırakmamızı mümkün kılacak, fakat ihtimaller sayısını, geriye sadece bir tanesi kalacak kadar daraltmamızı mümkün kılmayacaktır.

Bu pasaj, sadece sosyal bilimlere özgü bir durumu tasvir etmekten uzak olup, gerçekte *bazı ihtimalleri dışarıda bırakmaktan* öte hiçbir şey yapamayan tabii kanunların karakterini de mükemmel bir şekilde tasvir etmektedir. (“Kalburla su taşıyamazsınız”, bakınız, yukarıda 20. kesim). Özellikle, kural olarak “herhangi bir somut durumun kesin sonucunu öndemeye muktedir olamayacağımız şeklindeki önerme, öndeyinin kesin olmayışı problemine kapıyı açmaktadır (yukarıda 5. kesime bakınız.) Ben aynı şeyin tamı tamına somut fiziksel dünya için de söy-

lenebileceğini savunuyorum. Genel olarak, ancak yapay deneysel tecridin kullanılmasıyla ki, fiziksel olayları öndeyebiliriz. (Güneş sistemi istisnâ bir örnektir; yapay değil, doğal bir tecrit örneği. Bu tecrit, bir kere, yeterli büyüklükte yabancı bir cismin sistemin içine girişiyle ortadan kalkarsa, bütün tahminlerimiz sakatlanma tehlikesine maruz kalacaktır). Fizikte bile şimşekli yıldırımlı bir fırtına, ya da yangın gibi somut bir durumun kesin sonuçlarını öndeyebilmekten çok uzakta bulunuyoruz.

Burada karmaşıklık problemi (yukarıda 4. kesime bakınız) üzerine çok kısa bir mütalaa da ilave edilebilir. Herhangi bir somut sosyal durumun analiz edilmesinin, onun karmaşıklığı tarafından son derece güçleştirildiğine şüphe yoktur. Fakat aynı şey, herhangi bir somut fiziksel durum (situation) için de geçerlidir³⁵. Sosyal durumların fiziksel durumlardan çok daha karmaşık olduğu hususunda yaygın bir şekilde beslenen peşin hüküm, iki noktadan kaynaklanıyor gibi görünüyor. Bunlardan birisi, karşılaştırılmaması gereken şeyleri karşılaştırmaya eğilimli olmamızdır. Bir taraftan somut sosyal durumları, diğer taraftan yapay olarak tecrit edilmiş deneysel fiziksel durumları kastediyorum. (İkinci durum, daha çok bir hapisane ya da deneysel bir topluluk gibi yapay olarak tecrit edilmiş bir sosyal durumla karşılaştırılabilirdi.) İkinci kaynak, bir sosyal durumun tasvirinin, ilgili herkesin zihnî ve hatta belki de fizikî durumlarını içermesi (veya belki de hatta onun bu durumlara indirgenebilmesi) gerektiği şeklindeki eski inançtır. Fakat bu inanç mâkul değildir; hatta o, somut bir kimyasal reaksiyonun tasvirinin, ilgili bütün elementer taneciklerin atomik ve atom-altı durumlarını içermesi gerektiği şeklindeki (kimya gerçekten de fiziğe indirgenebilir nitelikte olmasına rağmen) imkânsız istekten bile çok daha az mâkuldur. Bu inanç aynı zamanda kurumlar (institutions) veya birlikler (associations) gibi sosyal varlıkların, fertler arasındaki seçilmiş bazı soyut ilişkileri yorumlamak için kurulmuş soyut modeller olmaktan çok, insan kalabalıkları gibi somut tabîî varlıklar oldukları şeklindeki popüler görüşün izlerini de taşır.

Fakat gerçekte, yalnız sosyal bilimlerin fizikten daha az karmaşık olduğuna inanmak için değil, aynı zamanda somut sosyal durumların genel olarak somut fiziksel durumlardan daha az karmaşık olduğuna inanmak için de haklı sebepler vardır. Çünkü sosyal durumların hepsinde olmasa da çoğunda bir *rasyonellik* unsuru vardır. İnsanların öyle pek fazla rasyonel davranmadıkları (yani, amaçlarına erişmelerine yara-

yan bütün mevcut bilgilerin optimal kullanımını başardıkları zaman davranabilecekleri kadar akıllı davranmadıkları) doğrudur; fakat onlar yine de az veya çok rasyonel davranırlar ve bu da onların eylem ve karış eylemlerinin nisbeten basit modellerini kurmayı ve bunları gerçeğe çok yakın tahminler (approximations) olarak kullanmayı mümkün kılarlar.

Son nokta, bana gerçekten tabii ve sosyal bilimler arasındaki önemli bir farkı, belki de *onların metodlarındaki en önemli farkı* gösteriyor gibi geliyor; zira diğer önemli farklar, yani deney yapmadaki (24. kesimin sonuna bakınız) ve nicel metodları uygulamadaki (aşağıya bakınız) özel güçlükler, çeşit farkı olmaktan çok derece farklarıdır. Sosyal bilimlerde, mantıkî veya aklı inşa (kurgu) metodu, veya belki de “sıfır metodu” (zero method)³⁶ denebilecek olan şeyin kabul edilmesinin mümkün olduğundan söz ediyorum. Bununla bütün ilgili bireyler bakımından tam rasyonellik varsayımına (ve belki de aynı zamanda tüm bilgilere sahip olma varsayımına) dayalı bir model kurma ve bu modeli bir çeşit sıfır koordinat olarak kullanarak, insanların gerçek davranışının model davranıştan sapmasını hesaplama metodunu kastediyorum.³⁷ Bu metodun bir örneği, iktisat bilimindeki denklemlerde ifade edilen (söz gelimi geleneksel peşin hükümler, vs.nin etkisi altındaki) gerçek davranış ile “saf tercih mantığı” (pure logic of choice) esasına dayalı olarak beklenecek olan model davranış arasında karşılaştırmalar yapma metodudur. Meselâ, Marschak’ın “Para Illüzyonu” (“Money Illusion”), bu şekilde yorumlanabilir.³⁸ Sıfır metodunu (zero method) başka bir alana uygulamaya yönelik bir örnek de P. Sargant Florence’in sanayide “büyük ölçekli operasyon mantığı” (“logic of large-scale operation”) ile “fiili operasyonun mantıksızlığı” (“illogic of actual operation”) arasında yaptığı karşılaştırmada görülebilir.³⁹

Bu konuyu geçmeden önce ne metodolojik bireycilik ilkesinin, ne de rasyonel modeller kurmanın sıfır metodu ilkesinin, benim kanaatime göre psikolojik bir metodun benimsenmesini ifade etmediğini söylemek istiyorum. Aksine bu ilkelerin, sosyal bilimlerin psikolojik varsayımlardan nisbeten bağımsız olduğu ve psikolojinin bütün sosyal bilimlerin temeli olarak değil de sadece diğerleriyle birlikte bir sosyal bilim olarak ele alınabileceği görüşüyle⁴⁰ kombine edilebileceğine inanıyorum.

Bu kesimi bitirirken bazı teorik tabiat ve toplum bilimlerinin metodları arasındaki diğer ana fark olarak kabul ettiğim bir husustan da

söz etmem gerekiyor. Nicel (kemmî) metodların, özellikle ölçme (measurement) metodlarının uygulanışıyla bağlantılı spesifik güçlükleri kastediyorum.⁴¹ Bu güçlüklerin bir kısmı, meselâ talep analizinde olduğu gibi, istatistiksel metodların uygulanmasıyla aşılabılır ve aşılmıştır. Ve eğer, meselâ matematiksel iktisadın bazı denklemleri sadece nitel (qualitative) uygulamalara olsun bir temel sağlayacaksa, onların aşılması zorunludur da. Zira böyle ölçümler olmadan, zıt yönde işleyen bazı etkilerin yalnızca nitel tarzda hesaplanmış bir etkiyi aşır-aşmadığını çok kere öğrenemeyeceğiz. Böyle yalnızca nitel olan düşünceler pekâlâ bazen, Profesör Frisch'in ifadelerini kullanırsak, "bir adam bir kayığı ilerletmek için kürek çekerse, onun ayaklarının yol açacağı basınç yüzünden kayığın geri itileceğini söylemek kadar"⁴² yanıltıcı olabilirler. Fakat burada bazı esash güçlüklerin bulunduğundan şüphe edilemez. Meselâ, fizikte, denklemlerimizin parametreleri, esas itibarıyla, küçük sayıdaki birtakım tabii sabitelere indirgenebilir ki bu, birçok önemli konuda başarılı bir biçimde uygulamaya sokulmuştur. İktisatta bu böyle değildir; burada önemli konuların çoğunda parametrelerin kendileri hızla değişen değişkenler niteliğindedirler.⁴³ Bunun, ölçümlerimizin önemini, yorumlanabilirlik ve test edilebilirlik özelliklerini azalttığı açıktır.

30. TEORİK VE TARİHİ BİLİMLER

Teorik bilimlere uygulanmasını savunmakta olduğum bilimsel metodun birliği tezi, bazı sınırlamalarla, tarihî bilimler alanına bile teşmil edilebilir. Hem de bu, en iyi tarihçiler tarafından da çok sık olarak ve vurgulanarak tekrar tekrar teyid edilen bir fark olan tarihî ve teorik bilimler arasındaki —meselâ, bir taraftan sosyoloji veya iktisat teorisi veya siyaset teorisi ile diğer taraftan sosyal, iktisadî ve siyasî tarih arasındaki— esash farktan vazgeçilmeden yapılabilir. söz konusu fark, tümel kanunlara duyulan ilgi ile belirli olgulara duyulan ilgi arasındaki farktır. Ben tarihselciler tarafından sık sık modası geçmiş diye saldırılan, *tarihin ayırıcı özelliğinin kanunlar veya genellemelerden çok fiilî, tekil veya spesifik olaylarla ilgilenmek olduğu* şeklindeki görüşü savunmak istiyorum.

Bu görüş, geçen kesimlerde verilen bilimsel metod analiziyle, özellikle nedensel açıklama analiziyle mükemmel bir şekilde bağdaşır. Durum basit olarak şudur: Teorik bilimler esas itibarıyla tümel kanunlar bulma ve test etmeyle ilgilenirken, tarihî bilimler her türlü tümel kanu-

nu olduğu gibi kabul edip bireysel önermeleri bulma ve test etmeyle ilgilenirler. Meselâ açıklanacak tekil bir olayı (“explicitandum”) veri alarak bu olayı (ilgilenmeye pek değmeyebilecek olan her çeşit tümel kanunla birlikte) açıklayan tekil başlangıç şartlarını arayabilirler. Yahut diğer tekil önermelerle birlikte onu bir başlangıç şartı olarak kullanarak ve bu başlangıç şartlarından (yine ilgilenmeye pek değmeyen her çeşit tümel kanunun yardımıyla), çok eski bir geçmişte meydana gelmiş bir olayı tasvir edebilecek ve empirik belgelerle, belki de dökümanlar veya yazılı belgeler vs. ile karşılaştırılabilecek bir yeni “prognoz”u türeterek verilmiş bir tekil hipotezi test edebilirler.

Bu analizin ifade ettiği anlam içinde, “sebe” daima tekil başlangıç şartları tarafından tanımlandığı takdirde tekil bir olaya ait her açıklamanın tarihî olduğu söylenebilir. Bu birşeyi nedensel olarak açıklamayın, onun nasıl ve niçin meydana geldiğini açıklamak olduğu, yani onun “hikâye”sini anlatmak olduğu şeklindeki popüler fikirle de tamamıyla uyuşmaktadır. Fakat ancak tarihte tekil bir olayın nedensel açıklamasıyla gerçekten ilgiliniz. Teorik bilimlerde bu tür nedensel açıklamalar, esas itibarıyla değişik bir amacın, yani tümel kanunları test etmenin araçları durumundadırlar.

Eğer bu düşünceler doğruysa, bu durumda inodası geçmiş tarihi hor gören v̄ onu teorik bir bilim halinde yeniden şekillendirmek isteyen bazı evrimciler ve tarihselciler tarafından menşe (origin) sorunlarına gösterilen sıcak ilgi, bir ölçüde yersizdir. Menşe sorunları “nasıl ve niçin” sorunlarıdır. *Onlar teorik bakımdan nisbeten önemsizdirler* ve genellikle ancak spesifik bir tarihî ilgiye sahiptirler.

Benim tarihî açıklamayla ilgili analizime⁴⁴ karşı, pek çok tarihçinin tarihin tümel kanunlarla hiçbir şekilde ilgilenmediğine ilişkin vurgulu beyanlarının aksine, tarihin bu tür kanunlardan yararlandığı ileri sürülebilir. Buna cevap olarak tekil bir olayın, ancak bazı tümel kanunlara nisbetle (kendisinin sonucu olan) diğer bir tekil olayın sebebi olduğunu söyleyebiliriz.⁴⁵ Fakat söz konusu kanunlar o kadar önemsiz ve günlük bilgilerimizin öylesine bir parçası haline gelmişlerdir ki, onların sözünü etmemiz gerekmez ve nadiren onların farkına varırız. Giordano Bruno’nun ölüm sebebinin kazığa bağlanarak yakılmak olduğunu söylediğimizde, bütün canlı varlıklar yüksek sıcaklığa maruz bırakıldıklarında ölürler şeklindeki tümel kanundan söz etmemiz gerekmez. Fakat böyle bir kanun, nedensel açıklamamızda örtük olarak varsayılmıştır.

Elbette siyasî tarihçinin peşinen kabul ettiği teoriler arasında mese-lâ güç sosyolojisi gibi bazı sosyoloji teorileri de vardır. Fakat tarihçi bu teorileri, kural olarak, âdeta farkında olmadan kullanır. Esas itibarıyla o, onları kendi spesifik hipotezini test etmede kendisine yardım eden tümel kanunlar olarak değil, fakat terminolojisi içinde zımnen var olan şeyler olarak kullanır. Hükümetlerden, milletlerden, ordulardan söz ederken, genellikle bilinçsiz olarak bilimsel veya bilim-öncesi sosyolojik analizler tarafından sağlanan “modeller”i kullanır (geçen kesime bakınız).

Tarihî bilimlerin, tümel kanunlara karşı tavırları bakımından öyle pek farklı bir konumda bulunmadıkları söylenebilir. Bilimin tekil veya spesifik bir probleme fiili uygulamasıyla karşılaştığımız her yerde benzer bir durum görürüz. Meselâ, herhangi bir verilmiş bileşiği —diyelim ki bir kaya parçasını— analiz etmek isteyen bir pratik kimyager herhangi bir tümel kanunu pek göz önüne almaz. Onun yerine, belki de fazla düşünmeden, mantikî açıdan “Bu bileşik, sülfür ihtiva eder” şeklindeki tekil hipotezlerin testi olan rutin teknikleri uygular. Onun ilgisi, esas itibarıyla tarihî bir ilgidir; bir spesifik olaylar kümesinin, ya da bireysel bir fiziksel cismin tanımıdır.

Bu analizin, tarih metoduyla ilgilenen bazı araştırmacılar arasındaki bazı ünlü münakaşaları da açıklığa kavuşturacağına inanıyorum.⁴⁶ Bir tarihselci grup, olguları sadece teker teker, saymakla yetinmeyip, onları bir çeşit nedensellik bağlantısı içinde takdim etmeye çalışan tarihin, tarihî kanunların formülasyonu ile ilgilenmesi gerektiğini; çünkü nedenselliğin temelde, kanunla belirleme anlamına geldiğini iddia eder. Yine tarihselcileri de içeren başka bir grup, nev’î şahsına münhasır olayların, yalnızca bir kere meydana gelen ve hiçbir “genel” özellik taşımayan olayların bile diğer olayların sebebi olabileceğini ve tarihin ilgilendiği nedenselliğin de işte bu olduğunu ileri sürerler. Şimdi her iki grubun da kısmen doğru, kısmen yanlış olduklarını görebiliriz. Herhangi bir nedensel açıklama için hem tümel kanun, hem de spesifik olaylar birlikte gereklidirler; fakat teorik bilimler dışında tümel kanunlar genellikle pek az ilgi uyandırırılar.

Bu, bizi tarihî olayların nev’î şahsına münhasır oluşları (uniqueness: benzersizlik) sorununa götürür. Biz tipik olayların tarihî açıklamasıyla ilgili olduğumuz sürece, onların tipik olarak, yani olay çeşitleri veya sınıflarından birinin tipüsü olarak ele alınmaları zorunlu hale gelir. Çünkü, dedüktif nedensel açıklama metodu ancak o zaman uygu-

lanabilir. Bununla beraber, tarih yalnızca spesifik olayların açıklamasıyla ilgili olmayıp, aynı şekilde spesifik bir olayın tanımlanmasıyla da ilgilidir. Onun en önemli görevlerinden biri de, şüphesiz ilginç olayları özellikleri ve nev’î şahsına münhasır halleri içinde tasvir etmek, yani nedensel olarak birbiriyle ilgili olmayan olayların “tesadüfî” çakışması gibi, nedensel olarak açıklamaya çalışmadığı hususları da içermektir. Tarihin bu iki görevinin, birbirine dolanmış nedensel bağların çözülmesi ve bu iplerin yekdiğerine dolanmalarındaki “tesadüfiliğin” tasvirinin her ikisi de gereklidirler ve yekdiğerlerini tamamlarlar. Bir olay, bir zaman tipik olarak, yani nedensel açıklaması açısından ele alınabilir; bir başka zaman ise nev’î şahsına münhasır (unique) olarak...

Bu düşünceler, 3. kesimde tartışılan yenilik sorununa uygulanabilirler. Orada “düzenleniş yeniliği” (“novelty of arrangement”) ve “zatî yenilik” (“intrinsic newness”) arasında yapılan ayırıma tekabül eder. Yenilik akıl yoluyla analiz edilebildikçe ve öndenebildikçe, zatî (intrinsic) olamaz. Bu sosyal bilimlerin özü itibarıyla yeni olan olayların ortaya çıkmalarını öndeme probleminde uygulanabilmeleri gerektiği şeklindeki tarihselci doktrini —öyle bir iddiadır ki bu, nihaî olarak öndeyi ve nedensel açıklamanın yetersiz bir analizine dayandığı söylenebilir— meydanaandan kovar.

31. TARİHTE DURUMSAL (SITUATIONAL) MANTIK: TARİHİ YORUM

Fakat hepsi bu kadar mı? Tarihselcilerin tarihte reform yapma —teorik tarih rolünü oynayacak bir sosyoloji ya da bir tarihî gelişme teorisi oluşturma isteklerinde (bkz. 12. ve 16. kesimler) hiç mi haklı bir taraf yoktur? “Dönemler”; bir çağın “ruhu” veya “stili”; karşıdurulamaz tarihî eğilimler; insanların zihinlerini tutsak eden bir sel gibi taşıp bireysel insan tarafından sürülmekten çok onu da sürükleyen hareketler konusundaki tarihselci fikirlerde hiç mi doğru birşey yoktur? Meselâ Tolstoy’un *Harp ve Sulh*’da Batılı adamların Doğuya doğru hareketleri ve Rusların Batıya doğru olan karşı-hareketleri üzerindeki —hiç şüphesiz tarihselci bir nitelik taşıyan ve fakat yazarının motiflerini açık yüreklilikle dile getiren— spekülasyonlarını⁴⁷ koyan hiç kimse tarihselciliğin gerçek bir ihtiyaca cevap verdiğini inkâr edemez. Tarihselcilikten ciddi kurtulmayı umabilmek için önce daha iyi birşey sunarak bu ihtiyacı karşılamamız gerekir.

Tolstoy'un tarihselciliği, örtük olarak liderlik ilkesinin doğruluğunu kabul eden bir tarih yazımı metoduna karşı bir reaksiyondur. Bu öyle bir metoddur ki, büyük adama, lidere çok —eğer Tolstoy haklı ise, ki şüphesiz öyledir, gereğinden çok— önem atfeder. Tolstoy, sanırım başarılı bir şekilde, olayların mantığı denebilecek olan şey karşısında Napoleon, Alexander, Kutuzov ve 1812'nin diğer büyük liderlerinin kararları ve eylemlerinin etkisinin küçüklüğünü göstermeye çalışır. Tolstoy, haklı olarak, savaşları yapan, Moskova'yı yakan ve çete savaşı metodunu icat eden sayısız meçhul fertlerin kararları ve eylemlerinin ihmal edilen, fakat çok büyük olan önemlerine işaret eder. Fakat o, bu olaylarda bir çeşit tarihî belirleme; bir kader, tarihî kanunlar veya bir plan görebildiğine inanır. O, kendi tarihselciliğinde metodolojik bireysellik ve kolektivizmin her ikisini de kombine eder: yani o demokratik bireyselci ve kolektivist-milliyetçi öğelerin hayli tipik —kendi zamanı bakımından tipik, ve korkarım bizim zamanımız bakımından da tipik— bir terribini temsil eder.

Bu örnek, tarihselcilikte bazı sağlam unsurlar bulunduğunu hatırmıza getirebilir: Siyasî tarihi sadece büyük müstebit hükümdarların ve büyük generallerin hikayesi olarak yorumlayan safdil metoda karşı bir reaksiyondur o. Tarihselciler, haklı olarak, bu metoddan daha iyi bir metod olabileceği duygusunu taşırlar. İşte bu duygudur ki, onların —bir çağın, bir milletin, bir ordunun— “ruhlar”ına ilişkin düşüncelerini bu kadar baştan çıkarıcı hale getiriyor.

Benim bu “ruhlar”a en küçük bir sempatim yoktur— ne onların idealist prototipine, ne de onların diyalektik ve materyalist yeniden dirilişlerine— onları hor görenlere ise tam bir sempatim vardır. Buna rağmen, en azından, bir gelenek içinde başgösteren problemlerin analiz edilmesi gibi bir boşluğun, yani daha mâkul birşeyle doldurulması hususunun, sosyolojinin görevi olan bir yerin varlığını gösterdiğini düşünüyorum. Durumlar mantığının (logic of Situations) daha ayrıntılı bir analizine mahal vardır. En iyi tarihçiler, az veya çok bilinçli bir şekilde, bu kavramı kullanmışlardır: Meselâ, Rus ordusunun, Moskova'yı hiç savaşmadan teslim edip erzak bulabileceği yerlere çekilmesini gerektiren şeyin karar değil, fakat “zorunluluk” olduğunu anlatırken, Tolstoy böyledir. Bu *durum mantığının* ötesinde veya belki onun bir parçası olarak, sosyal hareketlerin analizi gibi birşeye ihtiyacımız vardır. Aracılıklarıyla fikirlerin yayılıp fertleri tutsak edebildiği sosyal kurumların, yeni geleneklerin yaratılabileceği yolların ve geleneklerin işleme ve yıkıl-

ma yollarının, metodolojik bireyselcilğe dayalı incelemelerine ihtiyacı-mız vardır. Başka bir ifade ile milletler veya hükûmetler veya piyasalar gibi kollektif varlıklara ilişkin bireyselci ve kurumsalcı modellerimizin, bilimsel ve endüstriyel ilerleme gibi sosyal hareketlerin olduğu kadar, siyasî durumların da modelleriyle tamamlanması gerekecektir. (Bu tür bir ilerleme analizi taslağı gelecek kesimde bulunacaktır). O zaman bu modeller, tarihçiler tarafından kullanıldıkları diğer tümel kanunların yanısıra, kısmen diğer modeller gibi, kısmen ise açıklama amacıyla kullanılabilirler. Fakat bu da yeterli olmayacak; tarihselciliğin tatmin etmeye çalıştığı bütün bu gerçek ihtiyaçları yine de tatmin etineyecektir.

Eğer tarihî bilimleri, onlarla teorik bilimler arasında yaptığımız karşılaştırmaların ışığında düşünersek, tümel kanunlara ilgi duymayıslarının onları güç bir duruma soktuğunu görürüz. Çünkü teorik bilimlerde kanunlar, diğer şeyler arasında, gözlemlerin bağlandığı ilgi merkezleri, ya da gözlemlerin ona göre yapıldığı bakış açıları görevini görürler. Tümel kanunların büyük kısmıyla önemsiz olduğu ve farkında olunmadan kullanıldığı tarihte, tümel kanunlar bu fonksiyonu muhtemelen yerine getiremez. Bunun, başka birşey tarafından devralınması gerekir. Zira bir bakış açısına sahip olmayan bir tarih, hiç şüphesiz, olamaz. Eğer bir verimsiz ve ilgisiz malzeme seliyle boğulması istenmiyorsa, tarihin de tıpkı tabii bilimler gibi seçmeci olması gerekir. Nedensel halkaları en uzak geçmişe doğru izleme çabasının en ufak bir yardımı olmayacaktır; çünkü kendileriyle başlayabileceğimiz her somut sonucun (effect) çok sayıda değişik kısmî sebepleri vardır; yani başlangıç şartları çok karışık ve çoğunlukla bizi pek az ilgilendirir.

Bu güçlükten kurtulmanın tek yolu, inanıyorum ki, tarihe bilinçli olarak *önceden düşünülmüş seçmeci bir bakış açısı* getirmek, yani bizi ilgilendiren tarihi yazmaktır. Bu demek değildir ki, olguları önceden düşünülmüş bir çerçeveye uyacak şekilde eğip-bükebiliriz; ya da ona uymayan olguları ihmal edebiliriz.⁴⁸ Aksine, bakış açımızla ilgisi olan bütün mevcut bilgilerin (gelecek kesimde tartışılacak olan “bilimsel objektiflik” anlamında) objektif bir şekilde ve dikkatlice değerlendirilmesi gerekir. Fakat bu demektir ki, bakış açımızla ilgisi olmayan ve bundan dolayı da bizi ilgilendirmeyen bütün o olgu ve hususları, merak etmemize gerek yoktur;

Bu tür seçmeci (selective) yaklaşımlar, tarih incelemesinde, bazı bakımlardan teorilerin bilinde gördüğü fonksiyonlara benzer fonksiyonları yerine getirirler. Bundan dolayı, onların çok kere teori diye kabul

edilmiş olmaları da, anlaşılabilir bir husustur. Gerçekten bu yaklaşımlardan gizli olup da *test edilebilir hipotezler* şeklinde formüle edilebilen nadir fikirler, ister tekil ister tümel nitelikte olsunlar, pekâlâ bilimsel hipotezler olarak ele alınabilirler. Fakat, kural olarak, bu tarihi “yaklaşımlar” ya da “bakış açıları” *test edilemezler*. Onlar çürütülemez de. Bundan dolayı, gökteki yıldızlar sayısınca bile olsalar, görünüşteki teyit etmelerin de hiçbir değeri yoktur. Böyle bir seçici bakış açısına ve tarihi ilgi odaklaşmasına, eğer test edilebilir bir hipotez şeklinde formüle edilemiyorsa, tarihi yorum diyebiliriz.

Tarihselcilik bu yorumları, yanlış olarak, teori sanır. Bu, onun başlıca hatalarından biridir. Meselâ “tarih”i sınıf mücadelesinin veya ırkların üstünlük mücadelesinin tarihi olarak veya dinî düşüncelerin tarihi olarak, veya “açık” ve “kapalı” toplum arasındaki mücadelenin tarihi olarak veya bilimsel ve endüstriyel ilerlemenin tarihi olarak yorumlamak mümkündür. Bütün bunlar az veya çok ilginç bakış açılarıdır ve *bu halleriyle* hiç de itiraz edilebilir nitelikte değildirler. Fakat tarihselciler, onları böyle takdim etmezler; onlar her ne kadar bir kısmı üretkenlikle diğerlerinden ayrılabilir olsa da —ki bu belli oranda önem taşıyan bir unsurdur— esas itibarıyla aynı anlamlılık ve ihtiyarılık seviyesinde olmaları gereken bir yorumlamalar çoğunluğunun bulunduğu görüşünde değildirler. Bunun yerine onları “bütün tarihin sınıf mücadelesi tarihinden ibaret olduğu”nu vs. iddia eden doktrinler ve teoriler şeklinde sunarlar. Ve eğer onlar fiilen bakış açılarının üretken olduğunu ve birçok olgunun onun ışığında düzenlenip yorumlanabildiğini görürlerse, bunu kendi doktrinlerinin bir teyidi (confirmation) ve hatta bir delili olarak kabul etme yanlılığına düşerler.

Diğer taraftan haklı olarak, bu prosedüre karşı çıkan klasik tarihçilerin değişik bir hataya düşmeleri tehlikesi vardır. Objektifliği hedef alırken, onlar kendilerini herhangi bir seçici bakış açısından kaçınmaya mecbur hissederek, fakat bu imkânsız olduğu için de genellikle farkında olmadan bakış açılarını seçerler. Bu, onların objektif olma çabalarını boşa çıkartsa gerektir; zira bir insanın varlığının farkında olmadığı kendi bakış açısını eleştirmesi ve onun sınırlarının bilincinde olması mümkün değildir.

Bu ikilemden çıkış yolu, tabii ki, bir bakış açısı kabul etmenin zorunluluğu hususunda açıklığa kavuşmak, bu bakış açısını açıkça ifade edip daima onun çok sayıdaki benzerinden sadece biri olduğunun ve bir teori derecesine ulaşsa dahi test edilemeyeceğinin bilincinde olmaktır.

32. İLERLEMENİN KURUMSAL TEORİSİ

Düşündüklerimizi daha az soyut hale getirmek için, bu kesimde çok kısa bir özet halinde bir *bilimsel ve endüstriyel ilerleme teorisi taslağı vermeye çalışacağım*. Bu yoldan giderek, son dört kesimde geliştirilen fikirleri, özellikle durumsal mantık fikri ile psikolojiden uzak bir metodik bireysellik fikrini örneklendirmeye çalışacağım. Bilimsel ve endüstriyel ilerleme örneğini seçiyorum, çünkü modern ondokuzuncu yüzyıl tarihselciliğini ilham eden, hiç şüphesiz bu fenomendi ve çünkü daha önce Mill'in bu konudaki bazı görüşlerini tartışmış bulunuyorum.

Hatırlanacağı gibi, Comte ve Mill, ilerlemenin *insan tabiatının kanunlarına indirgenebilen* şartsız veya mutlak bir trend olduğuna inanıyorlardı. “Bir ardışıklık kanunu” diyor Comte, “tarihî gözlem metodu mümkün olan tüm otoriteye dayanılarak ifade edilse bile, rasyonel olarak insan tabiatının pozitif teorisine indirgenmedikçe nihai olarak kabul edilmemelidir...”⁴⁹ O, ilerleme kanununu, insan fertlerinde mevcut ve onları kendi tabiatlarını gittikçe mükemmelleştirmeye zorlayan bir eğilimden çıkarabileceğine inanır. Kendi ilerleme kanununu, ilk “itici gücü... maddî rahatlığın artırılması arzusu” olan “insan zihninin ilerleyiciliği”⁵⁰ dediği şeye irca etmeye (indirgemeye) çalışırken Mill, bütün bunlarda tamamıyla onu izler. Hem Comte, hem de Mill'e göre bu trendin veya kanun benzerinin (quasi-law) şartsız veya mutlak karakteri, bizim herhangi bir tarihî başlangıç şartına veya gözleme yahut veriye gerek kalmadan tarihin ilk adımlarını ya da dönemlerini kendisinden çıkarmamızı mümkün kılar.⁵¹ İlke olarak tarihin tüm akışının bu şekilde tumdengelim yoluyla çıkarılabilmesi gerekir; çünkü güçlü Mill'in dediği gibi “her müteakip teriminin, hatta daha da çok sayı ve çeşitten, parçadan meydana geldiği bu kadar uzun bir serinin insanın yetenekleriyle hesaplanmasının mümkün olmaması”dır.⁵²

Mill'in bu “indirgeme”sinin zayıflığı açık-seçik görünüyor. Mill'in öncüllerini ve tumdengelimsel çıkarımlarını varsaysak bile, bundan sosyal veya tarihî etkinin önemli olacağı sonucu yine de çıkmazdı. Söz gelimi, başa çıkılamayan bir tabii çevrenin yol açtığı kayıplar tarafından ilerleme ihmal edilebilir hale getirilebilirdi. Bunun yanı sıra, öncüller, unutkanlık veya tembellik gibi diğer yanları hesaba katılmadan “insan tabiatı”nın yalnızca bir yanı üzerine dayandırılmışlardır. Bundan dolayı Mill tarafından tanımlanan ilerlemenin tam karşısını gözlemlediğimiz yerde, bu gözlemleri de aynı başarıyla “insan tabiatı”na irca edebiliriz. (Gerçekten imparatorlukların gerileyiş ve çöküşlerini aylıklık ve asırı

yeme eğilimi gibi ayırıcı özelliklerle açıklamak, tarihî teoriler denen teorilerin en popüler araçlarından biri değil midir?) Doğrusu, “insan tabiatı”nın bazı eğilimlerine müracaatla akla yatkın bir şekilde açıklanamayacak olan pek az olay tasavvur edebiliriz. Fakat olabilecek herşeyi açıklayabilen bir metod, hiçbir şeyi açıklamaz.

Eğer bu şaşılacak kadar safdil teoriyi daha makul bir teoriyle ikame etmek istersek, iki adım atmamız gerekir: İlk olarak, ilerlemenin şartlarını bulmaya çalışmamız gerekir. Bunun için de 8. kesimde ortaya konan ilkeyi uygulamamız, yani gelişmenin duracağı şartları tasavvur etmeye çalışmamız gerekir. Bu, hemencecik ilerlemeyi açıklamak için bir psikolojik eğilimin tek başına yeterli olmayacağını anlamaya götürür, zira onun da üzerine dayanabileceği şartlar bulunabilir. Bundan dolayı, daha sonra, psikolojik eğilimler teorisinin yerine daha iyi birşey koymamız gerekir ki, ben bunun ilerlemenin şartlarının *kurumsal* (ve teknolojik) bir analizi olmasını teklif ediyorum.

Bilimsel ve endüstriyel ilerlemeyi nasıl durdurabiliriz? Araştırma laboratuvarlarını kapatarak veya kontrol altına alarak, bilimsel süreli yayınların ve diğer tartışma araçlarının faaliyetine son vererek veya onları kontrol ederek; bilimsel kongre ve konferanslara son vererek; üniversiteleri ve diğer okulları kapatarak; kitapları, basını, yazmayı ve en sonunda konuşmayı men ederek. Gerçekten ortadan kaldırılabilir (veya kontrol edilebilir) olan bütün bu şeyler, sosyal kurumlardır. Dil, onsuz bilimsel ilerlemenin düşünülemediği bir sosyal kurumdur; basın ve yayın kuruluşları ile bilimsel metodun diğer bütün kurumsal araçları da öyle. Bilimsel metodun kendisinin de sosyal yanları vardır. Bilim ve özellikle bilimsel ilerleme, tecrit edilmiş çabaların değil, fakat *düşüncenin serbest rekabetinin* sonuçlarıdır. Çünkü bilimin daima hipotezler arasında daha fazla rekabete ve daha güçlü testlere ihtiyacı vardır. Tabiatıyla, rekabet eden hipotezlerin de kişisel temsile ihtiyaçları vardır; taraftarlara, bir jüriye ve hatta bir kamuoyuna ihtiyaçları vardır. Eğer çalışmasından emin olmak istiyorsak, bu kişisel temsil kurumsal olarak organize olmalıdır. Ve bu kurumlar için ödemelerde bulunulması ve onların kanunla korunmaları gerekir. Nihayet, ilerleme çok büyük ölçüde siyasî faktörlere, düşünce özgürlüğünü koruyan siyasî kurumlara, yani demokrasiye bağlıdır.

İlginçtir ki, genellikle “bilimsel objektiflik” denen şey, bir dereceye kadar sosyal kurumlara dayalıdır. Bilimsel objektifliğin, bireysel bilim adamının zihnî ya da psikolojik tutumuna, onun yetiştirme tarzına, dik-

kaşine ve bilimsel tarafsızlığına dayalı olduğu şeklindeki naif görüş, bir tepki olarak bilim adamının asla objektif olamayacağı şeklindeki şüpheli görüşü doğurur. Bu görüşe göre bilim adamlarının objektif olmayışı, ihtiraslarının tahrik edilmediği tabii bilimlerde ihmal edilebilir; fakat sosyal peşin hükümlerin, sınıf eğilimlerinin ve kişisel ilgilerin işe karıştığı sosyal bilimlerde bu durum vahim sonuçlar doğurabilir. “Bilgi sosyolojisi” denen disiplin (bakınız, kesim 6 ve 26) tarafından ayrıntılı bir şekilde geliştirilen bu doktrin, objektifliğin bireysel bilim adamının psikolojisine bağlı olduğu şeklindeki safdil görüşe dayandığından, bilimsel bilginin sosyal ya da kurumsal karakterini tümüyle gözden geçirir. O, bu tabii bilim konusunun ne kuruluşunun ne de ıraklığının (remoteness), tarafgirlik ve şahsi çıkarın bireysel bilim adamının inançlarına karışmasını önleyemeyeceği ve eğer bilim adamının tarafsızlığına dayanmak zorundaysak, bilimin, hatta tabii bilimlerin bile tamamıyla imkânsız olacağı olgusunu gözden geçirir. “Bilgi sosyolojisi”nin gözden kaçırdığı şey, bilgi sosyolojisinin ta kendisidir: yani bilimin sosyal ya da kamusal karakteridir. O, bireysel bilim adamına zihnî bir disiplini empoze eden ve bilimin objektifliği ile yeni fikirleri tenkitçi bir şekilde tartışma geleneğini koruyan şeyin, bilimin ve onun kurumlarının (public) karakteri olduğu gerçeğini gözden geçirir.⁵³

Bu bağlantı içinde belki 6. kesimde (Objektiflik ve Değerleme) arzedilen doktrinlerin bir diğerine de dokunabilirim. Orada, bizzat sosyal hayatı ister istemez etkilemesinden dolayı, bu etkilemenin farkında olan sosyal bilimci için kişisel duygu ve çıkar hesaplarından uzak bir objektifliğe sahip tam bilimsel tutumu korumanın imkânsız olduğu savunulmuştu. Fakat bu durumda sosyal bilimlere özgü hiçbir şey yoktur. Bir fizikçi ya da bir fizik mühendisi de aynı durumdadır. Bir sosyal bilimci olmadığı halde o, yeni bir havacılık taşıtının veya roketin icad edilmesinin toplum üzerinde muazzam etkileri olabileceğini anlayabilir.

Bilimsel ve endüstriyel ilerlemenin, gerçekleştirmelerine bağlı olduğu kurumsal şartların bir kısmını kabataslak vermiş bulunuyorum. Ama şunu kavramak önemlidir ki, bu şartların çoğunluğunun zorunlu olduğu söylenemez ve hepsi birlikte alındıklarında da yeterli değildir.

Bu şartlar zorunlu değildirler, çünkü bu kurumlar (belki, dil hariç) olmadığı takdirde, bilimsel ilerleme kesinkes imkânsız olmayacaktı. Herşeye rağmen sözlü anlatımdan yazılı anlatıma doğru “ilerleme” kay-

dedilmiş, hatta daha ötesine geçilmiştir (her ne kadar bu ilk gelişme belki de, kelimenin tam anlamıyla, bilimsel ilerleme değil idiye de.)

Diğer taraftan, ki bu daha önemlidir, dünyadaki en iyi kurumsal organizasyon içinde bile bilimsel ilerlemenin bir gün durabileceğini anlamamız gerekiyor. Meselâ, bir mistisizm salgını olabilir. Şüphesiz bu mümkündür, çünkü bazı entellektüeller bilimsel ilerlemeye (veya açık bir toplumun taleplerine) mistisizme dönmekle tepki gösterdiklerine göre, herkes bu şekilde tepki gösterebilir. Belki böyle bir ihtimale, tekbiçimlilik görünümünü caydırmak ve çeşitliliği teşvik etmek üzere eğitim kurumları gibi daha ileri bir sosyal kurumlar dizisi oluşturmakla karşı çıkılabilir. Yine, ilerleme fikrinin ve onun coşkun yayılmasının da bir etkisi olabilir. Fakat bütün bunlar da ilerlemeye kesinlik kazandırmaz. Çünkü, sözgelimi Nirvana'ya ulaşma arzusunu yayacak olan bir virüs veya bakterinin var olabilmesinin mantıkî imkânını ortadan kaldıramayız.

Böylece görüyoruz ki, en iyi kurumlar bile başarısızlığa uğraması imkânsız şeyler değildirler. Daha önce dediğim gibi, "Kurumlar, istihkamlar gibidirler. İyi planlanıp-kurulmaları ve gerekli personelle donatılmaları gerekir. Fakat hiçbir zaman bilimsel araştırmaların en uygun insanları cezbedeceğini garanti edemeyiz. Yeni hipotezler bulma hünerini gösterecek bir hayal gücüne sahip insanların bulunabileceğinden de emin olamayız. Ve nihayet bu konularda çok şey düpedüz şansa dayanır. Çünkü hakikat *aşıkâr değildir*, ve —Comte ile Mill'in yaptığı gibi— bir kere "engeller" (Kilise ima edilmektedir) ortadan kaldırıldı mı, artık hakikatin onu samimiyetle görmek isteyen herkesçe görülebilir hale geleceğine inanmak yanlıştır.

Bu analizin sonucunun genelleştirilebileceğine inanıyorum. Beşerî veya kişisel faktör, kurumsal sosyal teorilerin çoğunda veya tümünde *irrasyonel* (akıldışı) unsur olarak kalacaktır. Kimyayı fiziğe indirgemeye çalıştığımız yolun aynısından giderek, sosyal teorilerin psikolojiye indirgenmesini telkin eden karşı doktrinin, bir yanlış anlamaya dayandığına inanıyorum. O, bu "metodolojik psikolojizm" in metodolojik ferdiyetçiliğin, yani bütün kollektif fenomenleri tek tek insanların eylemlerinin, karşılıklı etkileşimlerinin, hedeflerinin, ümitlerinin ve düşüncelerinin ve yine bu tek tek insanların yaratıp koruduğu geleneklerin ürünü olarak anlamaya çalışmamız gerektiği şeklindeki doğruluğu pek su götürmez doktrinin zorunlu bir sonucu olduğuna olan yanlış inançtan kaynaklanır. Fakat, biz psikolojizmi kabul etmeden de ferdiyetçi

olabiliriz. Rasyonel model kurmanın “sıfır metodu” (“zero method”), psikolojik bir metod değil, mantıkî bir metoddur.

Gerçekte, psikoloji, sosyal bilimlerin temeli olamaz. İlk olarak, kendisi de sosyal bilimlerden yalnızca biri olduğu için: “İnsan tabiatı” sosyal kurumlarla birlikte önemli ölçüde değişir ve bu sebeple onun incelenmesi bu kurumlar hakkında bir ön bilgiyi gerektirir. İkinci olarak, sosyal bilimler büyük ölçüde insan eylemlerinin amaçlanmamış sonuçlarıyla veya yankılarıyla ilgilendikleri için. Ve “amaçlanmamış”, bu bağlamda belki “bilinçli olarak amaçlanmamış olmayan” anlamını da taşımamakta; daha çok sosyal ajanın ister bilinçli, ister bilinçsiz tüm çıkarlarını bozabilecek yankıları karakterize etmektedir. Her ne kadar bazı insanlar dağları ve inzivayı sevmenin psikolojik olarak açıklanabileceğini iddia edebilirse de, haddinden fazla sayıda insanın dağları sevmesi halinde, bu insanların orada inzivanın tadını çıkaramayacakları olgusu psikolojik bir olgu değildir; fakat bu problem çeşidi sosyal teorinin ta kökünde yer alır.

Bununla, Comte ve Mill’in hâlâ moda olan metodlarıyla ürkütücü bir tezat teşkil eden bir sonuca ulaşıyoruz. Sosyolojik görüşleri, insan tabiatının görünüşte sağlam psikolojik temeline indirgemek yerine, insan faktörünün sosyal hayattaki ve tüm sosyal kurumlardaki *en kararsız ve en başına buyruk unsur* olduğunu söyleyebiliriz. Gerçekten (ilk olarak Spinoza’nın gördüğü gibi)¹⁴¹ bu, kurumlar tarafından nihaî olarak tamamen kontrol altına alınamayacak olan unsurdur; çünkü onu tamamen kontrol etmeye yönelik bir girişim ister istemez tiranlığa sürüklecektir—ki bu da insan faktörünün, yani birkaç insanın veya hatta tek bir insanın keyfî arzularının tam ve mutlak iktidarı demektir.

Fakat acaba insan faktörünü *bilimle*, yani keyfî arzuların karşısı ile kontrol altına almak mümkün değil midir? Biyoloji ve psikolojinin “insanı dönüştürme problemi”ni (“problem of transforming man”) çözebileceğine veya yakın gelecekte çözebileceğine şüphe yoktur. Fakat bunu yapmaya yeltenenler bilimin objektifliğini ve bundan dolayı bilimin kendisini de yok etmek zorundadırlar; çünkü bu ikisi de düşüncenin serbest rekabetine, yani hürriyete dayanırlar. Eğer aklın gelişmesi devam edecekse ve eğer insanın akıllılık (rationality) özelliği devam edecekse, fertlere ve onların düşüncelerine, amaçlarına ve hedeflerine (siyasî hürriyetin tehlikeye girdiği aşırı durumlar hariç) asla müdahale edilmemesi gerekir. Duygusal bakımdan doyurucu olan *ortak bir amaç* için yapılan çağrı bile, ne kadar mükemmel olursa olsun, bütün rakip

ahlâkî görüşleri ve onların yol açtıkları bütün karşı-cleştirimleri ve düşünceleri terketmeye bir çağrıdır.

İnsan tabiatının “bilimsel” yoldan kontrol edilmesini isteyen evrimci, bunun nasıl bir intihar olduğunun farkında değildir. Evrim ve ilerlemenin ana zembereği, ayıklanmaya tâbi olabilecek malzemenin çeşitliliğidir. İnsanın evrimi söz konusu olduğu zaman ise bu “bam-başka olabilme ve komşusu gibi olmama hürriyeti”, çoğunluğa katılabilebilme ve kendi yoluna gidebilme hürriyeti”dir.⁵⁵ İnsan haklarının değil, insan kafalarının eşitlenmesine sürüklenmesi kaçınılmaz olan bütüncü kontrol, ilerlemenin sonu demek olacaktır.

33. SONUÇ: TARİHSELÇİLİĞİN DUYGUSAL ÇEKİCİLİĞİ

Tarihselcilik, çok eski bir harekettir. Onun, şehirlerin ve ırkların hayat devrelerine ilişkin doktrinler gibi en eski şekilleri, gerçekte, kaderin kör gibi görünen fermanlarının gerisinde gizli maksatlar bulunduğu⁵⁶ şeklindeki ilkel teleolojik görüşten önce gelir. Gizli maksatların bu kutsanması, bilimsel düşünüş tarzından hayli uzaklaştırılmış olmasına rağmen, en modern tarihselci teoriler üzerinde bile belirgin izler bırakmıştır. Tarihselciliğin her bir yorumu, karşı konulmaz güçler tarafından geleceğe doğru sürüklenme duygusunu dile getirir.

Bununla beraber çağdaş tarihselcilerin kendi metodlarının eskiliğinin farkında olmadıkları görülüyor. Onlar kendi tarihselcilik markalarının, insan beyninin en son ve en cür’etli başarısı olduğuna inanırlar (zaten onların modernizmi ilahlaştırmaları başka neye izin verebilir ki?); hem de öylesine sersemletici şekilde yeni bir başarı ki, ancak pek az insan onu kavrayabilecek bir yetişkinlik seviyesine sahiptir. Onlar —spekülatif metafiziğin en eski problemlerinden biri olan— değişme problemini keşfedenlerin ancak kendileri olduğuna gerçekten inanırlar. Kendi “dinamik” düşünüş tarzlarını, bütün geçmiş nesillerin “statik” düşünüş tarzlarının karşısına koyarak, kendi ilerlemelerinin; şimdi, gelişmemizin hızını artık tek bir insan ömrü içinde sosyal değişmeyi direkt olarak yaşayabilecek kadar arttıran bir “devrim içinde yaşıyor olmamız” olgusu tarafından mümkün kılındığına inanırlar. Bu hikâye, elbette ki düpedüz mitolojidir. Zamanımızdan önce de önemli devrimler meydana gelmiştir ve Heraklit’in (Heraclitus) zamanından beri değişme defalarca keşfedilegelmiştir.⁵⁷

Bu kadar kocamış bir fikri; cüretli ve devrimci diye takdim etmek, farkına varılmayan bir tutuculuğu ele vermek demektir, diye düşünüyorum. Ve değişmeye karşı gösterilen bu büyük sevgiyi seyreden bizler, pekâlâ, bunun iki yanlı bir tutumun sadece bir yanı olup olmadığını ve bastırılması gereken aynı büyüklükte bir iç mukavemetin de bulunup-bulunmadığını merak edebiliriz. Eğer böyleyse, bu kadim (antique) ve sallanan felsefeyi bilimin en son ve bundan dolayı en büyük buluşu diye ilan eden dinî coşkunuğu açıklayabilir. Değişmeden asıl korkan, tarihselcilerin kendileri olamaz mı? Ve acaba bu değişme korkusu değil midir ki, onları eleştiriye akıl yoluyla tepki göstermede bu kadar aciz bırakmakta ve başkalarını da onların öğretilerine karşı bu kadar hassas (responsive) kılmaktadır? Neredeyse sanki tarihselciler değişmeyen bir dünyanın kaybına karşılık, değişmeyen bir kanun tarafından yönetildiği için, değişmenin önceden görülebileceği inancına sımsıkı sarılmakla kendi kendilerini teselli ediyor gibidirler.

¹Bkz. F.A. von Hayek, "Scientism and the Study of Society," *Economica*, N.S., c. IX, özellikle s. 269. Profesör Hayek, "bilimcilik" (scientism) terimini "bilimin metodunu ve dilini kölece taklit etme"nin adı olarak kullanır. Burada ise daha çok, bazı insanların yanlış olarak bilimin metodu ve dili sandığı şeylerin taklit edilmesinin adı olarak kullanılmıştır.

²Profesör Raven'e *Science, Religion, and Future* (1943) adlı eserinde bu çatışma için "Bir Viktorya dönemi çay bardağında koparılan fırtına" deyişine katılıyorum; her ne kadar bu sözün gücü, onun bu bardaktan hâlâ yükselmekte olan buharlara, yani Bergson, Whitehead, Smuts ve diğerleri tarafından meydana getirilen Evrimci Felsefenin Büyük Sistemlerine sarfettiği dikkatten dolayı belki biraz zayıflamış ise de.

³Evrimcilerin, evrimi "geleneksel düşünceye karşı cesur ve ihtilalci bir meydan okuma" olarak karşılayan duygusal tutumlarını paylaşmayan herkesten cehalet taraftarı (obscurantist) diye şüphe etme eğiliminde olmalarından gözüm biraz korktuğu için, burada modern Darwinizmde ilgili olguların en başarılı açıklamasını gördüğümü söylemem iyi olacaktır. Evrimcilerin duygusal tutumlarının güzel bir örneği, C.H. Weddington'un "Evrimin yönünün iyi olduğunu, düpedüz o iyi olduğu için, kabul etmeliyiz" (*Science and Ethics*, 1942, s. 17) şeklindeki ifadesidir. Bu, aynı zamanda Profesör Dernal'in Darwinci tartışmayla ilgili aşağıdaki aydınlatıcı görüşünün (a.g.e., s. 115) hâlâ geçerliliğini koruduğu gerçeğini sembolize eden bir ifadedir: "Bilim, haricî bir düşmanla, yani kiliseyle savaşmak zorunda kalmış değildi; kilise bilim adamlarının kendi içlerini deydi."

⁴Hatta "Bütün omurgalıları ortak bir anne-baba çiftinin çocuklarıdır" önermesi gibi bir önerme bile "bütün" kelimesine rağmen, tümel bir tabiat kanunu değildir. Zira o, omurgalıların ayırıcı özelliği olarak kabul ettiğimiz yapıya sahip olan herhangi bir yer ve zamandaki bütün organizmalara değil, yeryüzünde varolan omurgalılara atıfta bulunur. Bkz. benim *Logic of Scientific Discovery* adlı kitabım, kesim 14.

⁵Bkz. T.H. Huxley, *Lay Sermons* (1880), s. 214. Huxley'in bir evrim kanunu olduğuna inanması, onun (kaçınılmaz) bir gelişme kanunu fikrine karşı olan aşırı eleştirici tavrı göz önüne alındığında son derece dikkat çekicidir. Öyle görünüyor ki, bunun açıklaması, onun sadece tabii evrim ve ilerlemeyi birbirinden keskin bir şekilde ayırmakla kalmayıp, aynı zamanda (inanıyorum ki, haklı olarak) bu ikisinin yekdiğerleriyle pek az alış-verişi olduğunu da düşünmüş olmasında yatmaktadır. Julian Huxley'in "evrimsel ilerleme" (evolutionary progress) dediği (*Evolution*, 1942, 559 vd.) şeyle ilgili enteresan analizi, görünüşte evrim ile ilerleme (progress) arasında bir bağlantı kurmak üzere düşünülmüş olmasına rağmen, bana bu hususta pek az bir ilavede bulunabilir gibi görünür. Çünkü o evrimin, bazan "ilerleyici" (progressive) nitelikte olsa da, daha çok böyle olmadığını kabul eder. (Bunun için ve Huxley'in "ilerleme" tanımı için bkz. 134. sayfa-

daki 83 numaralı not). Diğer taraftan her ilerleyici gelişmenin evrimsel olduğunun düşünülebileceği olgusu ise fazla önemli değildir. (Hâkim tiplerin peşpeşe gelişlerinin onun kullandığı anlamda ilerleyici olduğu ise, sadece “hakim tipler” terimini alışkanlık-la en ilerleyici nitelikteki tiplerin en başarılıları için kullandığımız anlamına gelebilir).

⁶Bkz. H.A.L. Fisher, *History of Europe*, c. I, s. vii (italikler benim). Ayrıca bkz. E.A. von Hayek, op. cit., *Economica* c. X, s. 58. von Hayek, “kanunları, durumun tabiatı gereği bulunamayacakları yerde, nev’i şahsına münhasır ve tekil tarihî fenomenlerin peş peşe gelişlerinde bulma” girişimlerini eleştirir.

⁷Eflâton, *The Statesman*’de Büyük Yıl (*The Great Year*) devresini tasvir eder. Bozulma mevsiminde yaşadığımız varsayımından hareketle de bu doktrini *The Republic*’de Yunan sitelerinin evrimine ve *Laws*’da Pers İmparatorluğuna uygular.

⁸Profesör Toynbee, kendi metodunun ampirik olarak, biyolojik türler “uygarlığı-nın” 21 farklı örneğinin hayat devrelerini araştırmak olduğunda ısrar eder. Fakat bu metodu kabul edişinde, Fisher’in (yukarıda iktibas edilen) argümanına karşılık vermeye yönelik herhangi bir arzudan etkilenmiş bile görünmüyor; en azından ben onun “çağdaş Batının şansın sınırsız gücüne olan inancı”nın bir ifadesi diye baştan savmakla yetindiği bu argümanla ilgili düşüncelerinde böyle bir arzunun herhangi bir belirtisini görmüyorum; bkz. *A Study of History*, c. V, s. 414. Bu nitelendirmenin, iktibas edilen pasajın devamında “... ilerleme olgusu, tarihin sayfaları üzerine açıkça ve büyük harflerle yazılmıştır, fakat ilerleme bir tabiat kanunu değildir. Bir nesil tarafından alınan mesafe, sonra gelen tarafından kaybedilebilir” diyen Fisher için adil olduğunu sanmıyorum.

⁹Bir evrimler çokluğu, (meselâ farklı cinslerin evrimi) genellemelerin temeli olarak alınabildiği ölçüde biyolojide de durum aynıdır. Fakat bu evrimler mukayesesi, yalnızca evrimsel süreçlerin tiplerinin tasvirine yol açmıştır. Durum, sosyal tarihtekinin aynısıdır. Belirli olay tiplerinin şurada-burada tekrarlandığını görebiliriz. Fakat böyle bir mukayeseden ne (evrimsel devreler kanunu gibi) bütün evrimsel süreçlerin akış yönünü, ne de genel olarak evrimin akış yönünü tasvir eden herhangi bir kanun çıkacak gibi görünmüyor. Bkz. aşağıda s. 135’deki 83 nolu not.

¹⁰Hemen hemen her teorinin birçok olgularla uyduğu söylenebilir. Bu, bir teo-rinin onu destekleyen olgular bulabilmemiz halinde değil, ancak onu çürüten olgular bulamamamız halinde teyid edilmiş olduğunun söylenebilmesinin sebeplerinden bir tanesidir, bkz. aşağıda 29. kesim ve benim *Logic of Scientific Discovery* adlı kitabım, özellikle X. bölüm. Burada eleştirilen prosedürün bir örneğini de Profesör Toynbee’nin “türle-rin uygarlığı” (*species civilization*) dediği şeyin hayat devreleri (*life cycle*) üzerine yaptığı sözde ampirik araştırma olduğuna inanıyorum (Bkz. yukarıda s. 149’daki 2 numaralı not). O, sadece hayat devrelerine olan a priori inancıyla uyuşan varlıkları uygarlıklar diye tasnif ettiği gerçeğini gözden kaçırmış gibi görünüyor. Meselâ Profesör Toynbee, aynı “cins”e (*genus*) ait olabilmelerine rağmen, her ikisinin aynı “tür”e (*species*) ait olamaya-

çakları şeklindeki doktrinini kurmak üzere kendi “uygarlıklar”ını “ilkel toplumlar”la karşılaştırır. (a.g.e., c. I, s. 147-149). Fakat bu sınıflamanın tek dayanağı, uygarlıkların tabiatıyla ilgili a priori bir sezgidir. Bu, onun her ikisinin fillerle tavşanlar kadar birbirinden farklı olduklarını ifade eden argümanından da anlaşılabilir: Öyle bir sezgisel argüman ki, bu bir St. Bernard köpeği ile Pekin köpeğinin durumunu düşündüğümüzde zayıflığı açıkça ortaya çıkar. Fakat (her ikisi aynı türe ister mensup olsun, ister olmasın) meselenin bütünü kabul edilemez niteliktedir; çünkü o toplulukları sanki fiziksel ya da biyolojik cisinlermiş gibi ele alan bilimci metoda dayalıdır. Bu metod ise sık sık eleştirilmiş olmasına (örnek olarak bkz. FA. von Hayek, *Economica*, c. X, s. 41 vd.) rağmen, bu eleştirilere doyurucu bir cevap hiçbir zaman verilememiştir.

¹¹Toynbee, a.g.e., c. I, s. 176.

¹²Bu, atalet kanunundan dolayı böyledir. Siyasî güçleri, Pisagor (Pythagoras) teoremi yardımıyla hesaplamaya yönelik tipik bir bilimci (scientistic) girişimine örnek olarak bkz. yukarıda III/20’nin dipnotu.

¹³“Hareket”, “güç”, “yön” vs. hakkındaki konuşmaların yarattığı karışıklığın derecesini ünlü Amerikalı tarihçi Henry Adams’ın, tarihin yolu üzerinde yer alan biri onüçüncü yüzyılda, diğeri kendi yaşadığı zamandaki iki noktanın yerini tesbit etmekle tarihin akışını belirlemeyi ciddi olarak ümit ettiğini gözönüne alarak tahmin edebiliriz. Kendi projesi hakkında kendisi şöyle der: “Bu iki noktanın yardımıyla (...) çizgilerini ileriye ve geriye doğru sınırsız bir şekilde uzatınayla ümit ediyordu...”, zira onun düşüncesine göre “herhangi bir ilkökul çocuğu bile bir güç olarak insanın, sabit bir noktadan hareket yoluyla ölçülmesi gerektiğini bilebilirdi.” (*The Education of Henry Adams*, 1918, s. 434, vd. Daha yakın zamanlara ait bir örnek olarak Weddington’un şu sözünü (*Science and Ethics*, s. 17 vd.) verebilirim. “Bir sosyal sistem”, “varlığı, esas itibarıyla bir evrim yolu boyunca hareket etmeyi gerektiren birşey”dir ve (s. 18 vd.) “bilimin ahlaka katkısının tabiatı (...) tabiatın, yani bir bütün olarak dünyada mevcut evrimsel sürecin yönünün ve karakterinin açığa çıkarılmasıdır...”

¹⁴Benim *Logic of Scientific Discovery* adlı kitabının 15. kesimine bakınız. Orada varlıksal (existantial) önermelerin metafiziksel (bilimsel olmayan anlamında) olarak kabul edilmelerinin sebepleri gösterilmiştir; ayrıca bkz. aşağıda s. 136’daki 85 numaralı not.

¹⁵Bununla beraber bir kanun, belli şartlar (başlangıç şartları) altında, belli trendlerin bulunacağını ileri sürebilir; dahası, bir trend bu şekilde açıklandıktan sonra o trende tekabül eden bir kanun formüle etmek de mümkün olur; ayrıca bkz. aşağıda s. 136’daki 86 numaralı not.

¹⁶Dengelenişinde zafın unsuru yer alınmasına rağmen, denge iktisadının hiç şüphesiz “dynamic” (bu terimin Comte’çu anlamına zıt olan “mâkul” anlamında) olduğu hususu zikredilmeye değer olabilir. Zira bu teori dengenin her yerde gerçekleştiğini

iddia etmez; sadece denge durumundaki her bozulmanın ardından (ki bozulmalar da daima vaki olur) bir ayarlanmanın, dengeye yönelik bir hareketin geldiğini iddia eder. Fizikte statik, dengelerin teorisidir, dengeye yönelik hareketlerin değil; çünkü statik bir sistem hareket etmez.

¹⁷Mill, *Logic*, Kitap VI, böl. X, kesim 3. Genel olarak Mill'in "ilerleyici etkiler" teorisi için ayrıca bkz. Kitap III, böl. XV, kesim 2. vd.

¹⁸Mill, yalnızca çok basit aritmetik ve geometrik dizilerin "birkaç terimleri"nin bilinmesiyle "prensipler"inin ortaya çıkarılabilecek durumda olduğu gerçeğini gözardı etmiş görünüyor. Binlerce terimin, yapılış kanunlarını keşfetmeye yetmeyeceği —hem de öyle bir kanunun var olduğu bilindiği halde— daha karmaşık matematik diziler teşkil etmek kolaydır.

¹⁹Bu tür kanunlara en yakın yaklaşım için bkz. kesim 28, özellikle 136. sayfadaki 86 numaralı not.

²⁰Bkz. Mill, loc. cit. Mill, "ilerleme" (progress) kelimesinin iki anlamını ayırır. Daha geniş olan anlamında, dairesi (cyclic) değişmeye zıttır, fakat iyiye gidişi (improvement) ifade etmez. (O "ilerleyici değişme"yi daha çok bu anlamda tartışır, op. cit., kitap III, bölüm XV). Daha dar anlamında ise, iyiye gidişi ifade eder. Ona göre ilerlemenin devamı geniş anlamında bir metod sorunudur (ben bu noktayı anlamıyorum), dar anlamda ise bir sosyoloji teoremi.

²¹Birçok tarihselci ve evrimci yazılarda çoğu zaman mecazın nerede bitip, ciddi teorinin nerede başladığını keşfetmek imkânsızdır. (Örnek olarak bu kesimde 119, 121 ve 122. sayfalardaki notlara bakınız). Hatta bazı tarihselcilerin mecaz ile teori arasında bir fark olduğunu inkâr edebilecekleri ihtimalini de göz önüne almamız gerekir. Örnek olarak, psikanalizci Dr. Karin Stephan'dan yapılan aşağıdaki alıntıyı düşününüz: "Ortaya koymaya çalıştığım modern açıklamanın yine de bir mecazdan öte birşey olmadığını kabul ediyorum... Bu yüzden ayıplanabileceğimizi de sanmıyorum... Zira gerçekte bütün bilimsel hipotezler mecaz üzerine kuruludur. Işığın dalga teorisi başka nedir ki?.." (Krş. Weddington, *Science and Ethics*, s. 80; ayrıca çekirne ilgili olarak bkz. s. 78). Eğer bilimin metodu hâlâ özcülüğün metoduyla, yani "nedir" sorusunu sorma metoduyla aynı kalmaya devam etseydi (krş. yukarıda kesim 10), ve eğer ışığın dalga teorisi, ışık bir dalga hareketidir şeklindeki özcü (essentialist) önerme olsaydı, bu söz haklı görülebilirdi. Fakat işin gerçeği şu ki, psikanaliz ile ışığın dalga teorisi arasındaki ana farklılıklardan bir tanesi birincinin hâlâ büyük ölçüde özcü ve mecazî bir nitelikte olmasıyken, ikincisinin öyle olmamasıdır.

Bu ve bundan sonraki alıntı Mill, *Logic*, Kitap VI, böl. X, kesim 3'den yapılmıştır. Ben (Mill tarafından düşük bir genellik derecesindeki kanunların adı olarak kullanılan) "empirik kanun" teriminin çok talihsiz bir ifade olduğunu düşünüyorum; çünkü bütün bilimsel kanunlar empiriktir; onların hepsi empirik gerçeklik esasına göre kabul veya

red edilirler. (Mill'in, "empirik kanunlar"ı için ayrıca bkz. a.g.e., Kitap III, böl. VI ve Kitap VI, böl. V, kesim 1. Mill'in ayrımı, "empirik kanunların karşısında kesin kanunlar" (exact laws) koyan Menger tarafından kabul edilmiştir; bkz. The Collected Works, c. II, s. 38 vd. ve s. 259 vd.

²¹Bkz. Mill, a.g.e. Kitap VI, böl. X, kesim 4. Ayrıca bkz. Comte, Cours de Philosophie Positive, IV, s. 335.

²³Mill, a.g.e., Kitap III, böl. XII, kesim 1. Onun "empirik kanunlar" dediği kuralların "türe(til)mesi" veya "tersine çevrilmiş dedüksiyonu" için ayrıca bkz. lib. cit., böl. XVI, kesim 2.

²⁴Belirli bir olayın nedensel açıklamasının analizini içeren bu paragraf, benim Logic of Scientific Discovery adlı kitabının 12. kesiminden yapılmış yaklaşık bir alıntıdır. Şimdi ise, kendimi, aşağıdaki satırda olduğu gibi, (o kitap yazıldığı zaman bilmediğim) Tarski'nin semantiğine dayalı bir "sebeplere" tanımını teklif etmeye eğilimli hissediyorum; sadece ve sadece eğer bir tümel doğru önermeler (tabiat kanunları) kümesinden ilk bileşenleri A'yı belirten ve ikinci bileşenleri B'yi belirten muhtevalli bir içerme yapılabilirse (tekil) A olayının, (tekil) B olayının sebebi olduğu söylenir. Benzer şekilde, "bilimsel olarak kabul edilmiş sebeplere" kavramını da tanımlayabiliriz. Semantik belirtme (designation) kavramı için bkz. Carnap, Introduction to Semantics (1942). Öyle görünüyör ki, yukarıdaki tanım Carnap'ın "mutlak kavramlar" (absolute concepts) dediği şeyle daha iyi bir hale getirilebilir. Sebeplere sorunu hakkında tarih alanına ilişkin bazı görüşler için bkz. benim The Open Society and Its Enemies adlı kitabım, böl. 25, not 7.

²⁵Evrimsel trendlerin bir tartışması için bkz. J. Huxley, Evolution (1942), böl. IX. Bana öyle geliyor ki, Huxley'in evrimsel ilerleme teorisi (a.g.e., böl. X) konusunda mâkul bir şekilde iddia edilebilecek husus şunlardan ibarettir: Formların artan çeşitlenişine, vs. doğru olan genel trend, "ilerleme"nin (Huxley'in tanımını tartışılmıştır) bazen meydana gelip, bazen gelmediği; bazı formların evriminin bazen ilerleyici nitelikte olmasına rağmen çoğunluğunun böyle olmadığı; ve gelecekte daha ileri formların oluşacağını ummamız için hiçbir genel sebeplere bulunmadığı şeklindeki önermeye bir yer bırakır. (Huxley'in eğer insanlar tamamıyla ortadan kalksaydı, en yüksek ihtimalle, başka gelişme olmayacaktı, şeklindeki iddiasıyla —meselâ, a.g.e., s. 571— karşılaştırınız. Onun argümanları beni ikna etmemesine rağmen, onlar benim onaylamaya eğilimli olduğum bir örtük anlamı da taşırlar; yani biyolojik ilerlemenin aslında tesadüfî birşey olduğunu). Huxley'in evrimsel ilerlemeyi biyolojik etkinliğin topyekün artması, yani çevre üzerindeki kontrolün ve ondan bağımsızlığın artışı diye tanımlamasına gelince, onun bu terimi kullananların pek çoğunun maksadını gerçekten iyi ifade etmeyi başardığını sanıyorum. Dahası, tamamlayıcı terimlerin insan-merkezli (anthropocentric) olmadıklarını, hiçbir değer yargısı içermediklerini de kabul ediyorum. Fakat yine de etkinlik veya kontroldeki bir artışa "ilerleme" (progress) adını vermek, bana bir değer yargısı ifade

ediyor gibi geliyor. o, etkinlik veya kontrolün iyi olduğu ve hayatın yayılmasının ve onun cansız maddeyi daha da çok fethetmesinin arzu edilebilir olduğu inancını dile getiriyor. Fakat hiç şüphesiz çok başka değerleri benimsemek mümkündür. Bu nedenle, Huxley'in evrimsel ilerlemenin insan-biçimcilikten (anthropomorphism) ve değer yargılarından arınmış "objektif bir tanım"ı"nı verdiği şeklindeki iddiasının savunulabilir nitelikte olduğunu sanmıyorum. (Bkz. a.g.e., s. 559; ayrıca, J.B.S. Halde'nin ilerleme fikrinin insan-merkezli olduğu şeklindeki görüşünü eleştirdiği, s. 565).

²⁶Mill örneğinde onun benim "mutlak trendler" (absolute trends) dediğim şeylerin varlığına olan inancından esas itibarıyla bu karışıklığın sorumlu olduğu, onun Logic adlı eserinin III. kitabının XVI. bölümünün analiz edilmesiyle görülebilir.

²⁷Mutlak trendlere olan inancı bilim-dışı veya metafizik diye nitelemenin bazı mantıkî sebepleri vardır. Krş. s. 123'deki not 73). Böyle bir trend, spesifik olmayan veya genelleştirilmiş bir varlıksal (existantial) önermeyle formüle edilebilir ("Şöyle şöyle bir trend vardır") ki, böyle bir önermeyi, trendden sapmalarla ilgili hiçbir gözlem yanlış çıkaramayacağı için test edemeyiz; zira daima "uzun vadede" zıt yöndeki sapmaların işleri yeniden yoluna koyacağını umabiliriz.

²⁸Eğer tekil bir t trendinin tüm ya da yeterli sayıdaki tekil ş şartlarını belirleyebilirsek, o zaman şu tümel kanunu formüle edebiliriz: "Her ne kadar ki ş türünden şartlar olursa, t türünden bir trend de olacaktır." Mantıkî açıdan böyle bir kanun fikrine itiraz edilemez; fakat bu, Comte ile Mill'in mutlak bir trend, ya da matematik dizi kanunu gibi, olayların genel gidişini karakterize eden ardışıklık kanunu fikirlerden çok farklıdır. Bundan başka, şartlarımızın yeterli olduğunu nasıl karar vereceğiz? Ya da aynı kapiya çıkmak üzere; yukarıda belirtilen şekildeki bir kanunu nasıl test edebiliriz? (Burada, trendin test edilebileceği iddiasını taşıyan 27. kesimdeki (b) durumunu tartışmakta olduğumuzu unutmamalıyız). Böyle bir kanunu test etmek için, onun geçerli olamayacağı şartları meydana getirmek üzere çok çalışmamız gerekir; bunun için de ş türündeki şartların yetersiz olduğunu ve onların varlığı halinde bile t gibi bir trendin daima meydana gelmediğini göstermeye çalışmamız gerekir. Böyle bir metoda, (bu metod 32. kesimde anahatlarıyla gösterilmiştir) itiraz edilemezdi. Fakat o, tarihselcilerin mutlak trendlerine uygulanabilir nitelikte değildir, zira onlar sosyal hayatın zorunlu ve her yerde hazır yapışık kardeşleridir ve sosyal şartlara yapılabilecek hiçbir müdahaleyle tasfiye edilemezler. (Burada yine, genel trendler gibi, spesifik olmayan trendlere inancın "metafizik" karakterini görebiliyoruz; böyle bir inancı dile getiren önermeler test edilemezler; ayrıca yukarıdaki nota bakınız.)

²⁹Bkz. V. Kraft, Die Grundformen der Wissenschaftlichen Methoden (1925).

³⁰Şimdiki kesimin dayandığı benim Logic of Scientific Discovery adlı kitabıma, özellikle dedüksiyon yoluyla testler yapma ("deductivism") ve teoriler daima hipotetik karakterlerini koruduğu ("hypotheticism") için artık "indüksiyon" yapmanın gereksizli-

ği doktrinine ve bilimsel testlerin teorileri yanlışlamaya yönelik samimi girişimler olduğu doktrinine bakınız; ayrıca test edilebilirlik ve yanlışlanabilirlik tartışmasına da bakınız.

Burada gösterilen tümdengelimcilik (deductivism) ile tümevarımcılık (inductivism) arasındaki karşıtlık bazı bakımlardan akılcılık (rationalism) ile deneycilik (empiricism) arasında yapılan klasik ayırıma tekabül eder: Bacon'dan itibaren bütün İngiliz deneycileri (empiricist) bilimleri, kendilerinden tümevarım yoluyla genellemelerin elde edildiği gözlemlerin toplanması olarak düşünürken, Descartes, bütün bilimleri tümdengimsel sistemler şeklinde düşündüğü için bir tümdengelimci (deductivist) idi.

Fakat Descartes, ilkelerin, tümdengimsel sistemlerin öncüllerinin emin ve apaçık, "açık ve seçik" olması gerektiğine inanıyordu. Onlar, aklın basireti (insight) üzerine dayanır. Kant'çı dille onlar, sentetikler ve a priori geçerlidirler.) Buna karşı ben onları deneme niteliğindeki tahminler veya hipotezler olarak düşünüyorum.

Bu hipotezlerin, ilke olarak, çürütülebilir olmaları gerektiğini savunuyorum. İşte bu noktadadır ki iki en büyük çağdaş tümdengelimciden, Henri Poincare ve Pierre Duhem'den ayrılıyorum.

Poincare ve Duhem'in ikisi de fizik teorilerini tümevarımsal genellemeler olarak düşünmenin imkânsızlığını kabul etmişlerdir. Onlar genellemeler için hareket noktası oluşturdukları sanılan gözlemsel ölçümlerin, aksine, teorilerin ışığında yapılan yorumlar olduklarını farkettiler. Ve onlar sadece tümevarımcılığı değil, fakat onun yanı sıra sentetik a priori olarak geçerli ilkelere veya aksiyonlara olan inancı da reddettiler. Poincare onları analitik bakımdan doğru diye, tanım diye yorumladı: Duhem, (Kardinal Belarmino ve Piskopos Berkeley'in yaptığı gibi) onları âletler olarak, deneysel kanunları düzenlemenin araçları olarak yorumladı. O deneysel kanunlar ki, Duhem, onların tümevarım yoluyla elde edildiklerini düşünüyordu. Böyle olunca teoriler, ne doğru, ne de yanlış herhangi bir bilgi içeremezler; onlar birer âlet olmaktan öte birşey değildir, çünkü onlar sadece elverişli ya da elverişsiz iktisadî veya gayr-ı iktisadî, uysal ve ince, ya da yaygaracı ve kaba olabilirler. (Bundan dolayı, Duhem, Berkeley'in izinden giderek, iki veya daha fazla sayıdaki birbiriyle çelişen teorinin hepsinin birden kabul edilmemesi için mantıkî bir sebep olamayacağını söyler). Bu iki büyük yazarı, fiziksel teorilerin sentetik a priori geçerliliğine olan inanç konusunda olduğu gibi, tümevarımcılığı reddedileri konusunda da tamamen katılıyorum. Fakat onların, teorik sistemleri empirik testlere tâbi kılmanın imkânsız olduğu şeklindeki görüşlerini kabul edemiyorum. Onların bir kısmının test edilebilir olduğunu; yani ilke olarak çürütülebilir olduğunu; ve bu sebeple (analitik olmaktan çok) sentetik olduğunu (a priori olmaktan çok) empirik olduğunu; ve (saf bir şekilde araçsal olmaktan çok) bilgi verici (informative) olduğunu düşünüyorum. Duhem'in ünlü çatışmaya yol açan deneyler (crucial experiments) eleştirisine gelince, o sadece bu tür deneylerin bir teoriyi asla ispat edemediğini veya kurulmasında

rol oynayamayacağını gösterir. Fakat hiçbir yerde bu deneylerin bir teoriyi çürütemeyeceğini göstermez. Kabul etmek gerekir ki, Duhem, izole edilmiş hipotezleri değil, ancak büyük ve karmaşık teorik sistemleri test edebileceğimizi söylerken haklıdır; fakat eğer biz yalnız bir hipotezde birbirinden ayrılan böyle iki sistemi test eder ve eğer birinci sistemi çürütürken ikinci sistemi gayet iyi doğrulanmış halde bırakan deneyler düzenleyebilirsek, o zaman birinci sistemin başarısızlığını diğer sistemden ayrıldığı hipoteze yüklediğimizde pekâlâ güvenilir bir konumda olabiliriz.

³¹Botaniğe ilişkin gözlemlerin bile teorinin rehberliğiyle yapıldığına (ve hatta bu gözlemlerin peşin fikirlerden etkilenebileceğine) şaşırtıcı bir örnek için bakınız O. Frankel, "Cytology and Taxonomy of Hebe, etc.", *Nature*, c. 147 (1941), s.117.

³²Bu paragraf ile ondan sonrakini metodolojik kolektivizmin eleştirildiği ve metodolojik ferdiyetçiliğin ayrıntılı bir biçimde tartışıldığı F.A. von Hayek, "Scientism and the Study of Society", I. ve II. kısımlar, *Economica*, c. IX, ve X. ile karşılaştırınız.

³³Bu iki pasaj için bkz. *Economica*, c. IX, s. 289 (italikler benim).

³⁴Krş., *Erkenntnis*, III, s. 426 vd. ve benim alt başlığı "Tabii Bilimlerin Bilgi Teorisi Üzerine" şeklinde tercüme edilebilecek olan *Logic der Forschung* (1934) adlı kitabım.

³⁵Bir dereceye kadar buna benzer bir argüman, C. Menger, *Collected Works*, c. II. (1883 ve 1933), s. 259-260.

³⁶J. Marschak, "Money Illusion and Demand Analysis," *The Review of Economic Statistics*, c. XXV, s. 40'taki "hükümsüz hipotez"e ("null hypothesis") bakınız. Burada anlatılan metod, kısmen Profesör Hayek'in C. Menger'i izleyerek "kompoze edici" ("compositive") metod dediği metodla çakışır görülmektedir.

³⁷Burada bile, belki de sosyal bilimlerde rasyonel veya "mantıklı" modellerin, ya da "sıfır metodu"nun kullanılmasının, tabii bilimlerde, özellikle termodinamik ve biyolojide bazı belirsiz paralellerinin olduğu söylenebilir (süreçlerin ve organların mekanik ve fizyolojik modellerinin kurulması). (Ayrıca, varyasyonel metodların kullanılmasını da karşılaştırınız).

³⁸Bkz. J. Marschak, a.g.e.

³⁹Bkz. P. Sargent Florence, *The Logic of Industrial Organisations* (1933).

⁴⁰Bu görüş benim *Açık Toplum ve Düşünce* adlı kitabımın 14. bölümünde daha ayrıntılı bir biçimde geliştirilmiştir.

⁴¹Bu güçlükler Profesör Hayek tarafından a.g.e., s. 290 vd.de tartışılmıştır.

⁴²Bkz. *Econometrica*, I, (1933), s. 1 vd.

⁴³Bkz. Lionel Robbins, *Economica*, c. VI'de, özellikle s. 351.

⁴⁴Benim analizim, Morton G. White'in benim nedensel açıklama teorimin C.G. Hempel tarafından bir makalede tekrarlanan şekline dayalı analiziyle ("Historical Explanation", *Mind*, N.S., c. 52, s. 212 vd.) karşılaştırılabilir. Bununla beraber o, çok farklı bir sonuca ulaşır. Tarihçilerin tekil olaylara olan karakteristik ilgilerini ihmal ederek, bir

açıklamanın, eğer sosyolojik terimlerin (ve teorilerin) kullanımıyla karakterize olmuş ise "tarihi" olduğunu öne sürer.

⁴⁵Max Weber bunu görmüştür. Onun *Ges. Schr. zur Wissenschaftslehre* (1927, s. 179)'daki sözleri bildiğim kadarıyla burada önerilen analizin en yakın habercisidirler. Fakat onun teorik ve tarihi bilimler arasındaki farkın, kullanılan kanunların genellik derecesinde yattığını öne sürerken yanıldığına inanıyorum.

⁴⁶Örnek olarak bkz. Weber, a.g.e., s. 8 vd; 44 vd. 48, 215 vd; 233 vd.

⁴⁷Bu, son zamanlarda Profesör Toynbee'nin üzerinde çalıştığı, fakat cevaplamadığı problemleri haber veriyor.

⁴⁸"Bütün tarihi bilginin izafî olduğu... doktrini"nin bir eleştirisi için bkz. Hayek, *Economica*, c. X, s. 55 vd.

⁴⁹Comte, *Course de Philosophie Positive*, IV, s. 335.

⁵⁰Mill, *Logic*, Kitap VI, böl. X, kesim 3; bundan sonraki alıntı, teorinin daha ayrıntılı olarak işlendiği 6. kesimdedir.

⁵¹Comte, a.g.e., IV, s. 345.

⁵²Mill, a.g.e., kesim 4.

⁵³"Bilgi Sosyolojisi" denen şeyin daha tam bir eleştirisi benim "Açık Toplum ve Düşmanları" (*Open Society and Its Enemies*) adlı kitabının 23. bölümünde bulunabilir. Bifimsel objektiflik problemi ve objektifliğin rasyonel eleştirisi ile sübjektifler-arası (inter-subjective) test edilebilirliğe bağlı olduğu hususları da yine orada 24. bölümde ve biraz değişik bir bakış açısından, benim *Logic of Scientific Discovery* adlı kitabımda tartışılmıştır.

⁵⁴Bkz. yukarda s. 100'deki 50 numaralı not.

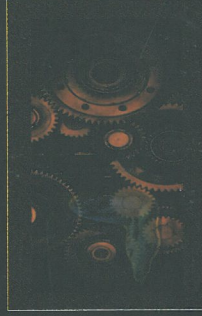
⁵⁵Ne evrimciliği, ne de bilim ahlâkı kendisini bu hürriyetin bir "bilimsel değeri" olduğunu inkâr etmekten alıkoymamış olan Weddington'a (*The Scientific Attitude*, 1941, s. 111 ve 112) bakınız. Bu pasaj, Hayek'in *The Road to Serfdom*'ünün 143. sayfasında eleştirilmiştir.

⁵⁶Bildiğim kadarıyla teleolojik doktrinin (hem de dinî bakış açısını ve özellikle yaratma doktrinini de kabul eden) en güzel içkin (immanent) eleştirisi, M.B. Foster'in *The Political philosophies of Plato and Hegel* adlı eserinin son bölümünde yer almaktadır.

⁵⁷Benim, *The Open Society and Its Enemies* (Açık Toplum ve Düşmanları) adlı kitabıma, özellikle 2. bölümüne; ayrıca medeniyet gerginliğinden ve totaliter yönetim taraftarlığıyla tarihselciliğin sahte tesellilerinin o kadar kolay kabul edilişinden kısmen sorumlu olan şeyin, ilkel bir kapalı toplumun değişmeyen dünyasının yitirilişi olduğunun savunulduğu 10. bölüme bakınız.

Tarihselciliğin Sefaleti

Karl R. Popper

Ünlü bilim ve toplum felsefecisi Karl R. Popper'in "Tarihselciliğin Sefaleti" adlı eseri, her iki felsefe disiplininin de problemlerini kendi kavşağında buluşturan çarpıcı bir kitaptır. Filozofun, gerek "Açık Toplum ve Düşmanları" gerekse "Bilimsel Buluş Mantığı" adlı eserleri, daha temelli bir probleme ısıtık tutmak üzere bu kitapta bir araya gelmişlerdir.

Görünürde sosyal bilimlerin tabiat bilimlerine indirgenip indirgenmeyeceği probleminin tartışıldığı eser, daha temelde "tarihin bilimsel yöntemlerle tahmin edilebilir yasaları" olduğuna inanan toplum felsefelerinin bilimsellik iddialarını çürütmek istemektedir.

Bilim ve sosyal bilim ilişkilerinin incelendiği kitap boyunca merkezi kavram "tarih" tir. Fakat yoksulluğu öne sürülen asıl fikir "tarihsel" yöntem değil, tarihin modern ve tehlikeli bir kavramı olan "tarihselci" düşünce tavrıdır.

Yazarın fikirlerine iştirak edilsin ya da edilmesin, birçok konudaki uyarıcı ve uyandırıcı tesbitleriyle eser, okunmaya değer olduğunu hemen hissettirecektir.

ISBN 975773291-5

